T.C.C
488

ЛУКА Т. ЕЛОВИЋ
У БЕОГРАДУ
LUKA CELOVIĆ
BELGRAD

ID=507522263

XXIV Издање Гуанћеве задужбине XXIV

Ђ. Б. 6
488

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
Бр. 45492

Лука Ћеловићки.
БЕОГРАД

Luka Ćelović
BEOGRAD

ГАЈЕЊЕ МАЛЕ ДЕЦЕ

МАРИЈЕ МАНАСЕЈИНЕ

ПРЕВЕЛА С РУСКОГ

ДР. ДРАГА ЈЊОЧИЋА

У БЕОГРАДУ

У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1835

РЕФЕРЕНТИ СУ ЗА ОВО ДЕЛО:

Г. Др. Лаза Докић

ПРОФЕСОР ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ.

Г. Др. Лаза Лазаревић

ШЕФ У ДРЖАВНОЈ БОЛНИЦИ.

ЛУКА ЋЕЛОВИЋ
БЕОГРАД
LUKA ĆELOVIĆ
BELGRAD

Ради објашњења.

Кад сам се решила да изађем пред српске читаоце са овим преводом, имала сам на уму физичко здравље, морално и умно развиће наше деце и тежњу матера да од своје деце створе срећне људе и корисне чланове друштва.

Нико неће одрицати да је здравље први услов срећног живота, и сваки то зна, али слабо ко обраћа организму потребну пажњу, или је обраћа тек онда, пошто је здравље поремећено. Ретко се ко стара да отклони све оно што изазива болест, што ремети здравље. Док је каква болест детета последица узрока раније доба, на које родитељи нису обраћали своју пажњу, или су шта више и сами стварали те узроке, дотле родитељи и људи блиски детету сматрају болест као појаву тренутну, за коју мисле да ће проћи одма, чим дете прогута коју пилилу и попије какву микстуру.

Узроци су болести дубљи, они почињу још онога тренутка кад се клица живота детињег зачне у утроби материној; узроци болести детиње леже и у здрављу самих родитеља, с тога они треба да учине све што је нужно, само да своје болести неби предали у наслеђе деци; треба дете смотрено гајити још од онога тренутка кад се оно зачне.

Паметно одгајивање деце изискује да се дете гаји, негује не само онда кад је оно ван утробе материне него још почев од онога тренутка кад се оно зачне. Тога

ради мати треба да обрати потребну пажњу и на своје здравље, јер је живот материн од битног *утицаја* на здравље детета; мати је дакле дужна да обрати подједнаку пажњу и на здравље своје и на здравље детета. Родитељи а нарочито матере треба да знају да су они виновници многих дечијих болести.

Од здравља деце зависи и моћ развића и напретка целог народа. Према томе држим да ова књига, у којој се говори о гајењу деце не ће бити на одмет материма и свима, којих се тиче здравље подмлатка и његова будућност.

Није ми овде намера да хвалим саму књигу и да ценим њену садржину, али морам напоменути да је ово *једина* књига не само у руској него скоро и у целој страној литератури. Госпођа Манасејина је прибрала сав материјал који јој је потребан био да ово питање разради са оном савесношћу, оном збиљом, каквом се рестко који спис из овога кола одликује. Она је претурила руску, немачку, француску, енглеску и талијанску литературу о овом питању, и њен ће рад још дуго стајати усамљен на овоме пољу. Она га је разрадила до ситнице, она је била педант у своме раду. Ни једну своју мисао није оставила недоказану и непотврђену гомилом мњења компетентих научењака.

Има неких места која ће скоро свакоме пасти у очи, а то су сувише *изискани* и за сиромаха неостварљиви хигијенски захтеви. Али на то имам да приметим ово. Она износи све услове од којих зависи здравље детиње, и ти услови кадшто превазилазе *финансиску* моћ наших обичних грађана. Ја и сама признајем да многи услови одгајивања деце захтевају мало веће материјалне жртве, мало боље материјално стање, него што га већина нашег становништва има, али то никако не треба да је узрок да се поједине матере не брину да се приближе оства-

рењу оних захтева, који се у књизи износе. Многе напомене изгледају неизвршљиве, али то се чини тако све дотле док се не покуша да се достигну, а чим мати хтедне, може ако не све а оно бар неке напомене остварити. Нека свака мајка тежи ономе идеалу у гајењу деце, који је у овој књизи изнесен, па ако достигне ма који део свега у књизи изнесеног опет ће бити њен рад, њено заузимање корисно и од уплива по здравље и свестрано развиће подмлатка.

Као што напоменух, писац је савладала огроман литературни материјал, који јој је потребан био да правилно реши појединa питања о гајењу деце, и у примедбама износила је име књига, писаца и саме цитате, којима је убеђивала свакога, који би хтео посумњати у истинитост њених навода. Ја пак сматрам да ће за наше читаоце бити доста незгодно а и непотребно да ставим такав начин излагања, с тога ћу на крају књиге напоменути све списе којима се она користила.

Још нешто. На овај рад ме је покренуло само убеђење да ће он бити користан по свестрано развиће нашег подмлатка. Убеђена сам да ће он користити свакоме који се жели њиме користити. Хоће ли се то и у колико извршити, много зависи од матера, којима мој преводи посвећујем.

Београд 1. Фебруар 1885.

Др. Драга Љочић

УВОД

Још пре две хиљаде година грчки философ Питагор проповедао је, да не би било рђавих људи, само да је васпитање добро; од тог доба потврђивали су ову мисао и наука и живот. Статистика читавим низом чињеница доказује, да у свакој земљи има у толико више преступа, злочинстава, да је у њој непријатнији живот човеков, т. ј. да је он јаче изложен разним болестима, да људи више умиру и да становници њени постају у толико кржљавији у колико је васпитање у њој горе, у колико су становници њени неразвијенији. Да бисмо потврдили истинитост овога, уђимо у ма коју сеоску страћару, посматрајмо дете кад се рађа и како проводи прве две-три године свога живота. Дете чим се роди повијају га у грубе, рапаве пелене, које гребу и драже његову нежну кожицу; запајају га којекаквим травама и тако још у самом почетку почињу кварити варење његовог желуца. Мокре пелене обавијају и нагризају тело детета по неколико сахата, јер је мајка оптерећена великим послом, а не би ни имала сувих пелена баш и кад би их хтела променити чим их дете испрља. Рапава, груба пелена гребе, а нечистоћа разједа нежну кожу детета; кожа због овога добије запаљење и појављују се ране. Често пута турају детету у уста, да сише, залогај хлеба или сажватану храну; киселина што је у њој, дражи слузну покожицу уста; дете се привија од глади и, сироче, пишти од свакојаких болова. Ако је мати код куће, дете ће бити подојено; буде ли пак отишла на рад,

дете ће бити срећно, ако добије крављег млека, које махом бива или сувише хладно, или накисело, а готово свагда кувано, и у коме плива свакојака нечистоћа. Често пута, нема ни крављег млека, него га залажу попаром, кашом, и да не би досађивало својом писком, љуљају га у колевци дотле, док се не занесе и не заспи. Ако и то не помогне, онда га повијају мало јаче и ово обично помаже, јер кад му стегну груди, онда дете не може дубоко да дише, и онда, разуме се, не може ни да плаче. Тада руке и ноге детиње утрну од наглог прилива крви у мозак, и оно се онесвести. После неког времена, дете се освести и почне по ново осећати болове.

Ма колико да су притупљена осећања простих људи, опет ни они сами не могу хладнокрвно да сносе очајнички и неприкидни писак детињи, старају се да дознаду зашто дете плаче и гледају да га ослободе мука. Каква бајалица бацаће детету угљевље, мислећи да плач и муке детиње долазе »од урока«; ако и ово не помогне, онда га трљају по трбушћиńу, »јер му је веле пупак спао«. Врло често детету од овога буде добро, јер се трљањем у неколико опоравља детињи желудац, који је каквом попаром покварен; кад бабе виде да ово трљање помаже, онда се оне још боље уверавају да је детету пупак спао, или да га »глисте муче.«

Таквих предрасуда има пуно у свију народа. Да споменемо само још један зверски поступак у Руса, који мати чини кад види да дете слаби. Да се дете не би сушило, да би се поправило колико толико, мати кад у вече замеси тесто за хлебац, метне у њега боцу са хладном водом, коју ваде тек из јутра, кад тесто размесе и хлебове у пећ мећу. Кад је бацила у пећ све хлебове, који ће се тога дана пећи (руске су пећи као пећи наших пекарница), мати метне на лопату и слабуњаво дете, веже га добро, унесе га у врелу пећ и тамо га над хлебовима

држи неко време. Кад га из пећи извади, полива га водом из боце. А кад дете после оваког грозног лечења умре, мати се теши тиме, што је пробала све,-што је знала и могла, али је, вальда, Богу било угодно, да му ипак узме душу! Страшно, заиста страшно!

Сељанка, скоро у свима држава̀ма овако мучи своје дете. Дете се рађа у нечистоћи, предрасудама и незнању, што је све извор разних недаћа, и у овим незгодама оно расте. Од самога рођења навађују на дете разне болести, и ако се оно у почетку и ослободи овога пакла и почне седети, милити, ходати, онда га стављају у нове муке: добија зврчака, шамара, чвораруга. Наквашени отац у шали га мазне шамаром, уштине га од милости; мати пак трпи и сама од такога мужа, и дете, сирото, ни криво ни дужно, пати од своје нане, јер она нема над ким другим да искали свој трпеж и своју муку. Дете сирото пати много и од својих сестара и браће, којима се досади да га држе и надгледају. Колико смо пута гледали како дете пишти чим види слугу, јер га је овај боцкао иглом, само да га не би морао држати! Дете добија шамаре само што се налази непрестано пред очима укућана. Кад би такво што морао трпети најмирнији, најтрпељивији човек, уверени смо, да би он, кроз годину дана, или полудео, или постао највећи зликовац, који би целом свету зло мислио. Зар је чудо, што после таквог неговања деца мру? Зар је чудо, што ће се дете и само, кад одрасте, понашати према својој млађој сестри, или брату, онако исто, као што су се према њему понашали? Зар је чудо, кад тако одгеговано дете, не постаје доцније грађанин, са свима врлинама, него измет друштва, или још више и убица!

Читалац, имајући на уму ову слику, не треба да заборави, да су и разум и чедност човека тесно скопчани са целокупним здрављем његовим и да ће човек постати и глуп и развратан само ако у детињству није обраћена

довољна пажња на неговање и васпитање његово. У овоме су родитељи јако грешни пред својом децом и пред друштвом. Може ли човек остати равнодушан, кад види, како дете шамарају по глави? А међу тим је глава најзгодније место, које родитељи часте ударцима. Но и ако родитељи, у својој јарости и досади, не штеде главу свога детета, опет је народ дошао до уверења, да је штетно по здравље детиње тући га по глави. Но ово уверење, ни у колико нам не смета, да често пута видимо децу, која су од ударања изишла из памети, постала збуњена и блесаста. Кад муж туче своју жену, онда је ово са свим природно, јер и сви други мужеви то исто раде са својим женама! Тако исто мисле и о деци.

У таким неприликама проводе деца сеоска своје детињство и тек најздравија од њих могу испливати из ових мука. Кад би сеоска деца морала живети у узаним улицама великих вароши, кад би их затворили у нечисту, загушљиву собу каквог радника, онда бисмо, кроз неколико нараштаја, имали све саме блесане, идиоте, јер од оваког васпитања немамо се чему надати. Сеоску децу спасава од ове несреће сеоска природа. Чисти сеоски ваздух освежава их; птице, цбунови, дрвеће, ливаде, цвеће, привлаче пажњу детета, развијају осећања његова: у детета се рађају представе и његова се мисао буди.

И у колико је нижи ступањ развића каквога народа, у толико је жалоснији живот човеков од колевке па до гроба. Тако на сандвичким островима умире тако много становника, да сваке године изумире по 8 процената целокупног људства. Положај становника у Аустралији ужасан је. То исто можемо рећи и о африканским бушменима. Учестана глад, непрестана немаштина, нечистоћа, незнање, учинили су, да су они постали некакве наказе, блесани, глупаци, нешто друго а не људи. Убијање цвета, напредује, деце и тим немилосрдним послом занима се

сама мати. Кад мати умре, онда и живо дете саране заједно с њом. Ако се роде близнаци, једно од њих, наравно сигурно убијају а кад што и оба. У опште човек, човечији живот, има врло ниску цену. Неки Рихтер, мисијонар, прича, да је један амерички индијанац хтео да му дâ свога сина за једну секиру; и кад му је Рихтер рекао, да се чуди таком предлогу, он му је одговорио: »Што се чудиш, нема у моме захтеву ничег чудноватог, синова могу имати колико хоћу, али секиру саковати не умем; а при том, секира ће ми бити од користи целог мог живота!« И старци свршавају свој живот веома жалосно. Сматрају их за људе немоћне и неспособне за икакав рад; и да их не би вукли на својим леђима, да их не би хранили, они их убијају, море глађу. И тако то иде, из нарапитаја у нараштај! Да би овога нестало, морало би сê променити васпитање и удалити деца из такве средине; иначе, деца ће остати такви исти изроди, какви су им родитељи и прегци, све дотле, док они буду гледали оваке ужасе својим рођеним очима.

Изабрала сам најоштрије примере, који свакога изненађују и које нико у данашњем образованом друштву неће правдати и одобравати. Али тако исто ужасних примера има у данашњем образованом друштву. Разлика је само та, што смо ми одрасли и срасли са нашим друштвеним махнама и не можемо да видимо сами махне нашег васпитања, него и највеће грешке у нашем васпитању, и најужасније појаве у нашем друштву, сматрамо за паметне, природне, законите, баш онако исто, као што дивљаци мисле, да је убијање деце и стараца поступак на своме месту.

Мисао о васпитању деце није нова. Још Ликург, грчки законодавац, који је живео на 900 година пре Христа, врло је добро појмио значај васпитања. То се јасно види из закона које је дао Грчкој. О Питагору казасмо,

у самом почетку. Хинези су правилно оценили значај васпитања још на 500 година пре Христа, кад су у једној књизи изнели не само начин предавања, него исказали и мисао: *да матере треба да почну васпитавати своју децу, чим деца почну сисати.* Хинези су још тада у својој књизи: „Породична драгоценост,“ која се и данас сматра за најбољу педагошку књигу у њих, казали: „ко се у младости ничему не научи, тај се поквари, и све наде о лепој будућности пропадну.“

И стари становници Индије, појмили су важност васпитања. Они у својој педагошкој књизи Pundito вел̀е: Омладина треба да избегава рђаво друштво, јер је оно квари, баш онако исто, као што речна вода постане блутава, кад се помеша с морском. Знање је највеће благо, оно нас не оставља нигде, оно нам даје неисцрпљиву снагу; оно је извор славе и победе, и све што имамо од њега имамо. Човек без знања је права стока што пасе. Аристотело, грчки философ, вели: „Много, управо све, зависи од наших навика у детињству.“ И он вели, да све врлине и сви пороци долазе од навика. Овоме додаје, да је веома важно знати с ким деца проводе време, шта она виде и шта чују, „јер човеку у крви лежи да подражава.“ Платон је тако исто добро разумео значај васпитања, јер он потанко претреса питања која задиру у васпитање.

Сад да пређемо на писце из доба хришћанства. Кант вели: „Човек постаје човек само васпитањем. Он је само оно, што васпитање од њега створи.“ Локе тврди, да на сваких 10 људи долази један, чији карактер и све врлине ствара васпитање. Гете мисли тако исто. Можемо се у томе позвати и на А. Хумболта, који износи себе као пример, на коме доказује, да често пута, по изгледу, сићушни, незнатни услови, одређују правац у животу човековом. Хелвеције вели, да разум и ћенијалност човека зависе од прилика у којима је одрастао, од васпитања

што га је добио. То исто тврде и многи други научњаци. Тако Молешот тврди: да је човек плод, резултат оних утисака, уплива и услова, у којима је одрастао. Најзад да наведем и речи Сеченова: психичка страна карактера више зависи од васпитања него ли од урођености, индивидуалности; васпитању припада 999 а индивидуалности само један део у изради карактера.

Из овог кратког нацрта читалац ће се уверити да су васпитању одавно поклањали пажњу, да су о његовом упливу говорили много пута и то људи разних струка. Кад знамо да наука признаје важност васпитању, онда нам се чини, да је питање о васпитању разрађено тачно и потпуно, у толико пре, што од тога питања зависи благостање и срећа, како појединца, тако и целога човештва. „Деца, то је будућност, то је вечност како појединих народа, тако и појединаца“, рекао је *Платон*. И заиста све наше махне, сви пороци наши а тако исто и све врлине наше прелазе на нашу децу више или мање промењене, од наше деце прелазе на потомке наше, од нараштаја на нараштај!.... Вештак се свом силом труди да се усаврши у своме послу, да се до ситнице упозна са њиме, јер зна да га очекује суд потоњих нараштаја. А међу тим, познато је, да је много мања штета или корист од слике или кипа, него ли од живог човека. Живопис и вајарство достигли су високи ступањ савршенства, и ми се дивимо изредности њихове технике..... А како стојимо са васпитањем? Женскиње се удају а мушкарци жене; прве постају матере а други оцеви многобројних породица немајући не само ни појма о васпитању деце, него не знајући, ни шта је васпитање. Разуме се, да ово говоримо само о просвећеним сталежима народа; прост сталеж не узимамо овде у рачун.

Уђимо читаоче у прву господску кућу и разгледајмо како ту предусретају дете чим оно изађе из утробе мате-

рине и како оно проводи своје детињство. Мати за све време, док је била трудна вртела се по баловима, позоришту, посећавала ову или ону пријатељицу, непрестано је била у галами и сјају обичног живота. Нити је њој, нити њеном мужу, падало на памет, да такав живот матере може шкодити детету. До последњег тренутка, она је примамљивала мушкарце својим дивним стасом, својом чаробном, неописаном лепотом; до последњег тренутка она је прикривала своје стање од својих завидљивих, подругљивих пријатељица; задовољни, весели кикот разлегао се по соби: она опијена својом лепотом чудила се лекару кад јој је овај препоручио да баци мидер и да обуче блузу, кад јој је саветовао да се не воза, јер у том случају, у опасности је не само здравље него и живот. „Али без мидера ће се приметити, а то није лепо“ — узвикнуће млада жена. Али мама ће је извући из неприлике, она је уверава, да је тај лекар сувише млад, неискусан и с тога трабуња којешта; она је имала деце и од њих су троје живи, а међу тим мидер скидала није и вожња на колима била јој је најлепша шетња. Лекару кажу да више не долази и позову другога.

Младу жену виђамо опет по баловима, савети лекара нису помогли, она се и даље утеже мидером, и тајне њене тоалете удариле су свој жиг на здравље детета.

Али дошао је и порођај. Малокрвна, изнурена, малаксала жена постала је мати малокрвног, изнуреног детета, које личи пре на каквог старца, него ли на дете. Бабица га је морала покропити хладном водом и трљати, само да би могло дисати. Мати је лежала онесвешћена. Најзад дете је почело да дише, његово грло је почело да даје од себе гласа, дете је почело да плаче. Сваким даном детиња цигерица пунила се ваздухом, који је био засићен разним мирисима. Дете је жалосно врискало, мириси су улазили у само грло и дражили га на кашаљ. Крв се не чисти као што ваља, јер је ваздух покварен; у спаваћој соби, бабица, лекар,

мама, тата, тетка, већ су потрошили доста ваздуха и за бебу је остало ваздуха и мало и покварена. Детету је потребно било доста чистога ваздуха а овога није било и њему је загушљиво; оно је пиштало жалосно, његове мале груди надимале су се брзо, и сваким даном бебина плућа пунила су се ваздухом, пуним мириса.....

Бебу су окупали, обукли јој лепу, танку кошуљицу, вешто су је повили, на главу јој метули капицу, и пошто су је напојили камил-тејем, међу је у лепо израђену колевку. Дете измучено разним непријатностима, заспало је, но сан му је испрекидан, и после три сахата глад га је пробудила. Опет га напојили слатким камил-тејем и дали му на чишћење. Дете је и овим било задовољно, желудац му се пуни тејем и за неко време глад је утољена, оно заспи и у сну се трза, јер га глад мучи све више и више. Чим се пробуди, поје га заслађеним камил-тејем. Тако проживи два дана. Мати се за то време постарала да дојке не набрекну млеком. Дете је и сувише ослабило.

Најзад долази дојиља и оно жудно хвата сису. Но дете слаби све већма: сирото, оно је тако изнурено глађу, да не може од умора и изнурености ни да сише; дојиља му мора мусти млеко у уста, а пуне јој очи суза, јер се сетила свога детета, које је остало без неге. И многи почињу свој живот одузимајући од друге деце храну, која је потребна за здрав живот. Прво млеко наше дојиље није се допало нашем малом познанику. Желудац његов, покварен узимањем лекова на чишћење, дводневном глађу и заслађеним тејем, није могао да свари здраво дојиљино млеко, и дете је добило пролив. Позвали су лекара и рецепти су полетели као киша. Али здраво млеко дојиљино учинило је своје, дете се почело поправљати и личити на живо дете. А време је међу тим јурило..... Детету је већ шест месеци. Дете је накићено свакојаким тракама, одевено лепом хаљиницом Дојиља је весела, шали се, игра са дететом и час по час

па се погледа у огледалу . . . . . Она је задовољна собом, често пута погледа на своју кицошку хаљичу. О своме рођеном детету престала је одавно да мисли; мисао о њему је изветрила и изгубила сву горчину своју. И у колико јој се више допада њен накит, у толико више верује да је њена радња природна, човечна. „Наша сеоска беба порашће и без сисе. Она није као ова!“ . . . Често је тако мислила, и она се све ређе сећа свога детета.

Осим дојиље око детета обилази и дадиља. Отац, мати, баба, не могу да се нагледају детета. Динари се немилице троше на накит и играчке. Чим се дете заплаче, одма му пружају једну играчку за другом, узимају га у руке, носе га, старају се да погоде његову и најмању жељу, да уклоне најмању срдњу. И дете лепо разуме ову поуку, не уме да говори, али треба само да се заплаче, па одма да добије све што жели.

„Дојиљо, кад изнесеш Ђокицу у салу, обуци му дугачку хаљиницу са отвореном јаком и кратким рукавима; само не ону са простом јаком него ону са чипком“ наређује млада мати. Гости милују гола рамена, голе ручице и допада им се дугачка хаљиница. Али је детету у сали хладно, дете почиње да кашље. Зову лекара и дете опет мора да гута свакојаке пилуле и да пије разне лекарије. А време пролази, лети.

Дете је већ проходало и говори. Сунце је озарило прозоре, птице цвркућу. Дете је весело, срце његово игра од радости. Скаче по соби, виче, маше рукама. Његова уобразиља му слика дивне слике, оно је потонуло у сањарије и маште, оно је срећно. „Од кога је дете научило такво медвеђе понашање,“ — пита отац дадиљу прскорно. И детету забрањују да скаче, да се радује, „јер то није лепо.“ Оно би хтело да скакуће, да виче, да је слободно, а спречавање свега овога оставља јаке трагове.

Засењљива светлост, сјај, и мирис у сали драже детињу нервну систему толико, да оно заборави на сан, на природну потребу свога тела. Дете је весело, грозничаво весело; али његов слабачки мозак занесен је само једном мишљу: „мама вели да не треба махати рукама, али то је сувише смешно!“ И дете се напреже свом снагом, да угуши своју срдачну, наивну, природну, вику. И дете лаже, те још како лаже, а само то не види! И време пролази, лети.

Детету нешто није добро. Оно је некако тромо, апатично, ноћу буница. И опет зову лекара, дете поново гута пилуле, пије микстуре и т. д. А време пролази, лети!

Дете је оздравило. Отац му показује слике, казује му где је петао а где коњ. Дете брзо прегледа сваку слику и пита: „има ли још?“ Отац му због тога претура слику за сликом, али му се на скоро и слике досаде. У самом почетку детињства навикли су га на многе и честе играчке, није навикло, да се мало дуже задржи на једној играчки; један утисак долазио је брзо за другим. А време пролази, лети! Посланикова деца одевена су енглески, ноге су им голе. То је тако лепо. „Ја мислим да сашијем таку хаљину и Ђорђу“, вели мати. »Врло добро, врло добро; децу ваља навикавати на све, навикавити на хладноћу, то је веома корисно,“ примећује отац. И шију детету ново одело, праве нов украс. И оно голим ножицама ода по влажном јесењем времену. Дете поново добија кашаљ, опет зову лекара. Дете гута свакојаке пилуле, али ништа не помаже. Зову другог, трећег лекара, али све у залуд. Дај консилијум од најчувенијих лекара. Али, поред свега тога, дете умире! Мати, лепотица, плаче, али се и она и отац и сви теше тиме, што су употребили све да спасу своје љубимче.

Тако пролазе прве године детињства. Одма првих дана детињег живота дете се срета с незнањем, лажју, предрасудама, па дакле и читавим низом разних болести;

и ако истраје док не прохода, док не почне говорити, оно долази одма у друге прилике, где му се непрестано говори да његово природно понашање није лепо, и од њега праве кип. Свака реч, сваки покрет детета смешта се у неки вештачки калуп, и све што овоме не одговара — сматра се да није лепо. Кроз ове измајсторисане мере пролази сваки нараштај.

Сад ћемо разгледати, у каквом се стању налази књижевност о васпитању деце и шта је на томе урађено. Разматрујући дела о овоме предмету, изненађује нас правац педагошке литературе. У свима скоро књигама, само се полемише против начина васпитања што постоји, у свима се тврди да данашње васпитање не ваља, али ни у једној се не каже, скоро ништа, о томе, како треба да буде; не износе се начела правилног васпитања. Осим тога, у многим се књигама баш ни мало озбиљно не говори о васпитању, нема скоро никаквих чињеница, којима би се потврдила каква мисао. На пример, веома је потребно и важно знати, у колико дете осећа чим се роди и како се доцније развијају његова осећања. И заиста о томе врло често говоре: једни на пр. тврде, да се прво код детета развија слух, неки пак, да се прво развија вид; други тврде, да дете, при самом рађању, осећа бол, неки пак мисле да дете одма у почетку осећа, може да види и да разликује укус. Најзад има и таквих мислилаца, који стање детета у почетку његова развића објашњавају овом изреком: „Дете не види ништа, јер не види све.“ Но најзначајније је то, што нам ни један од наведених писаца не казује на основу каквих огледа, чињеница, посматрања, држи да су његове мисли, назори о томе, истинити. Само је рад Каусмана изузетак од овога литературнога шљама. Колико ми је познато, он је први, који је покушао, да огледом реши питање о стању чула детињих при самом рађању. Тако је он извршио двадесет огледа над укусом

деце у првим тренутцима њихова живота. Тога ради, он је употребљавао јако заслађену воду за се, и 10 грана хинина (сулфат), који је растворио у по унције воде, опет за се. Огледи су извршени над децом, којој није давано у уста још ништа; он јој је пуштао у уста, стакленом шипком, по неколико капаља тих раствора. Кад им је пуштао у уста капље заслађене воде, деца су спремала усне да њима сишу; кад им је пак пустио у уста капљу хинина, деца су се мрштила, плазила језик, вртела главом: једњак им се грчевито стезао и испљувала су течност. И ово се опажало не само на доношчади него и на недошчади од 7—8 месеца. Личне разлике биле су веома оштре. Исти писац чинио је огледе и над другим чулима, али на жалост, мени је не могуће да се овде бавим овим веома занимљивим и корисним радом.

На храну детињу су такође мало обраћали пажњу и ако су се тим питањем занимали људи, који су стекли лепо име у науци, на. пр. Симон, Вернуа, Либиг и други. Ми ћемо о томе казати коју реч доцније, с тога се нећемо сада заустављати на томе питању.

Педагошка литература није израдила ни најопштије, основне законе о васпитању. Суштину, циљ васпитања одређује сваки по својој увиђавности. Наилазимо на књиге у којима се износи као идеал васпитања стари солдат, који се навикао да се беспрекорно покорава. Други бележе циљ васпитања овом бесмисленом и посве грозном фразом: „васпитање треба да оствари у човеку јединство времена и вечности.“

У осталом, кад се обрати пажња на лажан правац, кога се придржавала педагогија, онда није никакво чудо кад наилазимо на таку несагласност и неодређеност. Несрећа је у томе, што педагошке књиге, упуства, не пишу на основу учињених огледа, посматрања, него на основу својих замишљаја, и срећни смо, ако у каквом спису на-

ћемо по где где посматрања. Међу тим педагогија може опстати само као огледна наука; сва своја правила, све своје поставке, мора израђивати на основу огледа, опита, а никако на основу некаквих у глави замишљених планова. Ово помиње и немачки философ *Кант*. Он тврди да је „васпитање највећа, најплеменитија и најтежа задаћа“; и још ово: „механизам“ у васпитању треба претворити у науку . . . . . А међу тим у књижевности још споре о томе, може ли се педагогија сматрати за науку, и узимају олако књиге о васпитању и гледају на њих преко рамена, пишу о њему — васпитању, узгред, немајући, међу тим, никакве спреме за тај посао. Није онда ни чудо, кад су се у педагошким књигама могле наћи и такве глупости: да девојчицама треба дозволити, да трче само за лептирима, да женскиње трчи само да би је хватали. Зато и налазимо у педагошкој литератури грозне, нечовечне злостаље, како је отац ишибао свога трогодишњег сина три пут узастопце, само што он није хтео рећи: »а«! И оваку нечовечност педагошке књиге препоручују као веома корисну меру, на коју се ваља угледати! Таквих примера има доста.

С тога што се васпитања лаћају људи, који немају ни појма о њему, који нису ни у колико спремни за тај племенити, нежни, велики посао, видимо да се и најкориснија мисао у примени тако изопачи, да човека ужас обузима, помишљајући на невину децу и њихову судбину. Данас, на пример, нико не сумња у корист очигледне наставе; али у примени очигледна настава претвара се у нечувену, најцрњу карикатуру. На пример, задају целом разреду овакав задатак: „У соби је пећ — њоме можемо загревати собу. У пећ можемо метнути дрва, можемо наложити ватру, у пећ можемо метути угљена. Пећ може опећи. — О пећ се можеш ударити.“ и т. д. Сваку од ових реченица, понавља сваки ђак за се а после сви

заједно. И ово се узима да је олакшица деци. Тако пропраћају све предмете што су у соби; али ја нисам имала стрпљења да испишем сав шљам таквог педагога само о пећи, с тога нека ми читалац дозволи, да не износим његово даље кљукање. Кад би ко хтео да се руга целом човечанском развићу, да изигра човечанску мисао, не треба тога ради ништа да измишља, за то му је готов материјал по нашим школама и да завири само у такве уџбенике. А таква књига, из које сам то узела доживела је седмо издање! Сирота деца, сирота деца!

При крају да наведем још један задатак. Реч је о крађи: испрва се говори да крадљивац отпочиње свој занат ситним крађама. „Не треба красти“, понавља се непрестано, али зашто не треба красти, одговара се овим: „Власти ватају крадљивце, казне их, затварају их и кад што их и смрћу казне. Из свега изводи се поука, да су лопова обесили“. Сирота деца! Занимљивије је размишљање о превари. „Лажов сам себи шкоди“ понавља се као припев. За потврду овога, наводи се, како је неки механџија много наплатио од једнога господина, који је код њега преноћио. Остала господа кад су то дознала, нису више свраћала у његову механу и он је јако осиротео!“ Кад се прича сврши, онда сва деца поново вичу у један глас: „не треба лагати, лажов сам себи шкоди“.

Сваки, који ма колико разбира о школи, чуо је за име Фребела, чуо је за његове дечије баште, и тешко ће који бити против таквих башта у начелу. Употребити играчке за дечије развиће, беспорно је корисно, али мисао није нова. Још је Платон говорио: „игре јако утичу на потоњи карактер детета“. Значај дечијих игара појмио је и грчки философ Анаксагор, јер је молио да се свагда на дан његове смрти даје деци одмор т. ј. да тога дана не уче, за што су га и послушали и то је доцније ушло у обичај. Мисирци су се играли венаца — само да се тако

деца науче првим правилима из рачунице. Значај дечијих игара оценили су енглески философи Лок, Анеи-ла, Ребур и многи други; али Фребелова је заслуга што су се игре одомаћиле у васпитању, јер је он први предложио читав низ систематичких игара. И ова мисао, ако је и без прекора у начелу, опет је у примени јако накарађена. А можда је то и неизбежна последица данашњег стања педагогије. Примера ради узмимо Миндендорфа, који је био друг и помагач Фребелу. Пре свега читаоцу пада у очи тма песама; деца певају о свему, певају кад се скупљају, певају кад се играју, певају кад ручавају, певају кад се разилазе. Песме су са свим бесмислене, празне, па ни облик им није као што ваља. Тако напр. деца кад се скупе певају: „Ми опет нађосмо један другог и опет се састодосмо овде; сваки од нас пун је наде и све нас поздравља наш скуп.“ И ово певају деца од 3—5 година. Или напр. ово: „Колико се радујемо башти, колико волимо њу, како би добро било кад би осетили благодет њену.“ И одрасли дечко не би то могао разумети а камо ли дете од 3—5 година. А још је Амос Коменски у 17 столећу говорио: „Деца не треба да уче на памет оно што не разуму“.

Осим овога учење стихова на памет тешко да је корисно. Вакернагел о томе вели ово: Учење на памет притупљује ум и осећање. . . . . Убеђен сам да непрестано учење на памет стихова убија поjетички дар у клици. Обично мисле да учење на памет стихова развија памћење; али још је Бенеке казао, да памћење није способност, да је памћење различно, и учећи стихове на памет, не развија се памћење у опште, него само памћење речи. Осим тога, он тврди да сувише рано учење на памет убија ум, способност детета у опште, па и сав организам. И кад су и најкорисниjи и најлепши стихови са jезгровитом садржином мисли штетни по умну способност детета, онда шта можемо очекивати од горњих стихова? Слушајући

како деца певају горња четири стиха и нехотице се морамо сетити лудака који говори све у стиховима.

Да узмемо још један пример из књиге Миндендорфа. Деца се ухвате за руке и склопе круг, један између њих стане у средину круга и врти лопту привезану за канап, а сва остала деца окрећу се око њега и певају: „као што се лопта врти и средину казује, тако се и ми вртимо и у среду гледајмо. Сваки ће се зачудити бесмислици ових стихова, али суђење пишчево о овој ствари надмашује сваку границу глупости. Да бисмо отклонили сваку сумњу и прекор ево дајемо читаоцу ове глупости у тачном преводу: „Зашто се не уморе деца од ове просте игре? Можда ћеш ти рећи са мном заједно: зато што лопта кад се обрће даје им појам о близини и даљини, или још боље зато, што изазива такво топло осећање, отвара им дубоко нагађање. Зар се лопта не окреће око прста детињег баш онако исто, као што дете обилази око своје матере држећи се за њену сигурну руку? Зар дете не нагађа да и његову драгу мајку и озбиљног оца руководи невидљива рука, и да се најзад сунце, месец, звезде и наша земља заједно с нама окрећу око светог Невидљивог, који нас помаже и руководи својом љубављу!“ Надам се да је ово доста. И оваких трабуњања има сијасет. А то је све с тога што се сваки бакће васпитањем без икакве спреме, само што је ту воља.

О педагогији а нарочито о васпитању деце у првим годинама детињства сматрају да није вредно ни говорити. Кад су деца достигла осму годину, онда оцеви обраћају на своју децу нешто налик на пажњу; детету пак од 5—6 година не поклањају пажње ни мало, и за њих је понижење да се занимају ситном децом. „То је женски посао“! Ова мисао провејава у свима односима мушкиња према својој деци. Овако бива и у Русији, и у Енглеској, и у Њемачкој, и у Француској, и у Америци; тако су се према

деци понашали стари Грци и Римљани. И мени се чини да је тако било и у далекој прошлости. И сад видимо да се груба сила у толико више поштује, у колико је народ суровији, неразвијенији; тамо више презиру све радове који изискују више тешког рада и дурашности. Код дивљака највише поштују војнике, а васпитање и сви домаћи послови недостојни су војника, и они су „женин посао“. То исто бива скоро и код сељака неких, ако не свију данашњих образованих држава. Сељаку никад ни у главу неће доћи да погледа за дететом и ако седи беспослен, јер је то женски посао; и ако му ко год напомене да погледа шта мали ради, он ће се томе насмејати. Наши школовани људи тако исто гледају на ову своју дужност. „Имам ја свога посла, не могу да се занимам децом — а кад овамо а он игра санса или преферанса у кафани пуној дуванскога дима. Али играти санса то није срамота, а надгледати да дете има чисту пелениду — није лепо, сваки ће му се подсмевати! Жене кад виде са каквим презрењем мужеви гледају на неговање деце, и саме почну гледати на васпитање деце као на споредан и досадан посао. Због тога што мушкиње сматра женски посао за низак, оне се старају да кујну повере куварици а дете дадиљи. И заиста, шта је стало жени да ради посао који багателишу њена браћа, њен муж. Тиме се може објаснити зашто су у најстарија времена богате домаћице имале дојкиње, а о дадиљама и да не говорим. Тако су јеврејке узимале дојкиње још на 1900 или 2000 година пре Христа. У Грка су дојкиње такође постојале: Омир говори о дојкињи Одисејевој. У време кад је Атина достигла врхунац свога сјаја, свака скоро богатија породица имала је дојкињу. Кад су дете одбили од сисе, узимали су дадиљу и то обично какву бабу, неспособну за какав други рад.

А међу тим су прве године од одсудног значаја по

васпитање. У првим годинама детињског живота дете се навикава да влада својим очима, рукама, ногама и у општте свима слободним мишићима свога тела; у то исто време оно израђује себи читаву ризницу представа, појмова, усваја извесне навике и потребе. Чим се у томе сагласимо (а надам се да ово неће одрицати нико, који је познат са дечијим животом), одма морамо признати и важност првог васпитања у опште. Зацело су представе, навике, потребе детињства од одсудног значаја по будући карактер човеков. Кад васпитавамо десетогодишњаке, мораћемо се борити са навикама, склоностима, које су се зачеле првих дана њиховога детињства. Од десеторо деце деветоро добија у школи са свим други правац у васпитању; учитељи и учитељице одучавају их од онога чему су их научиле дојкиње и дадиље. Појмљиво је да се у таким васпитним приликама не може створити нека целина, опредељеност у развићу карактера, а где нема тога тамо се јавља велика наклоност душевним болестима. Треба знати и то, да ни учитељи, ни учитељице, ни школа не могу са свим изгладити утиске првих година детињства; код здравога детета тешко да је то могуће учинити. Мени се чини да само болести могу потпуно поништити оно, што се зачело у души детињој.

Само се васпитањем може објаснити она дволичност, она некарактерност, оне супротности, које тако често виђамо код људи. Један немачки научњак износи као јасан пример те супротности црнца, који своме идолу час клања а час га бије. А мени се чини да нам је поступак црнца чудноват и недогледан само с тога, што смо одрасли и васпитавали се у другим приликама. Загледајмо мало ближе у овај пример. Црнац у детињству види — чује како се треба своме идолу клањати, како га треба молити за све оно што сам не може добити. Црнац такође исказује своје незадовољство овако или онако

— кад наиђе на какав отпор, кад му се захтеви не испуне. Дете је плакало колико је год могло кад му мати није дала сисе; кад је мало поодрасло оно је тукло свога друга кад му не да оно што тражи. И дечак је убеђен да ће се задовољити ако почне плакати, дерати се, штипати и тући кога; тамо где не помажу ни молба, ни улагивање, мисли да ће се помоћи првим начином. Зар је после овога чудо кад он бије свог идола што му овај неће да помогне? У животу се није могао научити да је идол изузеће; нико му у животу није говорио да идола не треба тући. Мени се чини да је такво постање овога примера на који су се доцније угледали. Нека ме извини читалац у овом, можда у неколико дугом, одступању од предмета.

Рекосмо да школа васпитава децу са свим супротно правцу детињства, и с тога се израђује карактер пун супротности, лишен сваке целине и јединства, а ово као и свака болест шкоди срећи и здрављу човека. Читаоче! отиди ма у коју лудницу, добро загледај и размисли о томе што видиш, што чујеш, и тада ћеш разумети како скупо стају човештво погрешке, глупости почињене у васпитању. Високо је ценио васпитање првих година детињства Платон, што се лепо види из ових његових речи: «Пошто се утисци за прве три године детињства дубоко урезују у душу детињу и од огромних су последица по развиће човека, то у васпитању треба чинити што мање погрешака. Хорацију је тврдио да се примери, појмови, и правила у првим годинама детињства тако јако укорењују, као што мирис јела усисава нови земљани лонац. Многи од писаца, поменутих у предговору, више су пута напоминали, да васпитавање детета треба отпочети чим се роди, и да је најважније време за васпитање детета његово прво доба. И ако је то тако, друштво опет немарно гледа на васпитање одојчади; оцеви и даље сматрају да неговање деце није њихов посао, а матере гледају да се што пре ослободе

бриге за децом и предају их на васпитање дојкињама, дадиљама и гувернантама. Само овим нечовечним понашањем друштва према својој деци и може се објаснити тврдња, да васпитач не треба да има способности : доста је само воља! Наше очеве више занимаше и Рошфор, и Гамбета, и папа, и Сујецки канал, и санс него ли питање о деци, и ако од његовог решења зависи и њихова срећа и њихово здравље. „Све је то женски посао.“ Па нека вам и буде тако, нека васпитање остане у рукама женскиња. Али да би се женскиње могле латити тога племенитог рада, њима је потребна спрема. Тврдо сам уверена да ће не само педагогија узети са свим други правац него ће и мање деце умирати, чим женско образовање буде *једнако* са мушким. А ви сад имате младу матер, која ће вам изређати све главније вароши у Француској, а нема ни појма о најобичнјим условима за здравље, не познаје потребе детињег организма, нити разуме што о варењу; нема главних основних појмова о васпитању деце. Незнање такве матере тако је велико, да ће непрестано грешити у васпитању своје деце. Није чудновато што је таквој матери васпитање досадно. На велику срећу човештва саме су женскиње сазнале да им је образовање потребно, и оне се старају да га добију и ако им и мушкарци и државне власти чине препреке на сваком кораку. Са женским питањем везано је и питање о умирању и васпитању деце.

На завршетку овога увода напоминем да је веома занимљиво васпитање деце за човека, који има потребну спрему. Многа тамна питања у психологији разјаснила би се, само кад би пажљиво и са планом посматрали живот детињи у првим годинама. И сама филологија има у томе питању многих података корисних по њу да нађе што је већ нагласио Шлајхер, познати научњак у упоредној лингвистици. Сам је посматрао своју децу. Веома је занимљиво знати, каквим гласовима почињу говорити деца кол

разних народа. Морам овде да напоменем једну причу: Сигисмунд који је посматрао развиће свога синчића и који је читао да дивљаци Тахитских острова у место „Кук“ изговарају „Отуте“, натерао је свога сина, који тек што је проговорио, да изговара „Кук“, и у место „Кук“ он је говорио „Отуте“! Овај исти господин приметио је да су дечије реченице у почетку само субјект и објект без онога што се хоће да каже, и да глагол махом употребљавају у неодређеном начину.

Чим допустимо да је педагогија везана са психологијом, онда нико неће одрицати њену везу и са филологијом. Врло би значајно било поновити огледе *Дондерса* о брзини мисли код деце разнолике старости. Али сва ова питања о храни, о развићу, о дечијим болестима очекују радних руку. И мени се чини да ће ове руке пружити женскиње. Нека би се моје речи испуниле!

Пре него завршим напоминьем још и то, да је права бесмислица делити васпитање на физичко, чедно и умно, јер су све стране човекова живота нераздвојне. И с тога кад говорим о васпитању, свагда имам на уму разнострано развиће детета.

Излазећи пред суд читалаца са овом књигом, ја признајем да и она има туману, коју имају већином педагошке књиге, а то је, што није било огледа и посматрања. Ову ману старала сам се да загладим свестраним познаванъем литературе, пошто су се прилике тако стекле да нисам могла учинити ни један оглед.

Пре него пређем на саму ствар, ја сматрам за своју дужност да се још у начелу оградим. Можда ће многи наћи да сликам тако васпитање које изискује много средстава па да се изведе, и да ће за многе моји савети остати лепа жеља. На ово одговарам да ми је дужност била да изнесем потпуну слику васпитања, а у колико ће се она остварити, то зависи од појединаца.

I. ОДЕЉАК.

Свака мати жели да има деце; али на жалост већина њих не зна, да им је пре свега потребно здравље. „Ни-какво васпитање неће помоћи нездравом детету,“ рекао је Залцман, и кад је то казао имао је пуно право. Већина читалаца имала је кад тад посла са болесницима; они су морали приметити оштру разлику карактера за време болести. Најзад сваки може на себи пропратити такав уплив болести, кад му је празно, кад му је све и сваки крив, кад му цео свет не изгледа као обично.

Узмите човека који јако воли музику и кога у даном тренутку заболи зуб. Док га зуб боли он ће равнодушно слушати свирку и највећег вештака. Кад такве оштре промене наступају услед болести код човека израђеног, са одређеним навикама и наклоностима, онда како јако мора утицати таква болест на дете, које још није свесно свога сопственога бића. Кад бисмо узели два детета потпуно једнаких способности при самом рађању, и, да на једно, при једнаким васпитним условима; утицаше само пријатне појаве а на друго само непријатне, уверили бисмо се да су њихови карактери сасвим супротни, и ако су сви остали услови истоветни. Претресимо потанко овај пример. За развиће умних способности првог детета околности су много згодније, сваком новом утиску оно може поклонити сву пажњу своју, друго међу тим мора скоро сву своју пажњу обратити на бол, и с тога се нов утисак неће моћи тако дубоко урезати у душу његову као у душу првога детета; осим овога бол не даје другом детету ни времена ни моћи да утиске усвоји, док је прво за то способно. С тога су код првога јасније и потпуније представе него ли код другога; с тога ће и умно развиће

ьих обоје бити различно, и ако су услови васпитања једнаки и ако су она била подједнако способна. У овом примеру ми смо нарочито казали „бол“ а не „болест,“ јер кад би било ово последње, тада би се храњење пореметило више или мање у ма коме делу тела, тиме би се у исто време пореметило храњење и развиће целог организма детета, јер се његов мозак неби хранио. Јасно је да се дете *болесно* налази у непријатнијим околностима, него ли дете које осећа бол.

Кад већ једанпут признамо да је потребно да дете буде здраво, онда тим самим напоминњемо да се родитељи морају бринути о здрављу дечијем, да се уклони све што може шкодити здрављу детета.

Код овога питања морамо претрести и питање о наследству. Ма колико да је мало урађено на разради овога питања, опет је несумњиво доказан уплив наследности. И Вепстер има право кад тврди да је рђаво по децу кад њихови родитељи не врше ни најобичније хигијенске законе. А пошто је живот многих људи испреплетан читавим низом непрекидних гажења хигијенских закона, то се многа деца рађају само да умру. Није онда ни чудо кад у Енглеској видимо да на сваких 7 живо рођених долази 1 мртво рођено, т. ј. 17 %, а кад овоме додамо број деце која умиру у првим данима њихова живота, онда добијамо још жалоснију слику. Из живота животиња дознајемо да многе особине предака и родитеља прелазе у наследство потомцима, како у склопу самога тела, тако и у навикама. Сточари су се одавно почели користити у својој економији наследношћу кад су хтели добити бољи сој. Наследство појединих особина организма видимо и код људи: тако се наслеђује албинизам, рутавило, шести прст на руци, већа или мања осетљивост разноликих чула, на пр. вида и т. д. Осим оваких случајева, познатих у штампи, има још много

случајева који су нам познати и који јасно потврђују наследност: кад што деца тако личе на своје родитеље, да се то може објаснити само наследношћу. Тако сам ја познавала једну породицу, чији су сви чланови имали прсте веома дугачке и витке, и ова се особина предавала у наследство наранитајима; кад јако притисну длан на сто, могли су прсте тако у вис изокренути да управо стоје према руци на столу, и они су ово радили без икаке муке. Причали су ми да је ова особина била карактеристичка црта целе породице, али доцније се ово изгубило, и ова особина прешла је од оца само на једну ћер, а код друга три детета тога није било. И такве примере виђамо на сваком кораку. Облик зуба, очију, носа, усана, боја косе — све се то наслеђује и предаје од нараштаја нараштају. То нам доказује и наследство болести. Из рода у род предају се нервне и душевне болести, јектика, шкрофуле, енглеска болест, самоубиство и т. д. Познато је да и сифилис прелази од родитеља на децу, и ако неки писци то одричу. Према свему овоме јасно је, да су неки дугога века а неки рано умиру. И ових чињеница је довољно па да се уверимо да наследност особинâ предака заиста постоји, али на жалост суштина наследности још нам није добро позната. Како и у чему упливише мати на децу своју, како ли пак отац — то питање још није решено. Ако допустимо да особине организма могу прелазити у наследство деци; ако допустимо да се неке болести родитеља, на пр. јектика и т. д. могу предавати деци као наклоност ка јектици, онда морамо допустити да и особито стање родитеља у зачетку упливише на децу, на пр. пијанство, велика туга и т. д. Тако су још стари Грци држали да ће се дете родити блесасто, ако се зачне у моменту пијанства. Овога су мњења и многи данашњи научњаци; много је пута исказана мисао, да се и сама наклоност пијанству предаје потомцима. Али како и уко-

лико пијанство упливише на зачетак и даљи његов карактер, на здравље детета и његово развиће, остаје за нас тајна као и све што је везано са наследношћу. Пре него свршим претрес овога питања напоминьем да у литератури има података, који потврђују да деца наслеђују од родитеља и особите таленте и способности. Тако је у породици чувеног С. Баха било осим њега још 22 музиканта; породица Тишбајна броји 28 живописаца; породица Бернули дала је за два столећа 10 чувених математичара и т. д.

С наследношћу тесно је скопчано и питање о браку међу блиским рођацима. О овоме су питању и много и дуго спорили. Неки писци мисле да су такви бракови извор веома многих болести, наказа, и ово потврђују тиме, што су се од таквих бракова рађали слабуњави, шкрофулозни, глуво-неми, глуви, слепи и т. д. Али у колико сам могла приметити они врло често прећуткују и не казују нам ништа о здрављу родитеља; а међу тим све су те околности важне. Осим овога такви писци губе из вида што браку међу сродницима црква чини големе сметње; и пошто и само друштво не одобрава такав брак, то је врло појмљиво да је и сам положај супружника веома неповољан. Непрестана брига о законитости брака и многе опасности које се услед тога могу појавити, нарочито ако су и муж и жена наклоњени меланхолији, изазивьу моралне потресе, који, разуме се, не могу остати без последица на здравље зачетка. Кад се дакле говори о штетном упливу брака међу сродницима, онда треба у исто време обратити озбиљну пажњу и на све остале (нарочито наследне) услове. Штетност брака међу крвним сродницима потврђује се још и податцима из сточарства: укрштавање животиња, које су у крвном сродству, смањује плодност и моћ соја. У овоме се позивају на Дарвина. Но мени се чини да се овде мешају два сасвим оделита питања. Штетно је и шкодљиво кад се *непрекидно* укрштавају живо-

тиње, које су у првим ступњима сродства, а такође и брак који непрекидно и стално бива међу најближим сродницима; но ово обично не бива; и ако се деси, то врло ретко. Па и сам Дарвин на кога се у томе позивају вели: „ниједан организам не може се оплођавати сам у *другом* низу нараштаја; али укрштање са другом јединком у *другим родовима* потребно је.“ У последње време учвршћује се све боље мисао: да се бракови међу сродницима сматрају за штетне само због рђавог тумачења статистичких података и да би се угодило црквеним правилима, која немају ничег општег са хигијеном.

Кад знамо да се болести наслеђују онда пре свега треба избегавати брак са људима који болују од ма које наследне болести; ако се пак сврши брак међу таквим људима, онда не треба очајавати и бојати се за здравље и способности детета, јер паметно и смишљено неговање и васпитање детета може катшто отклонити сваку такву опасност. Тако на пример кад васпитавамо дете које је наклоњено јектици, онда треба васпитање отпочети што раније играма које развијају грудне мишиће; али у сваком упражњавању треба бити веома пажљив (гледај доцније о гимнастици). Осим тога, таквој деци, потребан је чист ваздух, и држати их у загушљивим ниским собама, неосвеженом ваздуху, водити их у позоришта, на скупове, значи математички их убијати. Многи писци тврде да покварен ваздух може сам изазвати јектику; ако је то бар у неколико истина, колико ли пре могу добити јектику људи наклоњени њој, дишући покварен ваздух? Најбоље је да таква деца не живе у варошима него у селима. Треба бирати сува места, јер испитивања Буханана показују, да је јектика јако распростртa у влажним пределима. Кад су доња места осушили, онда се и јектика смањила и то:

У Семибери на 49%
„ Ети „ 47%

» Регби » 43%
» Бенбири » 41%
» Њупорту « 32%
» Варвику » 19% и најмање
» Меузиру » 11%

На жалост оваких података има врло мало; и да бисмо могли објаснити везу између разних болести и разних уплива, потребна су дубља испитивања и посматрања. С тога не могу излагати потање како треба васпитавати децу која су наклоњена разним болестима. У осталом много се у овоме можемо помоћи тачним вршењем општих хигијенских правила. На послетку сматрам за своју дужност напоменути матерама, које сумњиче у своје и свога мужа здравље, које се боје каквих наследних болести, да још за време упитају за савет паметног, искусног и савесног лекара — понављам *паметног, искусног и савесног* лекара, па ако је могуће још док су трудне.

После овога што сам рекла нико ваљда не ће сумњати, да је стање здравља и живот матере док је трудна од јаког уплива по здравље и живот детета. Мати храни дете док је оно још у утроби, с тога у колико је здравија мати у толико ће се боље, савршеније развити и само дете. Као год што раст биљке зависи од земљишта на коме расте, исто тако развиће и раст детета док је у утроби зависи од матере. На мршавој, изнуреној земљи може израсти само кржљава биљка; малокрвна, изнурена мати може родити само малокрвно, слабуњаво дете.... Свака је мати рада да јој је дете паметно; али да би се њена жеља испунила, дете мора бити здраво, т. ј. оно се мора правилно развијати; треба се дакле побринути да се дете правилно развија у утроби материној, јер иначе оно се не ће здраво ни родити.

Разгледајмо шта може мати у овоме погледу учинити.

Пре свега свака трудна жена мора се побринути *да дише чист ваздух* и да ваздуха има доста, јер она дише за двоје.

Осим овога трудна жена теже и дише, јер се материца увећа и потискује црева и желудац у вис а тиме притискује на дијафрагму толико да она мање прима учешћа у дисању, те тако трудна жена у другој половини ношења дише горњим деловима груди. С тога трудна жена и нехотице брже дише и тиме допуњује непотпуно дисање. Ваздух мора имати у себи довољно кисеоника. Осим овога нервна система трудне жене је већином јако раздражена, те с тога у то време ваља се чувати разних мириса, јер шкоде и здрављу матере и здрављу зачетка. Појмљиво је да у соби где трудна жена живи треба прозоре често отварати и освежавати ваздух, нити је допуштено да се у такој соби скупљају многи људи; тако исто треба из те собе уклањати све што квари ваздух. Исто тако трудне жене не треба да иду ни у позоришта, ни на балове, у опште на скупове, где се многи свет скупља а где је међу тим мала просторија, где горе многе свеће, лампе, јер у таквим местима не само да је ваздух загушљив него у њему и нема доста кисеоника. Такође препоручујемо трудним женама да не иду у цркву, јер осим тога што се тамо скупља свет, у њима има још врло много неповољних услова за здравље матере и зачетка, као хладан влажан патос од цигаља или камена, мирис тамјана, загушљив ваздух, нечистоћа и т. д.; она не треба да иде ни на пратње у толико пре, што поглед на мртваца потреса целу њену нервну систему.

Пошто је за трудну жену чист ваздух прека потреба, то је шетња по чистом ваздуху неопходно потребна ; само у томе трудна жена мора бити обазрива; она не сме брзо ходати, не сме се уморити; мора избегавати возање на колима нарочито по чагољу. Мислим да није потребно напоминњати да трудна жена не сме јашити. Овде је место да се помене, да трудна жена не сме скакати, трчати, играти, јер због потреса може побацити. Не сме јако напрезати трбушне мишиће, јер они притискују материцу, те услед

тога може наступити побацај. На пр. трудна жена не сме погрбљена седети, не сме се сувише ниско сагибати, не сме подизати руку сувише високо и т. д. Такође не сме јако кијати, кашљати, смејати се, плакати. Кад седи па ноге спусти доле, онда може рђаво бити и за матер и за дете; у опште не треба седети дуго на једноме месту, у истом положају. У последњим месецима ношења препоручујем трудној жени да седи ако је могуће на миндерлуку и да ноге такође држи на њему и да се добро наслони.

Гимнастика је корисна за трудне жене; али у том стању веома је тешко знати какво је кретање најбоље, с тога треба питати лекара знаоца у томе. Гимнастика отклања и затвор који често опажамо код трудних жена, јер материца притискује црева.

На *храну и варење* трудних жена треба обратити особиту пажњу, јер врло се ретко дешава да се не осети каква промена у варењу док је жена трудна. Та то и морамо очекивати чим знамо да материца игра велику улогу у организму женскиње и да црева мењају свој положај у последњим месецима ношења. Па и то што материца притискује на црева није без последице. Отуда се трудној жени гади, има често затвор, чудноват апетит, и врло често досадно бљување. Кад им се гади онда им лекари препоручују да трпе и да ће то проћи само по себи, или им дају обичне лекове противу гађења; а таквим својим понашањем они греше против здравља матере и детета. Кад се незнатни катар желудца остави без довољне пажње, може имати рђаве последице. Још су смешнији лекари кад говоре о чудноватом апетиту трудних жена; а међу тим је такав апетит тако исто болест као бљување, гађење и т. д. У друштву се узима да такав чудновати апетит имају само трудне жене; али то је сасвим погрешно, јер такву исту ћудљивост апетита опажамо у опште код људи са поквареним желудцем. Последње лече, а ћуд

трудних жена треба свакојако задовољити, и то је њихов лек, јер иначе држе да ће се дете родити са каквом маном. Овакав поглед је за осуду. Може ли бити што ужасније него ли допустити трудној жени да се наједе кисела купуса, краставаца, да напуни свој покварени желудац јестивом, које ни здравом човеку не може добра донети, нарочито ако поједе мало више?! А разне куме и прије наговарају младу и неискусну матер, да једе што више таквог зеља: кад ти се хоће — једи !.

Кад је трудна жена наклоњена болести желудца, онда она мора употребљавати храну која се лако вари и добро храни. Она мора јести чешће, а по мало. Најбоља је за њих храна: разноврсно месо, млеко, јаја ровита или тврда, добро печени хлеб, разне пите, пасуљ. Свињско месо може сасвим избрисати из свога јеловника ; никако не сме много јести па ма како добро стајала са својим здрављем.

Такође многи мисле да трудне жене треба да пију ракије; међу тим у литератури налазимо података који тврде, да јака ракија мења слузну покожицу желудца и квари варење. То су доказали Мичерлих и Ебштајн. Клод Бернар такође је нашао да јак алкохол смета варењу. С тога су бољи хигијеничари против употребе јаког пића. На основу тога и ја саветујем трудним женама да не пију алкохолног пића.

Јака кафа и теј такође драже нервну систему, и кад су сувише јаки могу изазвати грчеве. Пошто је трудна жена осетљивија него ли обична, и пошто кафа и теј томе још више помажу, то препоручујем да не пију јаку кафу нити јак теј; не треба их пити кад су врели, јер врући напитци кваре варење. Не треба заборавити да напитке које је жена обично пила не треба одма на један пут пресећи: ту је потребна нека поступност.

Пре него пређем оделу, морам рећи неколико речи о избацивању сувишних или непотребних делова хране из тела. Један је од главних услова код правилног живота трудне жене да она уредно иде на поље, јер чим се изметци дуже задрже у цревима, одма се црева драже; у исто време развијају се јаки гасови, који јако напињу црева, изазивају бол и притискују материцу. Трудна жена мора добро пазити на уредну столицу; за то је најбоље изјутра пити хладне воде. Ако то не помогне онда се треба обратити лекару. Не треба узимати на чишћење, не питавши лекара.

Трудна жена *не треба да носи мидер* нити ишта што стешњава груди. Груди треба придржавати грудњаком од меканог платна, — који се разликује од обичног грудњака тиме, што се шије од комада платна који је широк четвртину метра, а дугачак пак колико су груди широке, од једне руке до друге. На једној и на другој уздужној страни исече се платно у полукруг тако, да обухвати руку: полукруг има два краја, за које се ушије пантљика: кад је такав грудњак готов, онда га међу на груди и горња пантљика на десној руци везује се са доњом пантљиком на левој руци, горња пак на левој везује се са доњом на десној; ово укрштавање бива на леђима. На грудњаку се праве 4 ушивка, фалте, две озго, две оздо; њихови врхови састају се на сред груди и тако се на њима направе као две јамице. Такав грудњак нити стеже нити притискује, а у исто време држи груди, што је особито добро за време дојења.

Треба да кажем неколико речи и о накарадном везивању сукања пантљикама. Сукње се свом тежином својом обесе о трбух трудне жене и њене кукове, пантљике се још више затегну јер су се сукње оклембесиле, и на телу остану маснице од пантљике. На голом телу женскиња видићете обруч дубоко урезан у кожу од пантљике. А међу тим са по муке могле би се сукње тако удесити,

да сва тежина њихова пада на рамена и леђа, и тиме би се спасле од притиска на трбух и црну џигерицу (јетру.) Често се дешава, да су после смрти какве женскиње, при прегледу њихових унутрашњих органа, нађене на џигерици читаве издубљености на тим местима, где су везивале појас од сукања; а међу тим је црна џигерица тако важан орган, да њене штетне промене рђаво упливишу на цео организам. Не треба ни трошити речи око доказивања да су такве сукње штетне по зачетак. Такође није добро да трудне жене носе обућу са високим штиклама прво за то, што се жена врло лако може омакнути с камена, а друго и за то, што је тело услед тога наклоњено сувише напред а све ово одазива се и на материцу, па дакле и на зачетак.

Трудне жене треба да мењају кошуљу колико је могуће чешће, јер је неговање коже у то време потребно ради здравља матере и детета. Кожа не само да чува тело него у исто време и лучи водену пару и врши промену материје, испушта кроз своје поре угљену киселину, амонијак и т. д. Такође је свима познато да се кроз кожу одељује зној. Од колико је важности кожа по живот организма види се нијбоље из тога, што организам умире чим му се кожа намаже лаком. Кожа за време док је жена трудна важна је још и с тога, што она у неколико замењује плућа. Нечистоћа која се накупља на површини коже смета њеној радњи више или мање, с тога је преко потребно да се она често пере и да често мења преобуку. Такође корисно је купати се у кади или кориту, но треба пазити да вода буде млака (да није хладнија од 20 ни топлија од 26 к.). јер од сувише хладне воде и сувише топле воде може жена побацити. Кад је вода сувише хладна онда се крвни судови коже сузе и крв јури у унутрашње органе, па дакла и у материцу; кад је, пак, вода сувише топла онда се крвни судови коже рашире, квр од унутрашњих

органа јури површини. Такав прилив и одлив крви уплив-више и на развиће зачетка, и с тога треба избегавати употребу сувише хладне или сувише топле воде. Препоручујем трудним женама, да влажним рупцем трљају тело из јутра и у вече и да се сваке недеље купају у млакој води. Такође им препоручујем, да не употребљавају мирисе нити какве помаде, јер им оне нису од користи а могу им бити шкодљиве, тим пре што у њима врло често има отрова. Трудне жене врло често болују од очију, с тога не треба да се пудрују или мажу лице, јер то што у обично време није ни од каквих рђавих последица за време ношења бива шкодљиво.

У четвртом месецу жена треба да *припрема груди*, јер ако то не учини имаће јаких болова од пукотина ако брадавице. Да овога не би било треба дневно два три пута прати дојке хладном водом и брадавице држати у такој води од 2—5 минута. Испрва је за то потребна вода топла 20°R., за тим се употребљава све хладнија и хладнија вода, тако да се кроз месец дана може употребити вода од 10°R. После сваког таког прања треба трљати дојке а поглавито брадавице меким фланелом. Ако се брадавице почну љуштити и постану суве и тврде онда их треба мазати лојем или зејтином. За тај посао треба употребљавати свежи лој и не треба га држати на брадавици дуже од три сахата, јер се он поквари и онда може учинити више штете но користи; могу се дојке мазати и чистим глицерином или глицериновом машћу (глицерин са штирком). Дојке треба држати што чишће.

Трудне жене треба да *спавају* дуже но обично. Али и прекомерно спаваље шкодљиво је тако исто као и неспаваље; при том треба се свакад руководити личним осећајем, т. ј. спавати толико да после спавања будеш свежа и бодра. Најбоље је лећи у 10 сати а устајати у 6, јер је у то време сан најчвршћи и највише крепи. Покривач не

треба да је тежак; не треба ни перине употребљавати јер се жена зноји и тиме слаби.

И душевни живот матере, упливише на развиће детета, премда је решење овога питања за нас још тајна. Али на сигурно можемо рећи да сви потреси, душевни немир и страсти матере, упливишу на дете док је у утроби; с тога трудна жена треба да избегава тугу, узнемиреност и не треба да се љути. Исто тако из љубави према своме детету она не треба да чита фантастичке романе, страсне сцене и у опште све оно у чему се огледа љубав јунака према јунакињама романа, јер и саме мисли и уображења изазивају прилив крви полним органима, а такав прилив може само шкодити развићу детета. Овде је место да кажемо коју реч о полним односајима трудне жене. Пáрење је у то време шкодљиво не само с тога што изазива јак и нагао прилив крви полним органима, него и механички дражи материцу, те жена лако може побацити.

При крају овог одељка вредно је споменути, да су стари народи држали да је веома озбиљно и значајно то време док је жена трудна. То видимо отуда што и Платон и Аристотел говоре како треба да живи трудна жена; и значајно је да су њихова упутства у главноме истоветна са правилима најбољих акушера нашег времена. Тако на пример Платон препоручује да жена често хода, забрањује јој да посећује бурне скупове, препоручује јој да се не узбуђује и т. д. То исто вели и Аристотело.

Кад разгледамо све оно што хигијена говори о трудним женама, онда ћемо се зачудити кад видимо у место стварних чињеница све сама нагађања, хипотезе; нигде не видимо да озбиљно разрађују то питање; ништа се не доказује огледима и посматрањима; међутим знамо да су многа хигијенска и физиолошка питања свестрано испитана и доказана. Тако на пример знамо ли ми што год о гађењу или ћудљивости апетите трудних жена? Шта

знамо о промени материје за време ношења? У литератури налазимо податке о томе како упливишу глад и друга сретства на размену материје, али нигде, у колико ми је познато, не налазимо податке о промени материје док је жена трудна. И таквих примера има доста. Откуда то? Не знам. Можда мушкарци мисле да је и то посао женскиња? Па нека им тако и буде. Тврдо сам уверена да се женскиње не ће задовољити са податцима које им је оставио Платон, чим им се дозволи да се могу школовати онако исто као и мушкарци. Нека би се моје речи испуниле! Јер од решења овога питања зависи здравље наше деце и друштвено благостање.

II ОДЕЉАК.

Шта треба да припрема мати очекујући порођај? Ово питање треба паметно решити, јер у првим данима дете се најмање може противити штетном упливу и с тога најмање погрешке у неговању могу бити од рђавих последица

Кожа детета је при самом порођају и сувише нежна осетљива, с тога кад је и најмање раздражимо она показује јаку реакцију. Овака осетљивост је сасвим природна нарочито кад знамо, да је дете у утроби окружено течношћу, која је непрестано топла толико исто, колико и крв. Кад бисмо одраслог човека оставили неколико сахата у топлој кади, могли бисмо видети да кожа постаје мекша, нежнија и осетљивија према свима сполним раздраженьима. Кожа човека годинама постаје грубља. Дете мора јако осећати, кад на један пут из температуре од 30°Р. улази у температуру собе, која је два пута нижа од температуре материне утробе, у којој се дете дотле налазило. Тело је његово после порођаја још влажно и због испаравања му је још хладније, а тарући га фланелом или

платненом крпом још већма дражимо његову нежну кожу. На сва ова осећања бола, дете одговара јаким грчењем својих мишића: маше ручицама и ножицама, отвара устанца и са првим писком чини први удисај. Тада ваздух улази у плућа, дражи нерве детета и рефлексом опет грчи мишиће; први пут издише, истура удисани ваздух из плућа, и са свим нехотице, рефлективно, научи се дисати. Ономе, који не може добро појмити положај детета при порођају, саветујем да задржи дисање и тако нека скочи у воду хладну око 5—7°Р.; ма како се одупирао да не дише, мораће почети дисати. Тако је и са дететом. Да није овога раздражења дете не би могло почети да дише, не би могло живети. Но не треба из овога закључити да ће и јаче раздражење бити корисно по дете. На против, код тако нежне, осетљиве детиње коже, код тако осетљиве нервне системе његове, свако оштро, дуго тарење доноси смрт. Познато је да зрео човек може издржати раздражење у хладној води за неко кратко време, али ако у хладној води остане дуже времена, може таку пробу платити главом. Прва је дакле брига материна да ублажи и смањи гомилу раздражења која сретају дете при самом порођају; мора између осталога спремити и одело за своје дете. Прва је, и без сумње најпотребнија, ствар у детињем рубљу комад *белог, меканог* фланела, метар дугачак и метар широк, који треба да је постављен меканим танким платном. Овом двоструком пеленом треба огрнути дете одма после порођаја. Бабице обично не покривају дете у првим тренутцима живота ван утробе материне, или га покривају истим чаршавом у коме су га примиле, који је обично влажан и крвав. Не треба при томе заборавити да деца тада врло лако назебу па и умиру. Исто тако треба доста припремити фланелских и платнених пелена. Таквих пелена треба имати доста; добро би било кад би их могли имати до 7 туцета. Најбоље је кад су пелене

квадратне — по аршин и по у дужину и у ширину. Многе ће матере мислити да ја препоручујем сувише много пелена, али молим их да при том имају ово на уму. Ради здравља детета треба да је велика чистоћа, и ништа више не убија живот детета, него кад бебу увијају у пелене које тек што су опране и исушене од мокраће и нечистоће. Јер прво пелена постаје крута, те с тога дражи кожу и производи запаљење на њој; друго, распаднути делови мокраће и кала остају у пеленици и јако шкоде општем здрављу детета. Такве честице лете по ваздуху, улазе у осетљиве очи детета и изазивају опасно запаљење очију, од чега може и сасвим ослепити. Не треба заборавити да свако јако раздражење производи несвестицу, што се рђаво одазива и на умно развиће детета. Употребљујући, дакле, једну исту запрљану пелену два три пута дневно, ми излажемо опасности — живот, здравље, срећу наше деце.

Пре него пређем на друго одело детета, да кажем неколико речи о прању дечијег рубља. Пре свега треба детиње рубље прати одлито а не са осталим рубљем укућана, и не прати га као од беде него обратити на прање тога рубља особиту пажњу. При том најбоље је одвојити сувише прљаво рубље од чистијег. Не употребљавати цеђ од пепела већ од соде, јер пепео много има нечистоће. Најбољи је за то цеђ, кад се у 6 литара воде сипа 100 до 200 грама соде; таким цеђем може се попарити 5 килограма рубља детињег. Рубље које није баш тако прљаво може се само испрати у таквом цеђу, али пелене нечисте треба варити у цеђу сахат и по. Но пре тога треба пеленице трљати сапуном у млакој и топлој води. Чистије рубље треба испрати сапуном пошто је исплакнуто цеђем, за тим га кувати у чистој води. При овоме не треба заборавити да никад не треба умочити рубље одма у врућу воду, у врућ цеђ, него у ладну воду, или хладан цеђ, па онда кувати.

Пошто је рубље доста кувано, онда га треба извадити и протрљати сапуном, однети на реку и тамо добро исплакнути. Веома је потребно исплакнути детиње рубље, јер иначе у пеленама могу застати честице сапуна, које кад дођу у додир са телом, раздражују кожу и могу изазвати какву кожну болест. Да ли је рубље добро исплакнуто у хладној води или није, можемо се уверити по томе што ће бистра вода у каквом суду постати мутна, ако у њега метнемо рубље које још није добро опрато од сапуна. Ако се вода замути, онда треба рубље поново прати чистом водом.

Рубље треба сушити или у авлији или на тавану али никако у соби, јер је такво сушење не само штетно за укућане него се и само рубље квари пошто је ваздух у соби покваренији него ли у авлији; рубље усише овај покварен ваздух и напоји се разним испарењима. Рубље би требало изрољати да буде мекше, а не би сметало и испеглати га. Не бих саветовала да се такво рубље одма употреби, јер има више или мање загорели задах, који дражи иоле нервна раздражљива човека, и који шкоди осетљивом детету.

Осим пелена мати треба да припреми и остало рубље потребно детету. Треба спремити доста кошуља остраг расечених, јер их треба мењати изјутра и у вече. Не треба заборавити да детиње кошуљице треба шити од платна веома меканог и глатког. Најбоља би била по моме мишљењу овака кошуљица: леђа кошуље треба да су од једноставног платна и да је оно толико широко, да можемо слободно провући детиње ручице кроз рукаве кад га метнемо на платно. Предњак је састављен од две оделите половине: леве и десне, прва покрива леву а друга десну половину груди; на горњем углу леве и десне половине пришивена је пантљика: Кад смо детету провукли ручице кроз рукаве онда преклапамо леву половину преко леве

половине груди и пантљику од ове везујемо са пантљиком од десне, али пришивене на самом рамену десне половине; после овога преклапа се десна половина и везује њена пантљика на углу са пантљиком леве половине на рамену. Така се кошуља не може раздрмати и онда има мање опасности да дете може назепсти. Рукави треба да су дужи од ручица; при том морају бити толико широки, да оно може своју ручицу згрчити и исправити слободно у лакту. Кад је дете са свим обучено, онда се доњи крај рукава учвршћује пантљикама за пелене. То је потребно, јер често пута деца не умејући да владају својим ручицама гребу себи лице и плачу од бола; осим тога у сну плаше сама себе покретима својих ручица. Горњи део рукава треба да је усечен, да не бисмо пришивањем рукава за раме правили многе наборе, који би жуљили дете. Осим ових платнених кошуљица треба сашити кошуљице од фланела, и њихове поле треба да покривају једна другу на два прста; рукави се кроје дугачки до лаката. Јаке у кошуљица не смеју бити високе и треба да су доста широке.

Деци не треба метати на главу капице, јер шавови могу нажуљити детету главу и изазвати болове. Дете врти главом све дотле, док год му не испадне за руком да мало окрене капицу, но тада му се петље упију у врат. Доста сам пута видела на врату детету белегу и запаљење од самих петаља. Танко мекано платно може потпуно заменити капице. Мараме морају се склапати на перо. Крајеви такве мараме треба да се укрштавају испод браде и да пролазе испод мишака; на леђима да се опет укрштају и да се опет претуре напред. На крајевима мараме везана је пантљика. Мараме ове треба мењати два пута дневно.

Треба имати и повише трбушних завоја, а правити их ваља из танког батиста и скројити их тако, како би они покривали цео трбушчић; ка крајевима би се сужавали док на самом крају не би били шири од три прста.

Крајеви ти треба да су толико дугачки да се могу укрстити на леђима и повратити до пупка, и ту их везати *меканим* пантљикама. Обични трбушни завоји нису ни у колико удесни, јер и код најмање непажње могу њиме мало више стегнути трбушчић, што је и сувише шкодљиво и смета правилном крвотоку. Треба овај завој лицем окренути трбушчићу, јер иначе шавови, ивице, могу жуљити трбушчић.

Сад би требало говорити о повијању само кад бих држала да је оно потребно у прво време — детињег живота; али ја не само да сматрам да је оно непотребно, него је излишно а у неким случајевима и сасвим шкодљиво. У литератури су толико пута устајали против повијања, а много су пута понављали да је оно шкодљиво, да је главни узрок толиком умирању деце у првој години живота. Све изјаве стручних људи нису помогле ни у колико; повијање је и даље остало у својој сили. Разгледајмо да ли је повијање заиста шкодљиво, и ако је шкодљиво, зашто матере и даље повијају своју децу и ако је толико писано против тога.

Кад дете повијају њега положе на леђа, истегну му право ручице и ножице, увијају га у пелене а за тим га повијају повојем тако, да оно никако не може променути положај ни ручица ни ножица својих. Међутим сваки који је имао и најмање посла са децом зна, да деца ни на тренут не могу да буду мирна. Лако је објаснити ову појаву. Правилном развићу мишића потребно је вежбање; то исто је потребно и нервима и костима целог детињег организма. У колико дете више вежба који мишић, у толико ће се он пре и боље развити. Лако се можемо уверити у истининост овога, кад упоредимо руку какве сељанке и какве госпођице. Ви ћете при таком упоређењу одма видети каква је грдна разлика између радне и нерадне мишице. Но можда ви читаоци налазите да пе-

развијена рука госпођице надокнађује тај недостатак у снази својом лепотом. О укусу нећемо да споримо, с тога наводимо друге доказе. Познато је да беба не уме да управља својим мишићима и она се томе научи дугим вежбањем. Погледајте човека који се почиње учити свирати на клавиру или на виолини како невешто узима ноте, како се мучи да би могао малим прстом узети потребну ноту; у таквом се положају дете налази непрестано. Представите себи учитеља музике, који наређује да ученик његов обмота своје просте у какве пелене, крпе, и да га онда почиње учити музици — сви ћете ви наћи да је учитељ луд. И ви имате право. А међу тим је повијање детета још луђе и шкодљивије, и опасно по здравље па и по сам живот детета. Узмите повој па повите себи руку, али не сву него само неки део. Рецимо да сте ви повили своју руку на једну шаку више и на једну ниже лакта. Рука почиње да трне; место неповијено почиње да црвени, и ако ово подуже потраје рука ће отећи. Није тешко све ово објаснити. Повој притискује крвне судове коже и делове самога тела под повојем и тиме смета крвотоку: крв застајкује у горњем и доњем делу руке, услед овога кожни се судови на тим местима препуњују крвљу — јавља се црвенило и оток. Нерви на руци нешто с тога што су притиснути а нешто што немају хране — утрнуће... Нема сумње да то, што ви осећате на руци, осећа у неколико и дете повијањем, само не на једном месту него по целом телу. Кад је дете повијено остаје му само глава слободна, к њој јури крв и услед тога се јавља разнолика главобоља, и од можданих болести умире много деце. И грудни кош детета стегнут повојем не може се слободно ширити; дисање постаје површно, крв се накупља у плућима и отуда долазе разне плућне болести од којих сваке године умире много деце. Повој притискује и на трбушчић, услед чега се притискују желудац и црева;

ремети се крвоток у последњима и тиме нестаје правилног варења. Много деце умире и од покварених органа за варење. Не треба заборавити да повијањем мекане кости детета могу добити неправилан облик. Ја бих сваку мајтер, пре него се реши да повија дете, замолила да учини ово: нека узме два кучета од једне кучке, нека им даје потпуно једнаку храну, једнаку негу, само с том разликом да једно остави сасвим слободно, а друго нека повија и нека га одвије само онда кад му дозволи да сише. Кроз два месеца добиће резултат јасан, видеће како уплива више повијање на развиће, и која сме нека и даље повија своје дете. Људима, пак, којима двомесечни рок буде сувише дуг, препоручујем да дозволе да њих саме не више него само један пут повију, и уверена сам да ће их главобоља и укоченост нагнати да буду човечнији према својој деци.

Нема последице без узрока. С тога се ни повијање не би могло тако одомаћити, да није било ма какве потребе. Многи писци тврде да је повијање поникло због лењости матере, али мени се чини да ово није истина или бар да није главни узрок.

Ако дамо човеку који никада није имао посла са малом децом да држи двонедељно дете, њему се чини да ће дете својим несташлуком или уганути или повредити што год, јер му се у то време климају и ноге, и руке, и глава, као год да су обешене о какав конац. и ако се и најмање не пази могу заузети незгодан положај. Ако буде чувао дете једно две недеље, он ће се постарати да главу тако намешта како се натраг не би обесила, гледаће да на леђа што подмете, т. ј. завргнуће дете тако, како би га сачувао од сваке повреде, како би га могао слободно дизати, држати и носити. Тиме се објашњава обичај код дивљака да дете чим се роди обавију меканом кором каквог дрвета, а кад образованих народа обичај повијања. Разгле-

дајући историју налазимо да су децу повијали још у старој Грчкој и да су још тада неки устајали против таког обичаја и доказивали шкодљивост његову; видимо да ни тада нису обраћали пажњу на ове нападаје, јер ратујући противу повијања, нико није предлагао начин како да се учврсти глава и леђа детета. Сам Платон видећи да је потребно придржати главу у извесном положају, не само да није устајао против повијања, него је на против предлагао да децу повијају до треће године; али само не треба заборавити да је то било пре две хиљаде година.

Зајиста је потребно придржавати главу и леђа детету; али из овога ни у колико не излази да треба варварски стезати детиње мишиће повојем и тиме му не дозвољавати да вежба своје мишице. Многи су писци признали да је детету потребна нека физичка потпора, и тога ради многи предлажу да се повој и даље употребљава али да је толико кратак да се само три пута обавије око тела; други предлажу да се употребљавају плетени повоји, држећи да такви повоји не могу јако стезати тело. Предлагали су да се повој замени душечићем, препоручивали су да се дете мете на подглавник напуњен коњском длаком пре него се узме у руке и т. д.

Ја мислим да ће сваки повој па ма какав он био донети више штете него ли користи, с тога је најбоље да се повој замени душечићем од пикета. Средњи део душечића који иде од ногу до главе треба да је четвртаст а по крајевима заокругљен, да је дугачак један риф а широк четврт рифа. Са стране тога четвртастог душечића пришивају се крила која су дугачка по рифа а широка петину рифа. Крила треба да су пришивена ближе горњем него доњем крају душечића, и горњи крајеви њихови треба да су мало усечени, Душечић треба скројити из мало дебљег пикета и из цела (уцело). Уздуж оба крила пришивају се пантљике на три четири места; према овим пант-

ликама пришивају се друге пантљике баш у порубу између крила и душечића; једне су пантљике пришивене с поља а друге изнутра. Дете се метне леђима на средњу половину душечића или прави душечић, глава дође на горњи заокругљени део душечића (његова је дужина петина рифа); доњи део повраћа се горе и покрива ножице детета; за тим левим крилом покривају се груди и трбушчић детета и пантљикама се учвршћује уздужни део тога крила са унутрашњом десном страном душечића; исто се тако покривају груди и трбушчић пантљикама леве стране душечића. Средњи део душечића осим доњег краја треба да је мало уштиркан, али да ово не би дражило дете треба душечић покрити меканим фланелом. У таком душечићу можемо дете узимати у руке без икакве бојазни а међу тим оно може слободно кретати своје ручице н ножице. Но ма како да су згодни ови душечићи, опет их треба употребљавати само онда кад хоће дете у руке да се узме; кад дете лежи у својој постељи онда га треба оставити слободно. Дужину и ширину ових душечића треба мењати упоредо са растом детета. Оваких душечића ваља имати по неколико. Најбоље је кад су душечићи мало дужи и шири, јер се померањем пантљика може удесити ширина и дужина како буде потребно.

Што се тиче постеље потпуно сам сагласна са Естерленом, који препоручује постељу у толико мекшу у колико је дете млађе; за децу која сишу а нарочито која се зими роде препоручујем мекану перину коју у почетку друге године треба набити тврђе, а при крају друге године ваља душек напунити длаком. Мати треба да спреми две перине и два јастучића, јер постељицу детињу треба износити на ваздух свака два дана, дакле треба имати замену Јастучић треба да је низак и колико је могуће мекши. Треба имати најмање две навлаке и 4 чаршавчића; постељно рубље треба мењати два пута дневно, и при том

треба један чаршав за постељицу а други да се потшије покривач. Фланелни покривачи и фина ћебета бољи су од обичних јорганчића, јер је јорганче тешко, круто и није мекано. За дете првих дана његова живота најзгоднији су покривачи од фланела, који се у двоје склапају да детету буде топлије. Таквих покривача ваља имати више, јер их дете често влажи мокраћом те с тога се често морају прати. Ако покривач остане и чист, опет га треба изнети на ваздух пошто се дете покривало недељу дана њиме. Требало би подметути енглеску мушему између чаршава и душека, како се мокраћа не би упијала у душек. Претходно треба мушему добро промахати да не би имала никаквог мириса.

Пре но пређем детињем кревету да рекнем коју реч у опште. Отпочнимо са постељом.

Прво и најважније правило у неговању деце је то да све хаљине буду добро испране пре него се употребе за дете. Ствари које се не могу прати не треба употребљавати за децу. И с тога опет понављам, да све детиње рубље, покривачи и фланелове кошуљице, морају бити брижљиво испрани, јер кад платнене и вунене тканице бе̂ле посипају их цеђем, замачу у со, киселине, које врло лако остају у ткиву, пошто се ткива на фабрикама добро не оперу; и кад те заостале специје додирну кожу, онда је честице њихове јако раздраже. Многа ткива имају доста штирка, који је шкодљив већ и с тога што даје много прашине.

Пошто детиње рубље треба да је мекано и пошто су нова ткива корава, то је ушло у обичај да се детиње рубље шије од старога рубља. Ако су старо рубље носили здрави људи и ако се може добро опрати, онда се и може допустити да се детиње рубље кроји и шије од таквог рубља; али ако то није, онда одсудно ваља одбацити прављење рубља од старих ствари. У опште против старог

рубља може се рећи то, што је ткање старих ткива обично већ труло и даје много прашине, што шкоди и плућима и очима детета. Ако рубље шију из новога платна, онда га треба један пут, два пута испрати, како би платно мекше постало. Још не знамо од каквог је платна боље спремити рубље детиње: да ли од лаженог или памучног платна. Врлина платна зависи од особине: колико упија влагу и како проноси топлоту. Познато је да лането платно упија влагу много брже него ли памучно, свилено или вунено, с тога ће лането платно лошије сагревати наше тело него ли памучно. За то кад обучемо памучну кошуљу, испаравање, наш зној, теже ће се упијати у кошуљу, те ће нас за то памучна кошуља јаче дражити него ли ланена. Вуна још теже проноси топлоту а лакше разне мијазме и заражљиве болести, и осим тога она је највише рапава и дражи кожу, а лането платно је сасвим супротно овоме. На основу свега овога најбоље је кројити детиње рубље од лаженог платна, али насигурно ово тврдити ја не смем, јер засада немамо података о томе.

Пренашање топлоте зависи и од боје платна, с тога неће бити излишно ако и о томе кажем неколико речи. На жалост и у овоме питању нам је знање веома оскудно. Још је Франклин чинио неке опите: покривао је снег материјама разне боје, и доказало се да се снег топи најбрже испод црне а најспорије испод беле материје. То исто су потврдили и други посматрачи; они су нашли да бела материја више испарава охлађивање него ли црна. Значајнија је за нас та околност, што мрке и црне материје више и лакше усисавају мирис него ли беле, и услед тога црне материје лако преносе заразне болести ; према свему овоме детиње рубље треба кројити и шити из отворених а нарочито белих материја.

У колико ће каква материја проносити топлоту зависи не само од боје и каквоће материје, него и од тога

у колико је одело припијено за тело: у колико је одело више припијено уз тело, у толико је хладније, с тога одело детиње треба да је слободно, јер је преко потребно сачувати детињу топлоту која се не надокнађује тако лако.

У општте у неговању деце треба бити веома пажљив јер су она веома осетљива према сваком утиску; у знању своме о неговању деце тако смо несигурни, да сваки час мењамо услове којима је дете окружено. На пример зар може ико помислити да је опасно по здравље детета кад замиришемо малчице ваздух и детиње хаљине? А међу тим је ствар доказана да мирисави ваздух не прима оно-лико топлоте колико прима чист ваздух. Ко зна како и колико то уплившше на дете?

За децу је најбољи кревет гвоздени или букови; са стране је добро наместити белу мрежу, која се може по потреби дизати и спуштати. Ако је кревет бојадисан онда се треба уверити: да није боја отровна. јер се при продаји врло често продају ствари бојадисане отровним бојама (на пр. зелена или бела боја). Колевку не треба никако и ни у каком облику употребљавати, јер није ни од какве користи а може бити од велике штете. Мозак је детета и сувише нежан и мекан, и сваки потрес у то доба уплившсаће на њ јаче него ли на мозак зрелога човека. Међу тим нема сумње, да би и матором човеку било тешко, глава би га болела, гадило му се и бљувао би му се само да га почнемо љуљати; несвестица би нас приморала да прекинемо пробу. Од какве је штете по наше здравље љуљане можемо видети и отуда што се људи на мору изнуравају, расипају, бљујући због љуљана на морској лађи, што кад што доноси и саму смрт. Сваки ће признати да се љуљање на мору ама баш ни у чему не разликује од љуљања детета у колевци. Кад одраслима љуљање досађује, кад они много трпе од тога и оснесвесте се, онда како ли је детету, чији је мозак и нежнији и

мекши и нервна система јако осетљива. Како и у чему рђаво утиче љуљање на организам човечији ја не могу да објасним, јер о томе мисле различно. Зна се само насигурно да љуљање ремети крвоток, квари варење и изазива несвестицу. Истина је да организам човечији навикне и на колевку и на љуљање на мору — али на шта човек још не може да навикне? Љуљање на љуљашкама и витловима исто тако упливише као и љуљање на мору, само се од последњег разликује тиме што није тако лако.

Кад љуљање може уљуљати одраслог човека онда је појмљиво да је љуљање у љуљци или нијање на рукама најбоље сретство да се дете умири; с тога матере или дадиље нијају дете на рукама или колевци кад оно хоће да заспи. И ако дете издржи ово у прво време, онда се оно навикава на љуљање као пијаница на ракију. Љуљање је постојало још у херојска времена старе Грчке, и то се чинило на штитовима или у корпама, привезаним о уже. У литератури су устајали против љуљка и уљуљивања било у колевци било на рукама као против веома штетног обичаја; али што је постојало вековима, чему је човештво одавно свикнуто не искорењује се тако лако, с тога љуљање у колевци или на рукама и данас је главна чињеница у васпитању детета у првим годинама живота његова. Колевка је права предрасуда. Кажите сељаку да је уторак такав исти лан као и сви остали, он вам то никад веровати неће. Али васпитајте сељака друкчије и он ће престати да мисли да је уторак несрећни дан. Исто је то и са колевком, љуљком. Докле год будемо сматрали да је суштина васпитања у извештаченом понашању, у игрању полака, свирању у клавир и брбљању француског језика, и док је за нас хигијена и физиологија само празна реч — дотле ћемо и нашу децу љуљати и успављивати онако исто као што су радили пре две хиљаде година.

На завршетку да напоменем рад В. Манасеина, штампан 1871. године, о љуљану. Тамо се доказује огледима над питомим зечевима да љуљање може јако понизити топлоту. Да не би ваздух одузимао топлоту од зечева над којима се чини оглед, Манасеин је наместио вату свуда у наоколо око зеца, и при свем том температура се тела зечијег понизила кад су зеца почели љушкати. Овај оглед нам јасно показује да љуљање није баш тако невино као што неки мисле. И ракијом и морфијумом можемо успавати дете и понизити температуру, али никоме не пада ни на ум да таквим средствима успављује децу.

Осим кревета треба имати и корпу са двема ручицама, и на једном крају њеном треба учврстити капак такође исплетен од прућа, који би за корпу тако утврђен био да се може подизати и спуштати. Она треба да је од прилике два пута шира него што је дугачка. Пруће на корпи ваља да је јако сабијено: плетеница треба да је тако ретка да кроз рупице можемо слободно прст провући. На свакој страни корпе треба да има по један већи отвор; ти отвори треба да су на оној страни на којој се отвори капак; створи су од краја корпе далеко за један пед; кроз њих мати провлачи сису кад хоће да доји дете. На оба краја учвршћена су два кајиша, који се пребацују преко рамена, укрштавају се на леђима и закопчавају се за петљу на другом крају са стране. Корпа треба да је толико велика да се дете може у њој сместити слободно; разуме се да се у корпу претходно намести душек и јастучић. Ова је корпа потребна прво за то, да дете може спавати поред матере у првим данима његова живота, друго да могу у њој носити дете. Пре тридесет година продаване су у Паризу у дућану Дидо такве корпе, које су се звале »promeneuse«; у Лондону је такође била овака згода (справа) за ношење деце, али на жалост ја нисам могла наћи нигде описа тих справа. Не треба ми-

слити да сам у овом претерана; ова је корпа преко потребна ако хоћемо озбиљно да негујемо своју децу, јер носећи дете на рукама обично га држе тако неправилно да се нежне кости често пута лако искриве. О кривљењу костију говорићу доцније.

Мати би требала да спреми и каду за купање детета. Обично код нас купају дете у кориту. Ово није добро нарочито ако је корито сувише плитко, па дете кад лежи у њему покрије се сувише танким слојем воде, и чим се мало промиголи одма му тело вири из корита и узима га нека језа. Да би се то избегло треба употребљавати каду. Обичне гвоздене каде добре су, само да нису бојадисане каквом отровном бојом, а најбоље су бакарне калајисане каде. Спремајући каду или корито треба се побринути и о томе шта ће се подметути испод детета, т. ј. о душечету или јастучету за каду За то су најбољи јастуци од каучука, који се узимају према величини каде и који се напуне онако исто топлом водом каква је у кади Један такав јастучић метне се на цело дно каде а други мањи ,астучић метне се под главу детета. Ако нема каучукових јастучића онда се место њих могу употребити други од мало дебљег пикета; но тада је потребно више комада пикета, јер после сваког купања употребљивани комад треба осушити. Много су бољи каучукови јер се после сваког купања вода из њих пролије, добро се исперу и опет се могу употребити при првом купању, само би их пре сваког купања требало оплакнути. О жалосном гадном обичају мећати при купању испод детиње главе нечисте пелене, не треба ни говорити. На ово треба добро пазити, јер бабице обично тако раде. Са свим је појмљиво да каду и јастучиће треба пре употребе добро опрати. Каучукове јастучиће треба добро испрати и оставити дуго на ваздуху, јер у почетку они јако заударају на сумпор. Треба такође спремити два сунђера: један за тело, други

за лице. Сунђери треба да су доста мекани. Њих ваља добро опрати, јер често пута у њима има соне киселине која заостане од бељења а има и пешчане прашине, која кад уђе у очи детету може изазвати запаљење очију. Да би сунђер очистили од прашине треба га испрашити штапићем и после кувати га од по до једнога сахата, за тим исплачити, цедити у хладној води све дотле док се не буде цедила сасвим бистра вода. Не треба заборавити да сунђер упија са водом и органске честице које се у сунђеру задржавају и распадају, и с тога сунђери морају бити добро исцеђени и осушени: осим тога од времена на време бар једанпут у недељу дана, треба их загњурити 2-3 пута у кључалу воду, како би се умртвили организми који су заостали у сунђеру. Сунђер којим се брише лице детиње никад не треба спуштати у каду, јер је вода у њој толико нечиста, да сунђер накваћен таком водом може рђаво упливисати на очи детета. Лице и очи треба прати водом из нарочитог суда, који се само за то употребљује. Не треба помешати сунђер којим се лице пере са сунђером за тело. Добро би било кад би дете имало и своју собу; но пре него пређемо на собу, да кажемо коју реч о другим мерама.

Здрављу је потребан пре свега чист, не покварен ваздух. Ваздух се може покварити услед хемиских промена и механичких нечистота. Од колике је важности чист ваздух можемо се уверити из те познате истине, да човек умире ако уђе у подрум где вино ври, јер се услед алкохолног врења развија тако много отровне угљене киселине да се ваздух њоме препуни; то исто опажамо у дубоким бунарима и у окнима рударским. Позната је ствар да животиње дисањем усишу из ваздуха кисеоник а враћају му угљену киселину, с тога се и дисањем ваздух може покварити; ако какву животињу затворимо у какав простор куда не долази свеж ваздух, онда ће се ваздух што се

тамо затекао толико покварити, кисеоника ће тамо остати тако мало, а угљене киселине тако много да ће се животиња угушити. Напоменућу један веома убедљив случај: у 1756 години заробљено је било доста Енглеза и затворено у Калкути; тамница је имала један прозор а дугачка је била 18 стопа. После 11 сахата у њој је остало само 23 човека жива Но животиње кваре ваздух не само издисањем угљене киселине, оне испуштају још много органских материја, које шкоде здрављу, и човека и животиња. Мантегаце чинио је огледе и дошао је до таквих резултата. Мак Кормак тврди да „затворени ноћу прозори убијају више људи него ли сва оружја“. Али ово питање не можемо још решити, јер не само да не знамо како утливишу ови разни гасови, него не знамо добро ни из чега су састављени. Но нас се за сад ово мало тиче; нама је потребно да знамо да ли животиње дисањем својим кваре ваздух и то је доказано. Кад ово знамо ми онда унапред можемо рећи да ће ваздух бити у толико гори и у толико више бити узрок болести и умирања, у колико више људи живи у једној просторији, у колико се ређе отварају прозори. А ово је статистика доказала читавим низом података. Примера ради да наведем из књиге Герднера ову таблицу:

На једну квадратну миљу долази становника	На хиљаду умире
56	15
106	16
144	17
149	18
182	19
202	21
1216	24
2900	27 и више.

Занимљиви су податци Росинола о цркавању коња у Француској каваљерији. На 1000 коња цркава 180 —197: Кад су штале уредили тако да је сваки коњ имао довољно ваздуха, онда је на 1000 коња цркавало само 68 У варошима се квари ваздух због многих других услова: тако на пр. рђаво сграђени и нечисти проходи и канали којима тече варошка нечистота, кваре ваздух својим смрадом. Узане улице, високе куће сметају кретању ваздуха: ваздух се устоји, убајати. Улична прашина, дим из одака мешају се са ваздухом и кваре га. Већ смо напоменули да прашина, што се налази у ваздуху, улази у плућа, дражи органе за дисање, изазива запаљење плућа и најзад и саму јектику, која годишње сатире на пр. у Енглеској до 50000 људи, а у Француској и Немачкој још више „Ако представимо себи живот једног нараштаја као какав конац, онда осмина па и шестина тога конца долази на јектику“ — вели Естерлен. Да бисмо могли видети какву важну улогу игра прашина у плућним болестима, треба само погледати на бројеве које наводе Бенаустин и Шатонев: од 1000 људи који су умрли од јектике живили су.

У влажним местима	18.3%
у местима испуњеним са минерал. праш.	19 5%
у » са органском прашином	20·7%
у » са шкодљ. испар., димом, ит.д.	28·7%
у » са животињском прашином	44·6%

Ове су цифре бољи доказ од свију фраза и размишљавања. Неки радници, на пр. каменљари јако болују од јектике (до 40%) и ретко који да преживи четрдесету годину. Исто тако радници који чисте памук или лан, који глачају кристале, умиру у великом броју од плућних болести. Кад све то знамо, онда не треба да се чудимо што нам је јектика тако чест гост.

Кад разгледамо податке Бенуастина де Шатонева видимо, да су најшкодљивије по здравље човеково живо-

тињске честице што се у ваздуху налазе. Ово се објашњава тиме што се животињска прашиница распада лако, а тада се рађају и гљивице, што се догађа такође и при врењу и трулењу, као што је то већ доказано. Исто се тако јављају гљивице и при многим људским болестима: код гушобоље, код soor'a, код разних кожних болести; на пр. код лишаја. У последње време почели су сматрати да су гљивице узрок колери, срдобољи, врућици, мраси (Morbile) и многим другим болестима. Али ово питање не може се сматрати као решено; истина је и то да је о овоме питању много што шта говорено, што ће се доцније одрицати; но при свем том мора се признати да микроскопске гљивице играју извесну улогу.

Кад је покварен ваздух шкодљив за здравље одраслих људи, онда можемо себи представити како је он шкодљив за нежне дечије органе за дисање, који нису навикнути ни на какво раздражење. Први дах детета је у исто време и први повод будућој јектици. Познавали смо децу, која су почела кашљати другог дана свог рођења; и зар није природно да умру од јектике чим се појаве неповољне околности, само ако их смрт од чега другог дотле поштеди? С тога свака мати треба да се постара да у детињој соби буде доста и свежа ваздуха. Ако су, дакле, родитељи срећни да имају више соба, онда детету нека дају највећу, најсветлију и најбољу. На жалост они који имају више соба најлепшу собу намештају, а дете смештају у какву гадну, мрачну собу. У осталом у томе већина греши с тога, што не зна шта ради. Определимо шта се поглавито изискује од собе коју одређујемо за дете. Та соба треба да је велика, да има најмање бар два прозора, да је удаљена од кујне и прохода. Прозори треба да су окренути башти или каквом отвореном месту на пр. ливади, пијаци и т. д, али никако авлији или узаној улици. У такој соби ваља наместити пећ која се полако греје и

поступно хлади. Гвоздене пећи нису ни у колико здраве, јер се оне тако загреју, да органски делови што су у ваздуху изгоре и стварају непријатан задах; осим тога хладе се врло брзо и температура у соби не може никако бити равномерна; уз то оне и диме. Детиња соба треба да има само једна врата, иначе ће бити промаје. Врло је добро да се не отвара цео прозор него само једно окно.

Нешто о влази. Родитељи треба да се постарају да је стан сув и топао, јер влага највише убија децу. Не треба заборавити да ваздух у влажном стану никад не може бити чист, јер у влажном ваздуху све се брже оксидише, распада и трули; осим тога влажни су зидови згодно земљиште за гљивице. Ово се јасно види на плесњивим дуварима, одакле се растурају по ваздуху гљивице; осим тога влажни дувари теже пропуштају ваздух него ли суви, те тако спречавају освежавање ваздуха. При том треба знати да плесан троши кисеоника, а због трулења органских материја развијају се у дуварима и под патосом или на самом патосу, шкодљиви гасови, који мењају обичан састав ваздуха мешајући се са ваздухом. Влага шкоди и самој радњи коже, и с тога може изазвати разне болести организма. Нови станови су због влаге штетни по здравље. Мало пре рекосмо да прозори из детиње собе треба да гледају у башту или на какво отворено место. То је потребно да би се собе освежиле новим, свежим ваздухом. Прозори треба да су окренути југу или југо-западу а не истоку, јер су зраци што изјутра падају у собу и сувише слаби те не могу собу да загреју; сем тога сунчани зраци долазећи с истока ударају детету у очи чим се из сна пробуди. Ова нагла промена од мрака ка светлости шкоди очима. Сунце осветљује доцније јужну или југо-западну страну и при таком положају собе греје ју скоро цео дан, а ово је врло важно, јер је сунце потребно детињем животу као и цвећу. Одузмете ли биљци све-

тлост, уверићете се да тромо расте а кад што се и са свим осуши. То исто бива и са људима. Рејдова посматрања су показала, да од свију војника који су живели на мрачној засењеној страни касарне разболевало се 3, а на сунчаној само 1 војник за једно исто време.

Са децом бива то исто. Поледајте децу која су одрасла у каквој земуници, погледајте на њихову зачамелу фигуру; у њих је лице црно као земља, а очи им сузе. Тада ћемо тек појмити од каквог је значаја сунце за здравље и правилно развиће. Ако су прозори са улице, онда треба обратити пажњу на то, да ли су куће преко пута окречене или бојадисане каквом бојом; да ли су високе или ниске. Ако су куће окречене бело или отворено жуто оне онда јако шкоде очима оних, који преко пута живе; ако су куће преко пута високе а улице узане онда у ниже куће и доње спратове слабо допире који зрачак. Такође су шкодљиве за дечије здравље собе које су скоро кречене или бојадисане, јер испаравају и кваре тиме ваздух. Собу детињу треба држати чисто; прашине не сме никако бити. Али при том треба пазити да се чишћењем не премешта прашина с једног места на друго, с тога треба пре свега избрисати ствари мокром крпом па онда каквом вуненом, јер ова прашину боље купи.

Ако се дувари поставе онда је најбоље изабрати за дечију собу отворено сиве или отворено загасне тапете, јер оне нису отровне; то се пак не може казати о црвеној, плавој и зеленој боји. На ово се мора обратити велика пажња, јер честице боје лете по ваздуху: отров може да уђе у плућа, у желудац, у очи. Сувише отворене тапете нису тако исто добре, јер јако драже очи; тамне пак упијају много топлоте; осим тога усисавају и задржавају у себи разна испаравања. Детињу собу треба поставити (тапецирати) на неколико месеца пре порођаја. Доња два окна (стакла) прозора треба да су застрта за-

творено-плавим или сивим завесама, јер зраци што оздо долазе слабе вид. Осим тога завесе што се дижу и спуштају треба да су такође затворено-плаве боје или сиве, и треба их тако удесити да се спуштају кад хоћемо да отклонимо светлост; другим речима завеса треба да је учвршћена доле а не горе као што то обично раде. У детињој соби треба да има што мање намештаја. јер он својом запремином истискује ваздух, гута много кисеоника и ствара много прашине. Намештај у детињој соби треба да је покривен сивом мушемом а не вуненом митеријом, јер ова даје више прашине но мушема, а и теже ју је чистити. Диван, наслоњача, сто, орман за рубље детета, кревет детињи, материн — то треба да је цео намештај у детињој соби. Ћилиме, покровце, не треба ни пошто држати у детињој соби, јер они само увећавају прашину. Ако се врата добро не затварају него зјапе, онда треба уметути мушему, како би се врата добро затварала и ветар не би дувао: тако исто треба радити и са прозорима. Добро би било имати још једну собу празну поред детиње, у коју би се дете износило за време чишћења његове спаваће собе И за ту собу вреде горња правила.

Детету је погребан чист ваздух. с тога се нечисте пелене морају одма износити из собе. У детињој соби не сме се пушити, јер дим не само да дражи органе за дисање и очи, него штетно утиче и на сву нервну систему детета. Жигице такође не ваља држати у детињој соби, јер оне испаравају много фосфора — и дете мора да га удише заједно са ваздухом.

На завршетку да кажем неколико речи и о осветљењу. Познато је да вештачко осветљење јако квари ваздух, јер горење не само да троши кисеоника што је ваздуху који је преко потребан и за дисање, него још и даје разне штетне гасове. У томе су лојане свеће најгоре, јер дају смрдљиве гасове. Обичан петроулеум, даје горењем својим много угљене киселине,

с тога је потребно и много ваздуха; ако је соба мала боље је горети стеаринску свећу него ли петролеум. Лампе у којима гори зејтин добре су јер не диме јако, али то бива само у томе случају ако су лампе добре; иначе оне својим јаким димом драже јако органе за дисање. Кандиоца дају мало светлости и јако диме, с тога их не треба употребљавати у детињој соби. Кад дакле знамо да свако вештачко осветљење квари ваздух, онда треба освежавати собу свако јутро и вече. Ноћу је светлост са свим излишна; ако ли пак буде потребна, онда треба употребљавати стеаринску свећу.

У детињој соби требало би да има и два термометра: један код прозора а други на средини између прозора и пећи; они ће показати у колико се равномерно соба греје и колика је разлика у топлоти на разним местима у соби. Често родитељи не знају где је дете назеблo, међу тим сами доносе дете час пећи, час му лупају у прозор и тако га занимају, услед чега може најлакше да назебе. Креветић не сме стојати близу пећи; треба да је даље од пећи најмање по хвата; исто тако не треба да је намештен уз спољни дувар.

III. ОДЕЉАК.

Пре него отпочнемо говорити о неговању деце, да разгледамо колико их умире, јер ће нам то најбоље показати како скупо плаћамо за сваку своју погрешку у васпитању деце. Статистика доказује непобитним доказима да деца највише умиру за првих пет година свога живота, јер у најповољнијим околностима од 100 деце проживи пету годину само — 50—55 њих. Финкенштајн пак прорачунао је да на сваког старца који има више од 90 година

умире 100 деце млађе од 1 године и 200 деце у првим годинама живота. Познато је, такође, да деце у толико више умире, у колико су млађа; тако првих дана умире деце највише, за тим првих недеља. првих месеца, првих година, првих десет година и т. д: умирање се смањује са узрастом. Ради веће очигледности и убедљивости наводим неме цифре које много казују. Од 125 рођених у дублинској радничкој кући умрло је:

У току	1-ог месеца	16 деце
	2-ог »	7 »
	3-ег »	1 — дете
	4-ог »	2 — детета
	5-ог »	2 »
	6-ом »	4 »
	8-ог »	2 »

за других 7 месеца умрло је свега 6 деце. У Аустрији у у 1851. години на 1000 рођене деце умрло је:

млађе од 1-ог месеца	109,6
» 2 »	25,5
» 3 »	19,6
» 3 — 5 »	34,2
» 5 — 8 »	24,0
» 8—11	27,8

У Белгији на 1000 деце умрло је

млађе од 1-ог месеца.	51,7
2-г. »	1 ,5
3 »	12,6
4 »	10,7
5 »	8,6
6 »	7,6
7 »	7,2
8 »	6,6 ит.д

У Исланду прве две недеље живота дечијег умире 62 детета на 100; у Мелбурну на 100 рођених умире у

првој години 70 деце. Ако упоредимо децу по годинама онда ћемо видети то исто: у колико је дете млађе у толико је мања нада да ће остати живо. Ево за то доказа: од 1548 болесне деце од 0 до 11-сте године, било их је 946 млађе од 3 године; дакле 61 проценат деце боловало је у прве две године; остала 602 детета боловала су између треће и једанаесте године. Од поменуте 946 деце било је 726 испод 2 године, а то је 40,6%. У бечкој дечијој болници било је у 1857 години 5796 деце; од ових је боловало до треће године 3875, остала (1901) су боловала између треће и петнаесте године. Од 1000 рођене мушке деце умире при крају прве године 265, при крају друге друге — 58, при крају треће — 39, при крају четврте — 28, при крају пете — 17, при крају шесте — 10 деце и т. д. У Енглеској на 100 умрлих долази 44,91 деце до десете године; од њих у прве две године умире 31,58%, од друге до пете године умире 9,18% и од пете до десете 4,15%. То исто налазимо и у Француској, и у Белђији и у Норвеђији. и у Пруској и свуда. Појмљива је ствар да се смртност смањује упоредо са узрастом због неких сталних услова, који су општи целоме свету. Ми већ знамо да су деца осетљивија према разним утисцима него ли људи; знамо и то да дете мало по мало губи од те осетљивости, с тога нам је појмљиво зашто да у прво време умире више деце него ли доцније: она умиру у првим данима с тога, што су штетне околности, штетни услови њихова живота опаснији у првим данима живота него ли доцније. Ако је наша мисао истинита, онда се умирање деце мора управљати према животним условима; деце мора умирати тамо више где су услови за живот детињи гори. Да видимо шта вели на то статистика. Нема сумње да се деца од законитог брака налазе од самога зачетка у повољнијим условима него ли ванбрачна деца, с тога је пре-

ма овоме распоређено и умирање деце. Од 100 деце умирало их је у првој години живота:

		ЗАКОНИТЕ (БРАЧНЕ)	НЕЗАКОНИТЕ (ВАНБРАЧНЕ)
у Француској	1840.—57	13,9	30,3
у Пруској	1820.—34	17,1	23,6
1816., 1825., 1834., 1843. и 1849.		16,5	30,2
» Штокхолму	1841—50	22,2	42,2
» Аустрији	1851	22,9	35,1

У Штетину је мртвих рођено

	на 100 законитих	на 100 незаконитих
у 1854	4,1	10,9
» 1855	4,4	11,5
» 1856	4.0	10,0
» 1857	4,0	9,2
» 1858	4,2	11,6

Умирало у првој години на 100

		ЗАКОНИТЕ	НЕЗАКОНИТЕ
у Берлину (1821.—1834.)		19,9	36,8
у Бавар. (1835.—1851.)	мушких	33,4	38,3
»	женских	28,9	33,8
» Саксонској (1847.—1849.)		23,0	28,9

У Аустрији 1869. године рођено је у браку 685.862 детета; од њих је у првом месецу умрло 67380 деце т. ј. $9_8\%_0$. Ванбрачне деце рођено је 109.498; од ових је у првом месецу умрло 16.240 деце, т. ј. $14,7\%_0$.

У Сенском департману на 1,0000 деце, рођене у браку долази мртворођених 610, а на исти број ванбрачне деце долази 856 мртворођених. Герен износи још жалосније податке: у департману Ејра и Лоаре од законите деце умире $25\%_0$ а незаконите $95\%_0$ а у департмону Јони $22\%_0$ законите а незаконите $85\%_0$. На закључку ових података да наведем значајна испитивања Легоји. Податци су за три године 1858, 1859 и 1860.

	Департман законит.	Сенски. незакон.	Варошко законит.	становништво. незакон.	Сеоско законит.	становниш. незак.
На	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000
мртворођ.	610	856	494	795	368	641
умрло изм.						
0 – 7 дана	161	330	206	384	274	553
8—15 дана.	216	465	157	444	199	563
од 15 д. до 1 г.	215	487	178	453	204	658
од 1 г. до 3 г.	248	354	312	507	315	880
од 3 г. до 6 г.	235	178	285	356	264	701
од 6 г. до 12 г.	436	254	484	397	363	740

Мртворођена деца стоје у свом односу према свој рођеној деци:

у 1857. од законит. бракова било је 4,05 а од незаконит 7,47 мртворођен.

у 1858 од законит. бракова било је 4,02 а од незаконит 7,15 мртворођен.

у 1859 од законит. бракова било је 4,14 а од незаконит 7,85 мртворођен.

у 1860 од законит. бракова било је 4,16 а од незаконит 7,69 мртворођен.

у 1861. од законит. бракова било је 4,03 а од незаконит 7,34 мртворођен.

Ови су бројеви најубедљивији доказ. Разгледајмо сад колико умире богаташке колико пак сиромашке деце. Између 1858. и 1859. године умрло је у Штетину радничке деце 312 душа; деце средњег сталежа 185 и богаташке деце 16 душа. Девиље наводи да је за то време умрло деце надничара 26, 9%, деце занатлија 19, 94% а деце имућних газда, који су занимали земљорадњом, умрло је само 9,73%. Кад завладају заразе, онда се умирање тако исто распоређује. Васерфур је прорачунао, да је за време колере у Штетину умрло радничке деце 73, 2%, занатлиске 13,06%, чиновничке деце 3,9% а богаташке свега само 2,5%. У три главне улице Единбурга у-

мирало је деце до пете године 48 на 1000; у пет улица у којима су живеле поглавито занатлије умирало је до пете године 54 детета на 1000, а у сокачићима где је живела сиротиња умирало је до 138 и 173 детета на 1000 деце.

По речима Герднера деце законите умирало је 7,32% а незаконите 16,3%. Од каке је и колике одсудне важности неговање деце види се и по томе, што у Француској умире 13,3% оне деце за којима саме матере надгледају, а од оне, која су дају другоме на неговање умире 82,22%.

То исто видимо и у боловању у опште. Шепф-Мереј и Вајшчид поделили су децу коју су они лечили на две гомиле: у прву су долазила деца чији родитељи нису добијали *више* од 10 шилинга недељно, и проценат таке болесне деце био је 16; у другу гомилу су долазила деца, чији су родитељи добијали недељно *више* од 18 шилинга, и проценат боловања такве деце био је 6. и по на сто.

Из свега наведенога изводимо ово: у колико су гори услови у којима је била мати док је била трудна, у толико више мртворођених, у толико су слабија деца; у колико је гора нега за живота деце, у колико су гори услови у којима она живе, у којима расту, у толико више болују, у толико више умиру. Кад је ово истина, а о томе смо се и сувише уверили, онда морамо додати још и то, да би боловања, умирања било мање само кад бисмо мало више пажње обратили на неговање деце. Да бисмо могли разумети какво је то неговање деце, кога се треба придржавати изнећемо гледиште разних мислилаца о главним узроцима умирања деце, за тим ћемо разгледати од каквих болести у опште болују деца и од каквих највише умиру. Васерфур сматра да је таквом великом умирању деце главни узрок прво сиротиња, па онда незнање матере ни најобичнијих правила из дијететике. Са овим се мора сваки сагласити, јер заиста све мане у васпитању долазе од не-

маштине и незнања. Други мислиоци држе да деца тако јако умиру због повијања, цуцле, љуљања, сувишне али недовољне хране, нечистог ваздуха и т. д., и сваки од њих има право, јер износећи поједине нерасудне и глупе кораке у неговању деце, они у исто време долазе на мисао, да је неправилно надгледање за децом главни узрок великога умирања деце. Етинген наводи у својој статистици огромно умирање деце у васпитним заводима, и тврди да се деца тамо хронички убијају и васпитни заводи могу се сматрати као кланице, у којима се деца кољу са дозволом закона. Али дерптски професор превидео је да ово безазорно тамањење деце зависи од рђаве неге а не од неких услова који, по његовом мишљењу, постоје само у васпитним заводима; с тога дакле ако хоћемо да говоримо о убијању деце, онда не треба ту „врлину“ приписивати само васпитним заводима него и свему и свуда, где влада сиротиња, незнање и предрасуде. Такво убиство деце је најраспрострањенији злочин!....

Разгледајмо сад какве су болести најчешће код деце. Прегледајући оно што се о овоме писало налазимо пре свега да већина мале деце умире од покварених органа за варење и од мождани болести Од 2033 случаја покварених органа за варење, 1108 долазе на децу млађу од једне године, а 335 случајева у другој години. Или узмимо други пример: од 6[illegible]3.071 одојчади умрло је до друге године од покварених органа за варење 21.889, а од исте болести умрло их је између 2—5 те године 2737; од грчева је умрло до друге године 22,428, а од 2—5-те умрло је од исте болести 1624 детета; од водене болести и запаљења мозга умрло је до друге године 5647, а од 2 — до 5-те године од истих болести умрло јд 4371 дете. Статистика бечке детиње болнице, „Маријахилф,“ распоређује умирање дечије овако:

Од катара у цревима умрло 28,18%

Од водене болести у мозгу 17,27%
» бронхијалног катара 13,68%
» запаљења плућа 13,18%
» јектике (туберкулозис) 4,55%

Умирање од свију других болести није било веће од 3,18%. Од 1548 болесне деце 696 патила су због рђаве хране, т. ј. 44,9%. Од 117 деце 93 умрла су због рђавог храњења, варења и развића; од ова 93 детета 82 била су млађа од две године, Од 1548 болесне деце 487 боловала су од запаљења органа за дисање, а то је 31 проценат. У 1858. години умрло је у Енглеској од запаљења органа за дисање 65.516 душа од њих 30612 била су деца до 5 година; од ових је било 16.475 деце млађе од једне године, од једне до две 7907. од 2 до 3 — 3406 деце и т. д, Те исте године умрло је у Енглеској од покварених органа за варење 19.246 душа; од њих је било деце до пете године 3036, млађе од једне године било је 2026, од једне до друге 419 и т. д, Од запаљења мозга умрло је у Лондону у 1858. години свега 560 душа: међу овима је било деце до друге године 107, од 2—3 год. 53; од 3—4—34, а од 4—5 год. умрло је 29 деце. Од грчева умрло је у Енглеској у 1859. години 25.954 душа; од њих је било деце до 5-те године 25.407, млађе од једне године 21.04, од 1 до 4 године 2588, од 2 до 3 године — 1024, од 3 до 4—510, од 4—5 година 281, од 5—6 година 416 деце; за тим је у шестој години умрло свега 131 дете. У Берлину је умрло у 1870 години деце на сиси 3227. од разноликог пролива; од грчева умрло је 1854; од изнурености 1298; од опште слабости 1043; од запаљења органа за дисање 544 детета. У 1871. години у Јулу, Августу и Септембру просечно је умрло у Берлину од пролива 27,3% од општег броја одојчади која су за то време умрле. У васпитном заводу у Москви умрло је у 1872. на 100 деце 33,3% од болести у трбушној ду-

пљи, 24,4% од не уредног храњења у опште и 31,8% од болести у грудном кошу.

Овај кратки нацрт казује нам јасно, да се морамо пре свега постарати за храну деце ако желимо да мање умиру; за тим морамо отклањати све што би штетно упливисало на мозак; на пример, не сме се ничим и ни у колико притискивати глава детета нити му пак потрести мозак или усилити прилив крви у главу; с тога деца не смеју носити узане капице, не смеју се повијати нити пак љуљати ни у колевци ни на рукама. Боловања од органа за дисање и ако су у првим годинама односно ретка, опет су у опште тако чести узроци смрти, да се не смеју оставити без пажње, и с тога треба отклањати све што би могло бити штетно по дечије органе за дисање, т. ј. хладноћу, прашину. нездрав ваздух и т. д. Боловање органа за дисање у толико више заслужује наше пажње што се услед тога разболи и уво, па и сама мождана марамица

Пре него пређем на питање како треба хранити дете у првим годинама живота, сматрам за нужно напоменути ово: Кад сам говорила о покваренима органима за варење онда сам имала на уму само непосредне последице ове болести; о даљим последицама покваренога варења нисам ни помишљала. А међу тим је свакојако сваки од читалаца виђао децу са великим трбухом, са сувим, искривљеним ногама, са млитавим мишићима, отобољеном кожом и изанђалим изразом лица, укратко рећи, свакоме су позната деца онакажена енглеском и сувом болешћу. Такође је свакоме позната несрећна слика шкрофуле. Нема више никакве сумње да све ове болести долазе између осталога и од рђавог храњења детета, од каквоће хране и од самог начина храњења. Један научњак, Хирш, тврди да енглеска болест не долази од рђаве хране него само од покваренога, влажног ваздуха, међутим је Дерен доказао са свим супротно; он је рано одбио кучиће од њихове матере,

и хранио их месом, које нису могли добро да варе, и кроз 4 — 5 месеца добили су енглеску болест. Но ово се питање не може још решити, јер нема зато довољно огледа и посматрања.

Прелазећи на храну детета пре свега морам претрести питање о храни његовој у првим данима живота. Срећни смо што то питање можемо решити без сваких тегоба, јер о томе се побринула сама природа: дете се роди без зуба, у исто време дојке материне пуне се млеком, и ако мати не да детету да га исише, оно ће је јако узнемиравати. Такође знамо да сви сисари доје своје младунце; из тога можемо тврдити да је природа дала жени млека да храни своју децу. И наука тврди да у млеку има све што је потребно за храњење, и да је млеко хранљива и лако сварљива храна. Треба разгледати и грађу желудца детињег и желудца маторог човека, па ће се сваки уверити да та два желудца не могу да свари једнолику храну. Са свим је природно да је детету за његово развиће потребно материно млеко, јер се оно не може заменити другим; шта више, и млеко других матера није здраво, јер се оно разликује од млека рођене матере у каквоћи саставних хранљивих делова. Знамо такође да се млеко мења упоредо са узрастом детета: првих дана после порођаја дојке луче млеко[1], које се и каквоћом разликује од обичног млека, а и да не помињем хемиске микроскопске разлике. Прво млеко мало по мало мења се и при крају првога месеца нема ни трага од њега. Млеко се неприкидно мења; Бекерел и Вернуа доказују да казеина бива временом све мање (од $45_{,35}$ смањује се на 36_{98}) а шећера бива све више (од $40_{,06}$ до $43_{,92}$ на 1000). Вероватно је да се млеко мења због нама још нејасних захтева детињег организма, јер се више не сумња у истину, да више болују и умиру деца коју доје дојкиње него ли коју доје матере. Бенаустон-де-Шатонев наводи да на 100 деце коју доје

---

1) *Примедба* — То прво млеко после порођаја зове се: *Клен — Клијен* – (Colostrum). Прев. —

матере умире 18, а на 100 деце коју доје дојкиње умиру 29. Не треба се овоме чудити кад знамо како је млеко у разних матера разнолико.

Ево неколико примера.

Клем је испитао млеко женскиње на 12 дана после порођаја у коме је било на 1000 делова

Казеина	29,1
Масла	33,4
Шећера и исцеђених (екстрактних) матер.	31,5
Соли	1,9
Воде	905,8

Бедекер је испитао млеко друге жене 14 дана после порођаја и нашао је на 1000 делова.

	18,5
	31,0
	61,4
	3,25
	885,4

Видимо како је велика разлика; а да се она не разликују с тога што је једно млеко било старије од другога два дана, видећемо из ове таблице Клемове:

На 1000 делова млека

	четвртог дана после порођаја	деветог дана после порођаја
Казејина	35,33	36,91
Масла	42,97	35,37
Шећера и исцеђених матер.	41,13	43,98
Соли	2,00	1,69
Воде	879,85	885,82

Да бисмо се још боље уверили да је млеко разних жена разноврсно, износимо ову таблицу:

на 1000 дел. долази	По испит. Леритие	По Дауеру у 45 г. ж.	Средњи саст. млека жен. по Жоми и Филхол
Казејина	13,0	8,5	9,8
Масла	36,5	76,0	47,5
Шећера	78,0	73,1	59,1

Соли	$4,_{5}$	$1,_{5}$	$1,_{1}$
Воде	$858,_{0}$	$836,_{9}$	$874,_{6}$

Вернуа и Бекерел поделили су женскиње по млеку, које су испитали, на две групе: у прву су уврстили све снажне, црномањасте женскиње, свежега лица, умерене дебљине и добро развијених мишића; у другу су уврстили женскиње слабе, плаве, бледе и слабих мишића. Састав млека ове две врсте женскиња био је овај:

На 1000 делова Млеко снажних женскиња | Млеко слабуњавих женскиња.

Казејина	$28,_{98}$	$39,_{21}$
Масла	$25,_{96}$	$28,_{78}$
Шећера	$32,_{55}$	$42,_{88}$
Соли	$1,_{32}$	$1,_{54}$
Воде	$911,_{19}$	$887,_{59}$

И оволико је примера доста да бисмо доказали, да је млеко разних женскиња различно, и да заменом млека, материњег млеком друге женскиње дајемо детету свакојако друго млеко, а не оно, које му је природа спремила у грудима материним. Из овога је јасно, да млеко дојкиње може заменити материно млеко само у крајњим случајевима; већином је таква замена штетна по здравље детета. Први је, дакле, задатак здраве матере да сама дои своје дете ако јој здравље дспушта; не хранећи га својим млеком она га упропашћује. Осим тога, кад мати сама дои дете онда је и њено здравље у добром стању. С тога су много пута захтевали да матере хране своју децу, и многи научњаци су тврдили да је и горе материно млеко боље од најбољег млека друге какве женскиње. За пример можемо узети госпођу Крист, чије је млеко испитао г. Симон. Ова је жена била сиротица и већином се хранила хлебом, кавом и кромпиром; дете је њено при свем том било здраво. Симон је у два маха покушао да је добро нахрани месом; у њеном млеку свагда је после тога покушаја било више

масла, а дете је после сисе бљувало. Јасно је да је нагла промена у храни, па дакле и у млеку, штетна била и по здравље самога детета.

Кад нас нужда натера да узмемо дојкињу, онда треба да тражимо дојкињу, која се породила приближно у исто време кад и мати детета; исто тако дојкиња би требала да је као и мајка снажна, да је исте боје лица, косе, да је у опште колико је могуће сличнија са мајком. Дојкиња треба да је потпуно здрава и тога ради треба је подврћи лекарском прегледу. Има случајева да дојкиња зарази дете сифилисом. Треба обратити пажњу и на брадавицу дојке; она мора бити толико велика да је дете може лако устима ухватити. Чедност изискује да се за дојкиње узимају женскиње, чија су деца умрла, јер је неморално одузимати од другог детета његову храну, а такође нема женскиње која не би тужила за својим напуштеним дететом, а међу тим је позната ствар да душевно расположење матере јако упливише на само млеко њено; позната је ствар да деца врло често добијају грчеве и шта више умиру, кад се мати уплаши, јако ражљути или растужи. Жена, која хладнокрвно напушта своје дете сувише је рђава мати, а кад је рђава као мати, неће бољa бити ни као дојкиња. Ако је дојкиња у свему добра, па је њено дете здраво, ја бих у том случају препоручила да она упоредо са туђим дететом доји и своје. Овај ће мој савет наћи одзива још и с тога, што ће се ваљда ретко наћи мати, која мисли да хладнокрвно гледа како њено дете почиње свој живот одузимањем живота детету дојкиње, т. ј. отпочиње свој живот злочинством. Ако има матера које узимају дојкињу из моде, могу им рећи да су и глупе и несавесне.

Тешко је наћи дојкињу добру у свему, међу тим је кад што преко потребно дати детету храну, која би заменила материно млеко: јер 1) мати може умрети при по-

рођају; 2) мати може боловати од таквих болести, кад треба матери забранити да тако болесна дојн дете, нпр. душевне болести, јектика, грудне болести и т. д. У таквом случају покушавају да хране дете вештачки.

Вештачког храњења има разне врсте, и непрестано читамо у новинама нове врсте хране за одхрањивање деце. Ил шта вам још не предлажу у место материног млека! Предлагали су да хране децу соком од репе и мркве помешане са арорутом, млевеним двопеком и т. д. Пробали су да хране децу попаром од двопека, кашом пшеничног брашна, арорута, саго, печеног подгрејаног јечма, пиринца, либиговим вештачким млеком и т д; пробали су да их хране жуманцетом и млеком разних животиња. Знамо да је најбоља детиња храна материно млеко, и у колико каква храна више подилази њему у толико је она хранљивија, боља и потпуније може да замени материну сису. Без сумње је највећа сличност између млека разних женскиња; с' тога млеко дојкиње најбоље замењује материно млеко. Видесмо да је и та веома позната разлика између млека разних женскиња од одсудног значаја за здравље детета; због тога више умиру деца коју доје дојкиње него коју доје матере: првих умиру 29% а последњих 18%. Са свим је појмљиво да ће деца у толико више боловати и умирати у колико храна детиња више личи на млеко матере. У колико храна утпливише на боловање и умирање деце, ево примера: У 1865. години умрло је у департману Калвадос деце, која су сисала свој мајку, 10,89%, а деце, која су храњења цуцлом, 30,77%. Вилиам је прорачунао да је на 100 деце, коју су хранили у васпитном заводу цуцлом, умирало 43, а на 100 деце рођених у тамницама, али која су матере сисала умрло је 19 деце. У васпитним заводима у Лиону и Партине умирало је 36—37% од све деце, коју су дојиле дојкиње, а код вештачког храњења умирало је 50—63,%. Шепф-Мереј и Вајтхид

прорачунали су да су од све умрле деце од неуредног храњења нешто мало више од 4 процента имали добру храну, осталих 96 процената деце умрло је од рђаве хране. Још је занимљивија ова таблица:

Од 120 деце која су за девет месеци сисала само мајчино млеко, било је добро развијених 60%, средње развијених 25% и рђаво развијених 14%. — Од 68 деце, која су сисала само првих шест до девет месеци и која су се после поред сисе хранила вештачком храном, било је добро развијене деце 51%, средње развијене 30% и рђаво развијене 19%. Од 216 деце која су сисала доста често, али која су се још одма у првим месецима почела хранити и вештачком храном, било је 51% добро, 25% средње и 24% рђаво развијене деце. Од 278 деце, која су сисала ретко а која су се почела хранити вештачки још у првим данима свога живота било је: 28% добро, 26% средње и 45% рђаво развијене деце. Од 40 деце, која још првих дана живота нису окусила мајчиног млека, било је 20% добро, 25% средње и 65% рђаво развијене деце.

Последњи податци нам казују да је за дете нездраво не само онда, кад се оно вештачки храни, него и онда; кад се поред сисе дете храни још и вештачки. Здравље детета зависи и од тога *колико и како* дају детету те вештачке хране. У овом треба бити веома пажљив, јер цифре казују да је дете у толико више развијено у колико више сипе; али и у овоме треба бити умерен. На жалост у обичном животу и у овоме греше: услужне, добре матере, тетке, дојкиње старају се да њихово љубимче не остане гладно, и тек што прогледа, они га запајају камилтејем, шећерном водом, кашом и т. д. они и не мисле да таким храњењем долазе до резултата, који су са свим супротни онима, које они желе да достигну. Оне не замишљају да кљукањем детета кваре његове органе за варење, не дају му да се правилно, уредно храни и тиме га глађу

море! А у свему овоме криво је наше васпитање; људи, који руководе васпитање, сматрају да је много корисније знати имена разних царева римских, него ли да дају потребна знања о хранењу деце; за њих је живот и здравље деце багатела.

Пре него пређем вештачком храњењу хоћу да наведем статистичке податке о томе питању из новијег времена. Герен наводи, да у једном истом месту од деце, коју доје саме матере умире 25,8% а коју доје цуцлом умире 68,8% С друге стране Бло наводи: да је од 143 детета храњена цуцлом, умрло 132, а од 132 дојених материним млеком умрло само 27! Најзад Мајер даје ово дивно упоређење.

	Прве године живота умрло свега:	Од њих дојених	недојених
У 1868	2804	295	2508
» 1869	2439	408	2131
» 1870	2986	527	2459

Расматрајући литературу о вештачком храњењу опажамо једну веома жалосну појаву: сви који су предлагали употребу ма какве хране предлагали су њу само с тога, што се њима чинило да ће бити корисно, али сами нису чинили никакве огледе, него су оставили матерама да оне то чине над својом децом. Међу тим неке од таквих предложених хранљивих материја већ су задобиле грађанска права. На пр. јако је распростртa мисао да је детету животињска храна шкодљива а биљна, корисна; с тога су каша од брашна, самлевенег двопека, арорута, постале обична храна детиња. Због чега је пак биљна храна подеснија од животинске, нико нам не уме да објасни, а нико се и не стара да то објасни; кашу сви употребљавају — то је знак да је добро — то је логика којом се родитељи руководе хранећи своје дете кашом, и тако олако узимају питање од кога зависи живот и здравље будућих нараштаја. А међу тим је још Левре у 1540 години тврдио да

децу више сатире каша него ли све остале болести. Енергично су се борили против каше и Делерже и многи други али при свем том кашу још ништа није истиснуло из јеловника дечијег. О овоме су занимљиве речи Пајна, који је сам хранио арорутом свога сина десет година, и који је »непрестано био кењкав« и »био сув као скелет»: и при свем том писац наводи ове речи као доказ да треба децу хранити биљном храном. У последње време непосредно је огледима доказано, да младунци свију животиња па и човека не могу да варе биљну храну, јер *њихов* поджелучни сок (панкреас) не може да свари штирак, кога има много у биљној храни. Шмид, Бидер, Шип и Шифер доказали су да пљувачка детета и животиња не може да претвара штирак у шећер, или ако га и претвара, то врло мало; с тога давати деци биљну храну у првим данима живота значи набијати им желудац храном, коју он не може да свари, па дакле ни да усвоји.

Колика је опрезност потребна у вештачком храњењу можемо видети и из огледа над животињама. Доне је одбио кучиће од матере, и једно је хранио крављим млеком друго месним буљоном, а треће је оставио да сише мајку. Последње је напредовало, а прва два су губили од своје тежине. Још су занимљивији огледи Делабара сина. Његови кучићи, које је хранио вештачки, добили су у петом месецу пролив, бљување и најзад су цркли; кучићи пак, који су остављени код матере, развијали су се нормално. Жоли је хранио псетанца вештачки и дошао је до истих резултата. Од свију одбијених кучића најбоље се развијало оно, које је храњено крављим млеком, но и оно је првих дана, прве недеље, слабило и после 6 дана постало је теже само 41 грам, а кученце остављено код матере отежало је за то исто време 353 грама. Жоли је покушао да храни псетанце жуманцетом кокошињег јајета помешаним са буљоном и млевеним, туцаним двопеком, па и

та је храна била гора од крављег млека. После 42 дана кучићи су се различно развили; ако узмемо псетанце које је храњено за то време мајчиним млеком, оно је било тешко 1,64. а храњено жуманцетом било је тешко само 0,70. Важнији је за нас рад Цезара Белучи, о коме смо узгред поменули још у уводу. Белучи је хтео да одреди доброту вештачког хранења и чинио је у том смислу огледе над самом децом. Он је дошао до овог закључка: 1) сви начини вештачког хранења — млеко кравље, млеко козје (и непосредно из вимена), кокошије млеко Молешота (јаје размућкано у води) и вештачко млеко Либихово много су гори од природног храњења; 2) у колико је дете млађе у толико теже сноси вештачко храњење. Из свега видимо да је вештачко храњење од рђавих последица за здравље дечије, и да је животињско млеко најбоље после млека матере и дојкиње. Децу су хранили магарећим, козјим, овчим, а најчешће крављим млеком. У књижевности налазимо да су и кучке дојиле децу. Ово је дало повода позватом хемичару Симону да испита кучкино млеко у намери да види: да ли оно може заменити мајчино млеко; али се уверио да се млеко кучкино тако јако разликује од мајчиног млека, да је напустио своју намеру. Овакав његов закључак је сувише смео; он је изгубио из вида да се његова кучка хранила месом; женскиња пак, чије је млеко упоређивао са кучкиним, хранила се сувише рђавом храном: кромпиром, хлебом и кафом. После толиких доказа нико ваљда не ће спорити, да састав млека зависи од хране, што је потврдио и сам Симон над млеком г-ђе Крист, коју је он огледа ради добро нахранио два пута месом и свагда се млеко мењало. Посматрања доктора Жуковског у васпитном заводу у Москви показују, да се у почетку поста смањују у млеку матера и дојкиња масне материје, да се за тим поступно увећавају и најзад их има у млеку онолико колико обично у мрсне дане. Ово

се тврди и пређашњим испитивањима Пелиго, Томсона, Плајфера, Бенша, Суботина, Франка и др. Због различне хране колеба се јако и сам састав млека: на пр. млеко крава које се хране репом дају казеjина 24,3 на 1000 делова, а које се хране кромпиром дају 12 делова казеjина на хиљаду. Томсон мисли да ће масла у млеку бити у толико више у колико у храни има више азота. Плајфер тврди супротно овоме, и вели да ће у млеку бити више масла, кад храна има мање азота; од таквог је уплива и мирноћа, кад је стока за јаслима; кад се пак креће, н. пр. на паши, онда у млеку има више казеjина. Бенш својим испитивањем над кучкама доказује, да месна храна увећава у млеку кучкином количину казеjина а биљна смањује, али у исто време бива у њему више шећера. У млеку што га је Суботин испитивао било је масла од 120,04 до 43,82 на 1000, шећера од 71,40 до 34 99 и т. д. ово колебање у саставу зависило је од каквоће хране. И оволико је примера доста да убедимо читаоца да састав млека зависи од каквоће хране. Из овога излази да удешавањем хране за краву можемо доћи до таквог састава млека, који би се највише приближавао саставу млека мајчиног. Али да би се ово могло остварити потребна су даља испитивања, јер досадања истраживања многих испитивача тако су разнолика, да се њима у животу не може човек користити.

У већини случајева вештачког храњења употребљују кравље млеко, јер се лакше може наћи, него ли магареће или козје. Пре свега треба упитати марвеног лекара да ли је музара здрава; таку краву треба држати у највећој чистоти. Пошто је сваком живом организму потребно кретање, то је и крави оно нужно. Не треба је пуштати на пашу са осталом стоком, јер се не може водити надзор над њом, а такође се и лако може заразити каквом болешћу. Млеко за дете *не треба мењати*, треба га узимати

од једне *извесне* краве, а никако куповати у млекарницама, јер је млеко у њима веома разнолико[1]). Вернуа и Бекерел куповали су млеко у млекарницама и испитали га, па су нашли да у једној проби има у 1000 делова млека 16; а у другој $60,_{33}$ делова масла; тврдих честица било је у једној проби $77,_{65}$ а у другој $150._{33}$; у једној је било воде $849,_{67}$ а у другој $972,_{35}$; шећера је било у једном млеку $20,_{80}$ а у другом $46,_{16}$ и т. д. Не треба куповати млека од породица где владају какве заразне болести, јер литература износи податке, из којих се види да и млеко преноси заразне болести. Не треба заборавити да је најбоље давати детету тек помужено млеко, јер је доказано да усиште кисеоника, кад стоји на ваздуху, лучи угљену киселину и у млеко се одваја више масла; а таква промена утиче на здравље детиње[2]). Такође је познато да се у млеку, које постоји на ваздуху појављују гљивице, које у почетку ни у колико не мењају укус млека. Ове гљивице по мњењу Хеслинга отежавају сварљивост млека и могу се множити у устима. Хеслинг је дошао до тога закључка отуда, што је такве исте гљивице, каквих има у млеку налазио у устима код деце која болују од сора. Фалгер доказује то исто, и наводи још два случаја, где су деца, вештачки храњена, имала пролив, сор. и т. д. Он је саветовао да пију тек помужено млеко, и она су се услед тога брзо поправила. Из свега овога видимо, да детету треба давати млеко свеже и разблажити га млаком водом, али дете треба дојити не лажицом већ

---

1) Кад избор краве није сугаран онда боље узети помешано млеко од више. Прев —

2) Захтев овај да се даје детету тек помужено млеко тешко је испунити, с тога проф. Jacobi (Serhardt, Handbuch der Kinderkraukheiteu) обзирући се на то препоручује да се у сваком случају млеко за мало дете скува, јер се тиме избегава могућност, да ће се оно стојањем на ваздуху напунити гљивицама и да ће ускиснути

флашом за сисање. Боље је кад се млеко даје из флашице, јер се сисањем млеко добро меша са пљувачком, и осим тога, као што тврде Спаланцани и Броун-Секар лучи се више желучног сока, што помаже варењу. Флашице су разнолике и од различног метала; има их од калаја (biberon de Gaule) од стакла (biberon Parisien), од сребра, од рога и од разних композиција. Најчишће су, па дакле и најбоље флашице од дебелог стакла или хрустала. Сисаљка на флашици израђује се од стакла, слонове кости, калаја, јагњеде или сунђера. Све ове флашице покривају се с поља танким платном. Сисаљке се израђују и од каучука. Ја препоручујем да се употребљује сисаљка од сунђера, покривена платном, јер је така сисаљка мекана, лако се чисти и нема никаквог задаја. Разуме се да такав сунђерчић треба после сваког дојења добро опрати и метути у узаврелу воду; у колико се сунђерчић чешће мења у толико је боље[3]). Млеко треба у прво време разблажити водом, јер је кравље млеко гушће од женског, и с тога га дете теже вари. Али тешко је одредити колико треба воде сипати у које млеко, јер је оно код разних крава различно; с тога нема смисла ни говорити колико воде треба млеку додавати у почетку, колико пак доцније. Млеко треба разблажити водом, а са колико га воде треба разблажити, то треба удешавати према густини млека. Вода за млеко треба да проври а коме је могуће треба и да је процеди кроз справу за чишћење воде, јер се тако убијају нижи организми (јаја, глиста, инфузорије и гљивице); за тим ваља цеђењем удалити нечистоте (распаднуте органске материје, песак, креда, креч и т. д.), које су шкодљиве по нежан организам детета. Млеко треба да је млако, 25—28°R; осим тога треба мотрити да дете хране уредно и у одређено време. Осам до девет месеци дете треба

---

3) Обичан је препис да се у прво време узме на два дела млека један део воде. Прев. —

хранити *само* млеком. Потанко описивати вештачко хранење сматрам за излишно, јер је оно са свим као и природно.

На завршетку да кажем још неколико речи о цуцли. Пошто она остаје у устима детета читаве сахате то је шкодљива, јер се оно што је у њој укисели: у њој се отпочне врење и јаве се гљивице. Киселина раствара емаљ зуба и тако квари зубе јер чим зуби немају емаља, они не могу остати здрави; киселина дражи и слузну кожицу уста, због чега добије запаљење и израњави се: у устима се појављују гљивице, и пораћа се болест, која је позната свакој матери под именом сор. Цуцла рђаво упливише и на варење детиње, јер дете не добија храну која годи његовом желудцу (хлебац, шећер), а такође и брзо исиште оно што има у њој; сисајући и даље оно усише кроз цуцлу сам чист ваздух, јер течности више нема, а такав ваздух само надима желудац; најзад цуцла квари варење још и тиме што лучи сувише желучног сока дражењем слузне кожице уста и самим сисањем. (Спаланцани Браун — Секар). Осим тога цуцлом обично мати заварава своје дете; чим се заплаче оно му је одма гура у уста, и у место да га стварно задовољи она га само вара. Дете жуљи кошуљица а мати му гура у уста цуцлу; шећер пријатно дражи укус детињи; дете се умири и мајка се убеђује да је цуцла најбоље средство, којим умири дете. И дете се научи да непријатно осећање, болове, угушује пријатним; навикава се на неприродне, неследствене закључке, мишљење његово постаје неправилно. Кад што год животињу узнемирује, кад је боли, она се стара да отклони узрок; а човека уче још у првим данима живота да један утисак заглушује другим. И дете се навикава на ову обману; кроз недељу, кроз две, оно само тражи пуцлу .... А у васпитању је све од значаја, све оставља за собом трага.

При крају морам да напоменем још и о изјави Балота, да се неколико година више пута уверавао, да мла-

ћеница (оно што остаје после бијења масла) може доста добро да замени млеко у случају, где се детету не може наћи дојкиња или коза. У осталом он је давао млаћеницу деци, коју је хранила сама мати, али која су се рђаво развијала, због нездравог материног млека. Млаћеница има превагу у томе што је јевтинија и што је не мешају са којекаквим течностима. Балота је навело на мисао да употреби млаћеницу народно веровање у Данској, које тврди, да се деца опорављају од млаћенице. Он је испитао млаћеницу хемиски, и нашао је да је њен просечни састав овај:

Казејина	$43,_{8}$
млечног шећера	$23,_{6}$
масла	$2,_{0}$
соли	$5,_{6}$
тврдих делова у опште	$78,_{25}$
воде	$921,_{75}$
млечне киселине	$2,_{75}$

Млаћеница се вари добро с тога што има млечне киселине. У литар млаћенице мећу $0,_{16}$ грама пшеничног брашна и $1,_{0}$ —$0,_{8}$ грама шећера, па таква смеса један пут проври. Јако сумњам у врлину оваке млаћенице, с тога што у њој има и брашна.

Видерт је предложио да децу хране повлаком, разблаженом водом; овај начин храњења применили су у московском васпитном заводу, али он није дао добрих резултата, што смо и очекивали, јер је толико пута доказано да детету нису толико потребне масне материје колико соли.

Пошто се мати одморила два — три сахата после порођаја, онда треба да отре груди топлом водом и да детету да сиса. Мати не сме дуже од три сахата оставити дете без сисе, јер иначе ће се у дојкама тако много накупити млека, да дете неће бити кадро да га посише, и

мати ће услед тога осећати бол. Прво млеко веома користи детету; оно даје детету одма уредну столицу и дете лако истура први кал, који доноси собом из утробе материне. Пређе су почињали дојити дете тек после 8, 12, 24 па и 48 сахата, но ми знамо да је овака практика са свим погрешна и шкодљива. За време порођаја дете претрпи такве потресе и преврат таквог значаја, да потроши врло много снаге, коју треба што пре обновити и која је детету у то време потребнија него игда. Неће ваљда нико спорити, да човек, који је неколико сахата непрестано радио, више троши снаге, него човек који је за то време седео. Међу тим ниједан рад не троши толико снаге, колико троши дете при своме рађању; ово се лепо доказује тиме, што су деца после порођаја прва два три дана лакша; и ако се у то време добро хране опет су она лакша за 100 и више грама. Изузетци су ретки али се дешавају, и Бушо примећује, да је прво потребно да дете добро сише и друго да мати има много првога млека; другим речима, да дете не би слабило потребна је добра храна. Дете постаје лакше насигурно с тога што гладује, и то доказује да организам подмирује своје потребе трошећи ткања организмова. Ваљда ће се сваки сагласити да је глад шкодљива, у толико пре што је непосредно доказано, да од глади болује организам и сва ткања његова, а на дечији организам она упливише још јаче и брже; детету је потребно хране односно више него човеку, јер дете троши односно више хране већ с' тога што расте.

Кад оставимо дете дуго без хране, опазићемо како оно слаби; ослабљење ово може дотле да дође да дете не може сисати. По свему овоме мати мора давати сису детету пре три сахата после порођаја а никако после. Леп нам пример у овоме дају животиње. Узмимо на пример псе. Кучићи чим се оштене одма почну сисати — корак са свим паметан и природан, јер се беба више не храни

крвљу материном него храном с поља, која јој је више и потребна, јер је више троши (дисање плућима и кроз кожу и лучење топлоте зрачењем).

Пре и после сваког дојења уста детета треба брисати меканом, водом овлаженом крпом. Тога ради влажна крпа натакне се на прст, који се завлачи у уста те се убришу се сви делови уста. Вода треба да је млака. Врло је потребно пред храњењем убрисати детету уста, јер се пљувачка врло лако распада, постаје љута и може наштодити брадавици: може испуцати брадавица. После храњења треба уста такође убрисати, јер се заостало млеко распада у устима и тиме помаже да се развије сор и кваpи варење.

У прво време дете ваља хранити дању свакога сахата и по, или два, а ноћу кроз $2^{0}/_{0}$ — 3 и шта више 4 сахата. У неодређено време не треба дојите дете, јер ради правилног варења треба правилно јести. При крају првога месеца размак храњења може се продужити дању на $^{0}/_{0}$ а ноћу на по сахата; поступно увећавајући размак храњења треба после 5—6 месеци дете тако навикнути, да оно ноћу само један пут тражи храну (у вече у 8 сахата, у 12 и 4 сахата), а дању свака три сахата.

Мати док дoји дете не сме се љутити, јер све ово може шкодити детету, које често од тога може и умрети. Храна материна мора бити проста и лако сварљива; мати док дoји треба да пије добро кравље млеко, нарочито ако њено није добро. Пића треба пажљиво пити, јер има случајева да су се деца поразбољевала од млека пијане дојкиње. Познато је да врло многе материје прелазе у млеко, с тога мати мора пажљиво употребљавати и јела, и пића, и лекове. Дојиља треба чешће да ода, и живот сам треба да одговара колико може више хигијенским условима, јер од њеног здравља зависиће и здравље детета. Занимљив пример утицаја материнског живота на здравље детета

пружа нам Шварц из развића свога сина. Прва три месеца мати је живила у вароши; а четврти је провела у селу задовољно без икаквих брига, и дете је отежало у четвртом месецу; за то исто време оно је порасло два пута више него у трећем месецу. Кад мати остане тешка, онда не треба више да дои дете, јер то може да омете плод и здравље саме матере; у неким случајевима шкодљиво је и по само дете, јер су Вернуа и Бекерел показали, да се састав млека мења за време ношења. Тада млеко има више тврдих него ли течних саставних делова. Женскиње док доје већином немају прање; по негда га бива, и у таком случају треба знати да ли прање упливише на дете и како; ово треба знати, у толико пре, што влада мњење да млеко за време прања шкоди детету. Мњења писаца о овоме питању су несагласна, и према податцима које нам наука пружа, још се не зна ко има право; но на основу испитивања Вернуа и Бекерела можемо мислити да и ово млеко и млеко трудне жене шкоди само с тога, што има много тврдих делова, који се добро не варе.

Мати мора мотрити и на своју столицу, јер неуредност у томе одазива се и на њеном организму.

Шест до седам месеци дете треба хранити само млеком мајчиним, после овога времена може му се давати тек помужено краве млеко. Ако је краве млеко доста густо, онда му треба додати полсвину воде; ако није доста густо на две трећине млека, сипати трећину воде. Испрва треба му давати крављег млека један пут дневно, а после две недеље два пута, а после три — четири пута недељно; при том не треба заборавити, да краве млеко *мењује* материно, с тога, у колико му се чешће даје крављег млека у толико му је ређе потребно материно. Исто тако млеко краве треба да је све јаче, т. ј. додавати му воде све мање, како би могло кроз два — три месеца да пије чисто неразблажено млеко. Млека крављег треба

детету давати мање него што посише на један пут материног, а то се може одредити мерењем детета пре и после храњења. Количина млека потребна детету, мења се упоредо са растом, с тога треба од времена на време проверити тежину детета. Пошто у крављем млеку има мање шећера, но у млеку женскиња, то није згорега додати крављем млеку нешто мало шећера, само не тршћаног, него млечног, јер се мисли да дете не сноси тако лако тршчани. Треба пазити са здрављем краве чије се млеко употребљује. У осмом и деветом месецу детету треба већ отпочети давати месну храну; али пошто су и најситнији комадићи меса и сам буљон још доста тешка храна за детињи желудац, и пошто буљон осим тога има врло мало беланчевине а много соли и екстракта, то треба за дете припремити нарочиту месну храну. Немамо никакве потребе да хранимо децу живим месом, а и опасно је, јер често пута има јаја и зачетке глиста. Кад детету хоће да се спреми месна храна, онда се узима комад дебелога меса, скида се лој и струже се оштрим ножем. Тако састругано месо треба метути у чашу и налити у њу воде (на чашу таквог меса налити $1-2^0/_0$ чаше воде), и пошто је месо постајало у води одређено време, процеди се кроз платнену крпу и исцеди месо колико се може боље; такву течност треба сипати у добро калајисан суд, и она треба да узаври. Такав буљон ваља давати детету по две кавене кашичице дневно; кроз три дана може му се давати 4 кашичице, за тим по осам, по девет и све више и више.

Детету од 9—11 месеца треба давати и попару. Тога ради треба пшенични хлебац исећи на такве кришчице, исушити их добро и истуцати у прашак; овај прашак ваља метути у узаврелу воду и кувати га по сахата; за тим ваља сипати у густу попару, кашу, крављег млека, да постане ретка, и тада се њоме може да храни дете.

Детету у 11. и 12. месецу може се већ давати котлет од исецканог меса, најпре пилећег и кокошијег а доцније телећег и говеђег; котлете ове треба да се испрже у своме соку. (У место ових котлета могу се потпуно употребити ћевапчићи).

Тако ће дете сисати све ређе и све се више навикавати на месну храну, и дете ћете моћи одбијати никако пре 10 (узимам да је мати здрава) и после 19 месеца. Кад ће се дете одбити зависиће од развића и здравља детета а нарочито од добијања зуба: у колико је дете здравије, у колико се брже развија, у колико му раније зуби излазе, у толико га пре можемо одбити од сисе: дете пак слабије треба дуже времена да сиса.

Дете треба хранити и пошто га одбију истом храном т. ј. буљоном, котлетом, млеком, и при том ваља га хранити после свака 3—4 сахата. На месец пли месец и по дана пре него што се одбије дете, не треба га дојити на сахат пре спавања и целе ноћи до изјутра; то је потребно нарочито с тога, што је тешко добити у свако време свеже помужено млеко, а хранити дете млеком које је већ на ваздуху стајало није добро нарочито у прво време пошто се дете одбије, јер је оно у то време слабуњаво. Често се дешава да нека деца не могу ноћу да остану без хране с тога треба свеже млеко налити у бутелу, запушити бутелу запушачем и оставити је на ладно место па употребити кад буде потребно. Ја бих препоручила да се хране деца овако: изјутра кад се дете пробуди треба му дати телећу или говеђу котлету (њих могу ћебапчићи потпуно заменити само без бибера и од кртине) или пак помужено млеко; кроз 3 или $3^1/_2$ сахата опет тек помужено млеко са кашом од сушеног хлеба; око 12 или 1 сахата дати детету велику шољу буљона, котлету, у тацлици мало пекмеза или каквог слатког, или печену јабуку. Питу, и у опште никакво тесто, дебело, слано, кисело не треба детету да-

вати. У три или четири сахата ваља детету поново дати тек помужена млека са кашом од хлеба; у 6 или 7 сахата дати му котлету и свеже помужено млеко, а пре спавања само свеже помужено млеко. У размаку између појединих оброка не треба детету давати нити каквих посластипа нити хлеба, нити ишта. Кафу, теја, вина, детету тога доба не треба давати, јер је дете у том времену веома осетљиво с тога му шкоди сваки узбудљиви напитак. Таком храном дете треба да се храни три месеца пошто се одбије а после овога треба га навикав ати на разнолику храну.

Изгледа да жедудац дечији не може добро да вари јаја, с тога не бих саветовала, да се деца хране јајима пре треће године; а после им треба давати само ровита јаја. На завршетку морам напоменути да је деци потребан и шећер у потребној количини, с тога им треба давати пекмеза, слатког. Детету не треба дозволити да грицка шећер, јер се квари емаљ зуби. Исто тако и сви зачини, н. пр: слачица, паприка рен, сирће, такође шкоде детету јер јако драже слузну кожицу желудца. Не могу да се упуштам у потанке напомене каква треба да је храна детиња, јер то зависи од наклоности, индивидуалности деце. Но пре него пређем на ма које друго питање морам напоменути, да је веома нездраво кад се детету сажватана храна угури у уста. Колико је ово шкодљиво, још је штетније кад пробају из детиње лажице да ли је чорба врела или није. А међу тим вићају се људи покварених зуба, осећа се смрад који јури из уста — и при свем том људи и даље пробају дечију храну. Не треба ни говорити од колике је штете овака радња људи; доста је само напоменути да болесна дадиља зарази дете сифилисом. Исто тако није добро да проба детиње јело и сама мати и ако је потпуно здрава, јер знамо да се пљувачка распада врло брзо и кад се помеша са храном детета може шкодити здрављу де-

тињем. Не треба ни да говорим да овакав обичај није ни у колико леп, естстичан.

Да ли се дете развија или не, најбоље се дознаје ако га будемо мерили сваки дан у одређено време. Чим бабица опере дете и повије треба га одма измерити; пелене треба измерити пре тога како би се знала права тежина његова Кад је измерено, одма га мати може подојити; ако жели дознати да ли је дете доста сисало, треба га опет измерити; одбијајући од последње тежине детета прву тежину чим се родило, дознаћемо колико је млека дете посисало. Раније смо напоменули да дете у прва три дана постаје лакше али да ово не бива кад се дете добро храни. Треба знати да су писци о овоме мислили тако на основу података, покупљених у породиљном заводу, куда су долазиле сиротице да се разреше од бремена, и кад би се ово испитало на деци рођеној у приватним кућама, мислим да би се нашло да деца не губе од своје тежине. Од трећега дана дете постаје теже и деветог или десетог дана живота оно је тешко онолико колико је било тешко и при порођају, ако дете и десетог дана остане лакше него што је било првог дана, онда је за цело болесно или мати или само дете. Мерећи дете стално, мати може врло лако да дозна и најмању неуредност у храњењу детета, лако може определити колико му може дати вештачке хране, и с тога је вага преко потребна ствар у паметном васпитању деце, Мало је чињено да се дозна колико млека попије дете један пут. И то што има врло је нешоуздано. С тога су потребна нова испитивања те да се дозна колико је највише а колико најмање потребно млека детету. Матере би могле дати детињој дијететици врло много података, кад би систематички мериле своју децу: такве податке предати јавности, и у колико има више таквих података у толико ће тачнији бити резултат испитивања. Дете треба мерити свагда у одређени сахат, и побринути се да се измери у

средини између једног и другог храњења. Треба обратити пажњу и на детињу столицу. Ако је дете мерено први пут после испражњења, треба га мерити и други пут после испражњења, иначе податци неће бити тачни. Колико мерења могу показати да ли се деца развијају добро или не, показују ове цифре: од 66 деце која су постала лакша разболела су се 29, т. ј. на 44% од 65 деце са непроменљивом тежином разболело се 17, а то је 26%; а од 227 деце која су постала тежа, разболела се 56, тј. 24%

Место је овде да кажем нешто и о испражњењу. Мати мора да пази да ли дете иде уредно на поље, јер свака неуредност у овоме, рђаво се одазива на здрављу детета. Због затвора крв јури у главу, у очи и тиме се ремети правилно храњење ових главних органа, а то може изазвати ма каку другу болест. Нарочито не треба заборавити, да се мозак развија и расте бар у првим годинама детињства (Венцел, Гидеман, Хамилтон), с тога све што рђаво упливише на његово храњење, рђаво упливише и на његово развиће. Осим тога детињи је организам тако пријемљив и нежан., средишта што задржавају утиске тако су слаба да и најмањи утисак изазива код детета јак рефлекс; тиме се и објашњава наклоност деце грчевима. Кад затвор има зрео човек онда њега само глава боли, дете пак услед тога добије грозничаву ватру, добија несвестицу, а сналази га и сама смрт. Исто је тако шкодљив и пролив, јер он изнурава дете, које и онако нема бог зна какву снагу. Не може се насигурно одредити колико пута дете треба да иде на поље, јер то зависи од самога детета: нека иду по 4—5 пута у 24 сахата, а нека 1—2 пута. Правилна боја детињег кала је жута; зелена је боја знак болести. Но ово се не може сматрати за доказано јер се писци у том не слажу. Тако Бусно сматра да је зелена боја кала знак глади, Љује Смис вели да кал добија зелену боју од уплива ваздуха. Треба обратити па-

жњу и на то, колико мокри одојче, што зависи од хране: у колико се боље храни у толико више мокри и обратно. Кад дете претури годину, онда га треба навикавати да где на поље у одређено време; мало више пажње и дете се навикне, јер и сама се црева покоравају реду без велике муке. Овоме треба навикнути дете, јер у игри оно се заборави и ред испражњавања се ремети.

По грудима и глави можемо такође судити да ли се дете добро или рђаво развија, с тога му треба мерити од времена на време и главу и груди и врат.

Главу треба мерити хоризонтално по најиспупченијим деловиме лобање, нешто мало више обрва; а груди треба мерити одма испод брадавице и доњег угла лопатице у наоколо. Да би читаоци добили јасан појам о разлици која постоји између деце наводимо ову таблицу:

Доба	Деца добро развијена		Деца рђаво развијена	
	Обим главе у палцима	Обим груди у палцима	Обим главе у палцима	Обим груди у палцима
Један дан	13,75	12,94	13,75	12,94
Од 6 до 12 недеља	15,25	14,25	14,70	13,06
« 6 « 8 месеца	16,68	15,58	16,10	14,10
» 11 » 13 »	17,80	17,20	17,35	15,47
» 21 » 24 »	18,38	17,85	18,30	16,36
« 34 „ 36 »	18,70	18,61	18,40	17,20
„ 4—4$^1|_2$ год.	19,20	19,72	19,00	18,50
„ 6—6$^3|_4$ «	19,51	20,76	19,25	16,66
„ 9—10 „	19,56	21,31	19,50	20,50
„ 11—12 „	20,00	23,46	19,75	21,50

Мислим да ове цифре јасно показују, у колико развиће детета уплива више на развиће груди и самих плућа. Међутим знамо да развиће детета непосредно зависи и од његове хране; у колико је лошија храна у толико су мање груди, у толико је мање сместиште за плућа, у толико их више умире од јектике. И доба кад зуби ничу од великог је уплива на развиће детета. Примера ради да наведемо

испитивање Вајтхида. Код 762 детета, добро развијених, прва два зуба никла су у добу:

од	2	месеца	код	8 деце
»	3	»	»	49 »
»	4	»	»	85 »
»	5	»	»	85 »
»	6	»	»	175 »
»	7	»	»	100 »
»	8	»	»	98 »
»	9	»	»	81 »
од	10 до 12	месеца	код	64
»	12 » 14	»	»	18
				763

Од 425 деце рђаво развијених прва 2 зуба никли су

у	добу	2	месеца код	4 детета
»		3	» »	10 «
»		4	» »	24 »
«		5	» »	26 »
»		6	» »	30 »
»		7	» »	31 »
»		8	» »	36 »
»		9	» »	63 «
од	10—12		» »	107 »
после	12		» »	104 »
				435

Дакле на 763 деце добро развијене никла су прва два зуба код 600 деце до осмога месеца т. ј. на 100 добро развијене деце ничу зуби до осмога месеца код 79 њих; а на 435 рђаво развијепе деце ничу зуби до осмога месеца само код 161 детета, т. ј. 37%. Но у исто време видимо да прва два зуба могу нићи и код деце неразвијене; с тога се рано ницање зуба не може узети као знак доброг развића; но раније ницање свију осталих 20 зуба јесу без сумње знак доброг развића. У потврду овога Вај-

тхид износи интересанте податке. Од 83 детета која су по изгледу била добро развијена, у 13 месецу није имало ни једног зуба само једно, међу тим од 72 детета рђаво развијених нису имали у то доба ни једног зуба њих 24. Од 100 деце добро развијене имала су у другој години њих 88,6% све,зубе, а од рђаво развијене само њих 21,6%.

Код деце ничу зуби овим редом; пре свега ничу два доња сечњака и то је прва група; друга група састоји се из 4 горња сечњака, од којих прво ничу 2 средња а за тим са сваке стране по један; у трећу гомилу долазе прво два доња сечњака и прва четири кутњака: у четврту гомилу ничу прво 4 очњака, и после овога наступа подужа пауза, дужа но између првих група; на послетку у пету и последњу групу долазе 4 последња кутњака. Разуме се да ред којим ничу зуби, није истоветан у сваком засебном случају; ницање зуба често пута одступа од просечног реда, али већина случајева потчињава се тому реду.

Остаје нам да кажемо неколико речи и о болестима, од којих деца пати кад им зуби ничу.

Многи писци тврде да деца могу имати пролив, грчеве, кад им зуби расту, други пак одричу сваку везу између ницања зуба и болести у то време. Будућност ће показати ко има право; но било како му драго, имали право једни или други, свакојако треба имати на уму да је дете у то време веома осетљиво и с тога га не треба изазивати нити да плаче нити да се сувише радује. У то време не треба давати деци у уста стаклене, ни сребрне, ни коштане, ни у опште тврде ствари, јер тиме још више дражи десни, а може да поквари и облик зуба.

Мати треба да пази како јој дете спава, јер сан детета показује да ли је дете кењкаво или здраво. Здрава деца спавају обично мирно као јагњад, и ако мати примети да дете спава немирно, она треба одма да позове доброга, савесног, знаљца лекара. Мати треба да мотри како

дете спава још и с тога, што дете може усвојити рђаве навике у спављању. Децу навикавају да спављу покривши им главу покривачем, јорганом; то је пак и сувише шкодљиво, јер оно удише исти ваздух, који је издисало удише ваздух пун угљене киселине и различног испарења. Мати треба да мотри да дете не дише на отворена уста, но кроз нос, јер разни организми и прашина лакше улазе кроз уста нарочито с тога, што је подглавник намештан тако рђаво, да им се глава завали. С тога треба главу детету на јастук тако наместити, како ће подваљак детињи стајати више хоризонтално него ли управно. С тога Волф није грешио кад је говорио да децу треба учити и да спављу.

Читаоци моји можда очекују од мене да им објасним суштину сна, али на жалост ово се питање не може решити без нових и даљих испитивања, јер о томе постоје различна мњења. Једни тврде да сан долази због малокрвности у мозгу; други пак напротив тврде да сан долази услед навале крви у мозгу. Ја се не ћу упуштати у критику ових мишљења.

Морам напоменути материма да здрави сан мора бити и миран; и пошто деца спављу немирно после сваког силног узбуђења, то из тога излази да на два сахата до спављања не треба деци дозволити да играју, јер игре јако узбуђују нервну систему детета. Не треба, дакле, ићи у вече у госте, на забаве са децом. Материна је дужност да пази да дете спава умерено, ни сувише много, ни сувише мало, јер је и једно и друго шкодљиво. Неки су писци тврдили чак и то, да сувише дуго спављање ствара од паметног детета блесана. Колико ће дете спавати зависи од доба и рада, и кад мати добро мотри за животом свога детета, она може свагда одредити колико је детету доста да спава. У опште можемо рећи да је деци од 1—2 године доста да спављу 9—12 сахата деци од 3—4 године

8—10 сахата, а деци од 5—7 године доста је спавања 7—9 сахата

И сама боја лица је знак здравља или болести детета; од разборите матере не може умаћи ни једна промена у лицу детета а да је она не спази.

Писка, плач детета, такође заслужује пуно пажње, јер у прво време живота дете исказује све потребе своје плачем; и мало више пажње па ће се мати научити да распознаје потребе детета по плачу. На жалост многе матере мисле да деца плачу што су гладна, и да би их утишале гурају им сису у уста. Ово јако шкоди детету, јер кад се дете храни без икаквог реда, кад му се сиса гура у уста само да се угуши плач а не што је дете гладно, онда ово смета правилном варењу, а где је ово поремећено ту нема ни правилног храњења, ни правилног развића. Кад дете плаче треба га свући, видити да га где год не жуљи каква пеленица, да му нису ножице хладне, да нису пелене мокре и т. д. Врло често деца плачу и од дугог времена: тешко им је што их нико не забавља. Неки лекари тврде (Мајге, Вест и др.) да разнолика писка и плач одговарају разноличним болестима; али да разликује плач и да разноликом плачу истражује разнолике болести — може само лекар а не мати.

Мерењем температуре детета можемо такође судити о здрављу његовом. Из физиологије знамо да човек као и све топлокрвне животиње развија у себи топлоту хемијским процесима, који се у организму врше на свима местима, и да и тело човеково губи топлоту као и свако друго тело кад га унесемо или уведемо у средину хладнију. Између једног и другог хлађења постоји *битна* разлика, јер мртво тело хлади се све дотле док не постане онако исто хладно као и све околне ствари, а жив организам хлади се само до некле. У топле летње дане и највећем мразу топлота нашег тела остаје скоро једнкаа.

Кад је хладно онда се сужавају кожни судови и њиме протиче мање крви, па дакле и сва маса крви хлади се мање, него онда кад кожи придолази онолико крви колико и пређе; при том с тога што у кожи има мање крви, троши се и мање топлоте на испарење. С друге пак стране хемиски процеси врше се брже и у већем размеру, с тога и топлоте бива више. У топле пак дане трошење топлоте на испарење и успорена размена материје чини да се не може накупити много топлоте у организму. Неки научњаци објашњавају, да је такво дотеривање топлоте у организму посао нарочито центра можданог, који управља топлотом у целом организму, те је час увећава понижавајући хладноћу, чак пак смањује испуштајући је у околину. Ова претпоставка тако добро објашњава све топлотне појаве (зној кад је човек силно узбуђен или у општте потресен, понижавање температуре узетих делова тела и т. д.) да се мора потврдити и огледима. Но било како му драго, једно је истина: да се топлота човекова колеба само на пола степена целзијуса Највећа је топлота његова $37^{3}/_{5}$, а најмања $36^{36}|_{25}$ (30^{0}—29^{0} Р). Ова нормална температура не може се пореметити без узрока, с тога и најмање одступање од ове температуре може бити јасан знак здравља или болести не само за лекара него и за људе непосвећене лекарији. Ако је температура мало нижа а нарочито ако је *виша* од обичне, онда је то јасан знак болести; и кад се ово деси одма треба звати лекара. Мати треба да има на уму, да кад дете изгледа болесно али му је температура обична, онда не може одма звати лекара; опази ли, пак, да дете добије ватру, тада лекара треба звати одма, јер кад што су и сахати дуги. Температуру посматрати може сваки, а при том није скопчано са великим трошковима. Ослонити се на осетљивост своје руке не треба, јер у томе греше и најискуснији лекари. А то је и са свим појмљиво, јер се и сама топлота

руке мења, а и осетљивост је према топлоти различна код разних људи. Треба дакле имати термометар удешен за мерење топлоте тела. Добар термометар за ову циљ не сме бити сувише дугачак, скала ваља да му је од порцулана или артије те, да се на њој могу добро разликовати и десети делови (лоста је да су обележени степени од 25 до 45° Ц), судић у коме је смештена жива треба да је кугла или мали овал. Термометри узети из продавнице обично показују неистинито, с тога их треба претходно проверити; од овог лаког али пипавог посла неће се одрећи ни један савестан лекар, који зна важну улогу термометра у диагностици. Термометар данас тачан може кроз годину-две постати нетачан, и с тога га треба поново проверити. Ако хоћемо брзо а тачно да се уверимо о температури, онда је најбоље завући куглицу од термометра у чмар. Што овај начин није естетичан то би се са њиме могли и измирити, али он осим тога изискује незгодан положај детета, а лако се може повредити и само црево детета, нарочито кад би се случајно термометар сломио. Али нема сумње да термометар увучен у чмар вештом руком даје најтачније резултате а међу тим нема никакве опасности за дечије здравље. Матере ће морати да мере топлоту мећући термометар испод мишке детета; ово мерење је незгодно прво с тога што је код детета јамица испод мишке веома мала, а друго што мерење дуже траје: за мерење испод мишке потребно је од 12—15 минута, а за мерење у чмару потребно је само 5—8 минута. Ако пазимо да се термометар у јамици покрије телом са свију страна онда ћемо дознити температуру детета *доста тачно;* разликоваће се можда од температуре изнађене тачнијим начином само на 0,2—0,4° Ц. Термометар треба претходно загрејати у топлој води, за тим га избрисати добро и метути га испод мишке; дете треба ручицу од рамена до лакта да спусти право и само мало да се подаје на-

пред а од лакта треба да је савије и метне на груди близу кључне кости друге руке. Разуме се да треба уз овако намештену ручицу и термометар пажљиво придржавати.

После ових напомена да пређем на температуру самога детета и оним практичким закључцима који истичу из физиолошких података. Испитивања Беренитрунга показују да је температура још неродјеног детета нешто виша од температуре материце и улаза у њу. Он наводи да је температура код 37 деце била 37.$_{75}^{0}$Ц (30.$_{2}^{0}$Р). Дакле дете одма по порођају топлије је од своје матере. Ово је потврдио и Шефер који је измерио температуру у чмару 23 детета и добио је средњу температуру 37,8Ц; а температура матере на улазу у материцу била је 37,5 Ц. После првог купања опажа се да се температура понижава за 0,7 и 0,8^{0} Ц. Роже је нашао да температура детета после по сахата живота пада од 36,$_{75}^{0}$ Ц. на 35,$_{35}^{0}$ Ц. За десет дана температура се поступно опет повиси и колеба се као и температура зрелог човека између 37,$_{25}^{0}$ и 37,$_{6}^{0}$ Ц. (нешто мало више од средње температуре одраслог). Пред вече (између 6—8 сах) температура је детиња више него ли из јутра (8—10 сах.); највиша је температура око по дне. Но тим центрима, који управљају детињом топлотом потребно је упражњавање као и свима деловима организма, јер је нарочито у почетку детињи организам много осетљивији него одраслих људи; и с тога се детиња температура мења и онда кад организам одраслих није ни у колико осетљив према истоветним утисцима. Плач и врисак могу да повисе температуру детета на цео степен. При том треба имати на уму да се дете теже разлађује. Познато је да је површина мањега тела *односно већа*, с тога ће се површина детињег тела односно у толико *више* разладити. Даље је кожа детета, као *у опште* и сви органи, сочнија крвљу него ли одраслих, и

одељена је од спољнег ваздуха нежнијом кожицом; најзад крвоток је у детињем организму бржи, и с тога ће за одређено време по детињој кожи протећи односно више крви, те ће услед тога више изгубити и топлоте него ли одрастан човек. Све ове околности помажу хлађењу и стварају могућност да дете лакше назебе. Појмљиво је по томе да је детету потребније више вештачке заштите од хладноће. Видимо да се дете највише охлади одма после порођаја, с тога је потребно да је детиња соба у прво време свагда топла 18—19° Р. Говорила сам да дете не сме бити непокривено у прво време као што то обично бива.

Осим топлоте у соби детету је потребно и материна топлота. Пошто породиља не може да устане пре 9 — 12 дана, зар није сасвим природно да се дете користи богатим извором топлоте на који нас упућује сама природа? Треба само погледати шта раде женске животиње са својим младунцима. Птице леже непрестано на својим голишавим тићичима, као да знају да би се без њих топлота њихових младунаца понизила на 8—1 21. (Милн-Едвардс.) То исто бива и са младунцима сисара, а међу тим они имају над дететом ту превагу, што њих неколико заједно леже и греју један другог. Да би се дете могло користити топлотом материном, треба га метути у корпу коју смо описали раније. Та корпа чува дете да га мати у спавању не пригњави, а у исто време приноси да мати својом топлотом и дете грејс; осим овога ове корпе чине те мати има лете непрестано пред очима и не мора га храњења ради вадити из корпе него га може у њој хранити. Влажно рубље до времена и после порођаја мора се пажљиво мењати, једно ради здравља матере а друго ради здравља и самога детета које поред ње лежи. Треба свагда имати на уму да се нечистота у сувише топлој соби нагло распада. Рекла сам да температура собе детиње првих дана после рођења мора бити 18—19° Р; при крају првог ме-

сеца температура се може понизити до 16 и 17° Р; а кад детету буде 3—4 месеца онда га можемо држати у обичној собној температури, т. ј. од 14—15° Р. Не треба заборавити да није толико шкодљива температура колико оштра колебања њена. Недонашчади је потребна виша температура за дуже време.

Већ сам казала да се температура код одраслих колеба у веома тесним границама. Многи научњаци мисле да се температура детиња може јаче колебати и без икаквих болести. Али се ово ни у колико не слаже са учењем сувремене патологије о грозничавом стању у опште. Изгледа да дете није болесно а има ватру с тога, што има мало лекара који познају дечије болести; а теже је испитивати дете него ли одраслог и највештијем лекару. Чим се температура детета повиси виши 38—38,5° Ц; одма је то знак да се у њему врши нешто што не би требало да буде. А чим ватра траје мало дуже, онда је дете свакојако болесно. Температура од 39,5° Ц показује јаку грозницу. Температура од 40,5° Ц. и више опасна је. Ма колико се мало повисила температура преко обичне, мати ће учинити врло добро, ако позове лекара. Преко 39°/₀ Ц помоћ лекарева је одсудно потребна.

Температура се ређе понижава него што се повишава, али и на пониженье треба обратити пажњу. Кад је дете здраво не сме имати испод мишке мање од 36,8° Ц а у чмару мање од 37, 2° Ц. топлоте, нарочито кад у соби није тако хладно. Видимо да се температура нагло понизи (од 30° Ц) код изнурене деце, која пате од хроничке глади. Ако дете при том постаје лакше или се у тежини не мења, онда је то јасан знак гладованья.

Чим се детету пупак веже, одма га треба опрати у кади или кориту од бала и крви. Вода за купање се спреми за време док бабица завезује и сече пупак. Вода за купање треба да је свежа, речна, мора да је чиста, т. ј.

кад се наспе у чашу да буде са свим прозрачна. У колико више буде у води песка, земље и т. д., у толико ће вода више дражити летињу кожу. Свежа је вода боља; напротив вода која стоји неко време у дрвеним или металним судовима мења се, органски делови што су у води распадају се брже, и с тога у води која је стајала дуже времена има више распалих материја него ли у свежој Бода за купање спрема се, додајући узаврелу воду извесној количини хладне све дотле, док вода не постане топла 27—28° Р. Температуру воде треба свагда мерити термометром, јер се не треба ослањати на осетљивост руке, која често пута вара. О овоме имамо занимљив случај у Елбингу. У Елбингу почела су деца умирати од 1863 године од грчева у вилицама (trismus); број од тога умрлих непрестано се увећавао тако да је најзад 1865. године од 143 деце умрло од те болести 43 детета. Ово и оволико умирање обратило је пажњу надлежних, и то нарочито та околност, што је тој деци била бабица Х. коју су грађани јако волели и која је имала највећу праксу у Елбину. Но код те је бабице почело умирати тако много деце, да је надлежна власт морала обратити пажњу на њен рад. Лекари, који су одређени да испитају радњу те бабице, нашли су да она правилно прима децу, али кад су за тим обратили пажњу на воду којом је бабица децу купала примећено је да она употребљује сувише врелу воду Захтевали су од бабице да она пробе ради припреми воду згодну за купање, и значајно је било, да она није никад могла удесити згодну воду за купање; спремала је воду од 35°, 33° али никад испод 31° Р. И њој и свима бабицама наређено је да не смеју више пробати воду за купање руком, него им је заповеђено да то чине термометром, од тог доба деца нису више умирала од грчева у чељустима. И тако још једном напоминьем: *топлоту воде за купање треба мерити термометром.*

Душече и подглавник од гутаперке треба напунити истом водом у којој се дете купа. Дете треба спустити у воду толико да га покрије слој воде, а глава треба толико да је изнад воде, да вода не улази у уши. У води ваља дете држати не више од 5 — 9 минута, јер се таквом водом не само чисти површина наше коже од нечистоте, него помоћу ње можемо мењати и храњење нашега тела, убрзати или успорити размену, топлоту и т. д. с тога топлу воду треба паметно употребити. Купајући дете треба га трљати сунђером; сапун не треба употребљавати, јер он дражи кожу а често пута добију се од сапуна кожне болести Кад је дете окупано треба га извадити из корита или каде и увити га у топлу платнену пелену, поврх које треба метути и фланел; за тим га ваља метнути на топлу перину па добро исушити, бришући га пеленама. После тога треба пажљиво открити трбушчић детињи, метнути на пупак малу ланену крпу и покрити га пупковим завојем. Поред перине треба да је и све одело детиње, да би га могли одма обући. Ако је кошуљица доста широка онда га је лако обући: положи се дете леђима на леђа кошуљице, руке му се провуку кроз рукаве са стране те предњим полама покрију се груди и трбушчић; ноге и трбушчић покрију се пеленама тако, да се пелене склапају на трбушчићу испод кошуљице; мараму ваља метути на јастучић тако да глава дође на средину мараме, којом се после обавије; марама се прекрсти на грудима, прутури испод леђа и завеже пантљикама. Да се не би дангубило око облачења кошуљица (платнене и фланелове), засебно се увуку рукави једне у рукаве друге па се обуку обадве од један пут. Испод свега рубља лежи душечић средином уштиркан, који се везује као што је већ поменуто. После овога дете се измери вагом и премере му се груди. Пелене и све рубље којим се дете облачи треба да је загрејано крчазима са топлом водом. Облачење де-

дета треба свршити за 3—5 минута. Треба знати да се дете охлади врло брзо, с тога га треба брзо облачити јер може назепсти.

Првих 8—9 месеца треба децу купати и јутром и вечером, и воду за купање поступно хладити, како бисмо на крају прве године могли употребити воду од 26—25 Р. Док дете купају сва врата на соби треба да су затворена и у то време не треба ни по соби ходати; у опште треба уклонити све што може покренути ваздух. Корито или када треба да су по даље од прозора јер отуда дува ветар. Корито не треба да је ни близу топле пећи, јер кад дете преносимо од топле пећи у други хладнији крај собе, онда оно мора да издржи велику и наглу промену температуре која рђаво упливиште на његово здравље. Осим два обична купања дете треба запрати после сваког испражњења — топлом водом. Дете од $1^1/_2$ или две године може се опрати водом обичне собне топлоте, али при том трљању треба обратити пажњу да трљања поступно постају све хладнија, иначе дете може врло лако назепсти. На крају друге године воду за купање треба узимати топлу до 25 и 24° Р. Трогодишње дете може се купати и у води од 23—22° Р.; али пошто је потребна топла вода да се дете добро отре од нечистоће, то је добро купати га два пут месечно у води топлој 27—28° Р. Добро би било купати дете у вече за време детињства. Вода за купање ваља да је све хладнија, тако да детету од 5 година може бити топла води 16—15° Р.; још хладнијом водом не би требало купати дете. Скоро свакоме је познато, да матере често пута купају децу у води с вином, у разним травама, солима, међу тим све ово не само да је излишно него је кад што и са свим шкодљиво. Тако на пример са водом за купање мешају вино да оснаже дете; али је још сумњиво да ли алкохол поткрепљује а није још добро испитано ни како упливиште алкохол на кожу; свакојако ако

и пролази кроз кожу то пролази врло слабо, да једва може бити од ма какве последице. С друге пак стране познато је да човек удишући алкохолну пару може да се опије, а кад се мало дуже налази у таквој пари можемо опазити све знаке алкохолног отрова. Кад дете купамо у води помешаној с вином, приморавамо га да дише алкохолну пару од које дете не само да се опије, него му се раздраже и нежни органи за дисање. Детиња кожа је тако осетљива да је алкохол јако дражи, а дражити дете не треба никако, јер дражење код деце изазива тако јак рефлекс, па и сама најслабија слачица може изазвати јаке грчеве Многе соли и траве такође дражe дете премда слабије него ли ракија, с тога ни њих без нужде не треба употребљавати.

Знамо да су деца и сувише осетљива према хладноћи, с тога не треба децу крштавати у хладној води, јер од 100 деце крштене у хладној води 95 њих болује услед тога. Данас никоме ваљда неће пасти на ум да крсти дете у гротлу; али нарочито по селима децу крштавају водом тек донесеном са реке: загрејати је па онда њоме окупати дсте сматрају за нарушење саме крштане тајне. Осим тога децу носе ради крштавања у цркву која је чак у другом селу, и то по највећем мразу одма на неколико дана после рођења, дете се још ни схладило није, а они га приморавају да дише ваздух који је оштар и за маторог човека! Па не само то. Дете је осим тога приморано да дише у цркви влажан, устајали ваздух. При крштењу влажно дете обавију платном па га добро и не избришу, него га у тако влажним пеленама носе чак у девето село по највећем мразу. Зар је чудновато што од 100 рођене деце умире њих 75°. У Германији, Италији, Француској многи су говорили и доказивали непобитним доказима да је веома убитачно по здравље деце крштавати их у хладној води. Пре мало више од сто година

(1768), чувени хигијениста прошлога столећа Франк изнео је све несреће које потичу од крштавања у цркви и у хладној води. После овога на неколико година доказао је италијанац Цевијани да зими умире деце више него ли лети због назеба за време крштавања, 1790 вирцбуршки епископ заповедио је својим подручним свештеницима да крштавају код куће децу *свију сталежа без разлике*, само ако родитељи дозволе. Време је да и наши свештеници обрате на то пажњу, јер од тога зависи живот и здравље толико хиљада деце! . . . . .

Мати која код куће крсти дете треба да мотри да је суд у коме ће се дете купати чист, да је вода топла, не мање од 27—26° P; из овога се види да се вода мора загревати и зими и лети. Осим тога ваља мотрити да свештеник не гњура дете сувише дубоко и да размак између једног и другог гњурања буде што краћи; исто тако свештеник не треба да диже много дете изнад воде. како би се дете што мање разлаћивало. После трећег гњурања треба дете одма умотати топлом пеленом и покривачем, и поврх свега увити га у душечић. Треба се уверити да ли свештеник уме да држи дете, јер не уме ли, свештеник крштењем осакати дете на вечита времена. Свештеник треба да обрати своју пажну нарочито на кичму и главу, јер ако их својом неумешношћу повреди, дете може лако смрћу да плати. Не треба димити ни тамјаном, јер и он као и сваки мирис шкоди здрављу детињем.

Ни сапун, ни помаду не треба употребљавати; свака помада ђубри главу још више а ни у колико не помаже. На намазану главу вата се прашина много лакше и улепи се; осим тога помада се лако ужеже и може шкодити детету. Детињој коси доста је и сопствена маст. Мирисава уља којима зачињава у помаду, изазивљу код деце и несвестицу. Помаду дакле не треба употребљавати или треба држати детињу главу у највећој чистоти. Прве године и

обично редовно купање доста је да детиња глава буде чиста, доста је само опрати главу сунђером, као и цело тело; чешаљ и четка су потребни тек у другој; трећој години, кад коса порасте. Прве две — три године не треба стрићи косу, јер је она рђав топлоноша и тиме чува детињу главу како од сувише топлоте, тако и од сувишне хладноће. Не треба ни *често* стрићи косу, јер то убрзава раст косе, а ово пак изнурава корен длаке и коса опадне пре времена. Тврдо очлетати косу такође не треба, јер коса због напрегнутог стања може изазвати главобољу, а истим напрезањем слаби корен и коса може и због тога опасти пре времена. А кад се родитељи реше да ошишају своје дете, онда треба за то да бирају топло време, а не хладно, јер тада има мање могућностт да дете назебе. О кори на глави да говоримо, јер се она развија само због нечистоће: на масну главу прилепи се свакојака прашина и кора је готова. Ако кора остане дуго на глави она се искраста и загнојн, гној се засуши и тако кора дебља од засушеног гноја све више и више. Да свега овога не би било потребно је детету највећа чистота.

Није могуће држати дете у једној истој соби, јер треба њу освежавати, чистити и т. д.; све се ово мора радити само кад дете није ту. И с тога у прво време треба и мати и дете да нису у соби док се она чисти и спрема; треба да излази у другу собу. Појмљиво је да и друга соба мора бити топла, чиста, боз мириса, без зиме дуванског; ваздух треба да је здрав и удесан за дисање. Док се дете бави и другој соби дотле треба у детињој соби отворити прозор, а ако је зима, онда треба и пећ подложити. За то време треба најпре мокром крпом а после сувом истрљати намештај, патос. дувар, у опште све што је прашљиво. Врата од собе где је дете морају бити добро затворена. По што се соба освежилне, онда је ваља снова загревати и дете у њу унети. Ако се дете родило

у јесен или у зиму, онда га је не могуће одма у почетку износити на улицу, него га треба најпре у собама навикавати на промену температуре. Овога ради бира се соба на спрам сунца, па се снижава њена топлота на 2, за тим 3, 4, 5 и даље гради. На два месеца после рођења може се износити дете у ту другу собу, али га при том треба топлије обући. Кад се једном почело износити дете у хладну собу, онда га треба у њој држати у почетку краће време, а после све дуже и дуже понижавајући поступно температуру. Износити дете у ту собу треба у то време, кад је соба осветљена сунцем Чим наступи пролеће и времо постане топлије (8 до 9° Р), дете се може износити на улицу, само ако није ватровито. Најбоље је време за шетњу од 2—3 сахата, т. ј. кад је најтоплије. Док дете не буде могло седети, ваља га носити у шетњу у корпи; кад детету буде 6—7 месеца онда корпу могу заменити добрим колицима на федеру, у којима дете може седети или лежати како кад буде потребно. Мала колица у којима дете може само седети шкодљива су, јер дете не може дуго остати у таком положају. Кад дете шета у колима седећи, онда се треба побринути да дете има на што главу наслонити, јер су вратни мишићи у детета још слабо развијени и не могу држати главу правилно; ово у толико пре што се дрма и глава трогодишњег детета кад се воза на колима, а камо ли детета од неколико месеца; а ово је насигурно шкодљиво, јер се јако потреса и сам мозак. Кад се дете воза на колима треба га држати у рукама, а не на коленима. Најбоље је да дете шета у башти кад сунце грије, јер зеленило ублажује и најјачу светлост; светлост пак која се одбија од кућа досађује и очима зрелих а камо ли нежним, ненавикнутим очима детета. Не треба шетати са децом поред канала, јаруга, баруштина или гробља, јер испарења њихова могу шкодити здрављу детета. Исто тако не треба децу водити ни

близу цркве, јер је земљиште њено обично влажно а деца онако уморна често пута седају на камење око цркве, на степенице и т. д. Рано у пролеће не треба шетати са децом по башти, јер још нема зеленила, земљиште је и ваздух још доста влажан: Исто тако не треба шетати ни близу места где има још снега и леда; с тога се ваља клонити и река по којима још санте пливају.

Капа треба да чува детине очи од светлости и сјаја јасногa неба; с тога су округли шешири врло добри. Кад дете шета треба обратити пажњу на ветар; дете не треба носити уз ветар, а ако је то потребно, онда му треба леђа окренути правцу ветра и тако га носити. Кад се дете врати из шетње па улази у кућу, где су степенице од камена, онда га треба увити у нешто, јер су степенице хладне и влажне а дете је међу тим дотле било на сунцу услед те нагле промене температуре дете може лако назепсти. Лети деца треба да су непрестано на ваздуху, с тога ваља изабрати за њих згодно место где би могла играти цео дан. Не треба им дозволити да се играју на ископаној земљиј јер се искуством доказало да после таквог играња деца добијају грозницу. Исто тако треба избегавати густу шуму и жбунове, јер се у њима ваздух устоји а и влажан је. Треба обратити пажњу и на земљу јер ако је земља, на коју деца радо седају. влажна, врло лако могу назепсти. Шиблар је нашао да разна земљишта гутају различно топлоту: на пример ако обележимо пиок помешан са кречем са 100 усисаних топлотних јединаца, онда чисти песак гута у исто време $95,_6$ гипс $73,_2$ иловача — $68,_4$ (68, $_4$) креда $61,_8$ црница 49 топлотних јединица. Трава такође разлађује земљиште, за то не треба допустити да деци да седе на њој и у најтоплије дане: свагда треба прострти какав ћилим најбоље постављен мушемом, па онда посадити дете на њ. Кад је топло време деца тада могу слободно сести на голи песак

али је песак незгодан с друге стране: прави велику прашину, и ако је још бео одбија светлост те квари очи. Али с друге стране песак упија мало воде у сувљи је него ли пловача и црница: глима упија 10—20 пута, а црница 40—50 пута више воде него ли песак.

Кад деца шетају никад их не треба водити за ручицу, јер им се врло лако може искривити кичма.

Сад да кажем неколико речи *о каламљењу богиња*. За матере је у толико корисније и потребније знати потребу каламљења богиња, што се распростиру нејасни назори о томе, као да каламљење не само не достиже своје цељи него је шта више и шкодљиво. Разна бенетања о овоме последице су назора људи који немају никаквог медецинског знања; има људи који шпекулишу са народним предрасудама против сваке новине, па ма како она била корисна. Погледајмо шта мисли о каламљењу богиња сувремена наука. Данас је тешко наћи и једнога лекара, који би говорио да је каламљење некорисно. Доказано је непобитним доказима, да су заразе од богиња много ређе откад су почели каламити богиње А да бисмо појмили сву величину користи од тога, треба се сетити колико је људи од ње умирало. Тако је само у Берлину умрло од богиња. за 10 година (од 1782. до 1792.) 4453 душе. У Русији где не морају каламити богиње умрло је од богиња за две године од 1855 до 1857 год. свега 642, т. ј. по 321 годишње. Становништво је у Баварској 17 пута мање него у Русији, према томе у Русији требало би да умире 5457 а не сто хиљада људи. т. ј. 18 пута мање од њеног стварног умирање од богиња; међу тим је Баварска насељенија, и саобраћај је много живљи него ли у Русији, с тога има и више могућности да се зараза преноси. У Берлину умирало је од 1758 до 1809 год. 3,95% а на 100 умрлих долазило је 8,16 умрлих од богиње; кад су богиње почели каламити у велико (1810) онда је и уми-

рање у опште (1870 г.) просечно било $2,_{99}{}^{0}|_{0}$, а на 100 умрлих долазило је умрлих од богиња $0,_{59}{}^{0}|_{0}$.

Да ли се пак смањила општа цифра умирања на то је тешко одговорити. Рекли смо да умирање упоредо опада са напретком цивилизације. Успех је овај особито велики за последњих 90—100 година, т. ј. баш из тог времена кад су почели каламити богиње. Није могуће одредити колико је смањило умирање само пелцовање, а колико пак други чиниоци цивилизације. Зна се насигурно да су богиње сатирале поглавито децу: човештво је добило у томе што људи нису умирали још као деца од богиња, него су умирали од других болести као зрели људи, пошто су вратили друштву бар нешто од онога што је оно на њих утрошило. У истинитост овога извода могло би се посумнати само кад би се доказало, да деца умиру више од других дечијих болести баш у време кад их мање умире од богиња; али ми видимо са свим супротно овоме. У Лондону је умрло од 1771 до 1780 године (кад су почели пелцовати) свега од дечијих болести 5000 деце, а кад се одбије број умрлих од богиња умрло их је свега 4498. Од 1801 до 1810 (кад су каламили богиње) умрло је свега деце 2920, а кад се одбију умрли од богиња, остаје 2716 деце. Упоређујући ове бројеве не треба заборавити да се становништво Лондона јако увећало,

Ко је један пут пелцован, не треба да сматра да је сигуран на свагда од богиња; исто тако може добити богиње и онај који је једном њих лежао, као и онај што није лежао. Али је много вероватније да ће пелцован теже добити богиње него ли непелцован. Јенер, Турс, Земеринг, Сако и Петар Франк потврдили су непосредним доказима, да деца, којима су каламљене кравље богиње, преболу без опасности, прикаламљивање природних богиња. Франк је накаламио 15 деце кравље богиње, и ни једно се од њих није разболело каламљењем природних веома заразних бо-

гиња. Кад је дете пелцовано оно лако и преболи богиње. Милерова испитивана у Берлину показују, да јә 1857. године умрло од пелцованих од богиња само 4,05%, а од непелцованих 22,53%; кад је 1864. године била зараза, умрло је од непелцованих 50% а од пелцованих само 11%. Треба напоменути да је цифра умирања велика, јер су увршћени и одрасли, а међу тим је у последње време доказано да пелцовање чува само за неко извесно време (10—15 год); после га треба поновити Буемерлинг наводи да је од 1699 деце пелцовано само њих 8, и од ових није ни једно умрло. У дечијој болници Св. Јосифа у Бечу примљено је од 10. Октобра 1871 г. до 15. Октобра 1872 г. 357 деце болесне од богиња; од овога је броја умрло 25, 6% пелцоване а 50,4% непелцоване У то исто заразно време у општој бечкој болници, у одељку професора Хебра умрло је одраслих пелцованих 8 1/3% (978 боловала, а одраслих непелцованих 52 2/3% (151 човек боловао). У општинској болници у Бечу за богиње било је у 3097. болесних 2669 пелцованих а непелцованих 154; првих је умрло 5,73% а других 37%. У глазговској болница за богиње умрло је 8% од оних код којих су се богиње примиле а 31,2% код којих се примиле нису. Посматрања доктора Пауста показују, да је на 100 болесних долазило пелцованих 81.7 лако болесних а само 15,4 тешко, а непелцованих на против било је 67,3 лако и 30,8 тешко болесних. Могла бих навести још много примера, који објашњавају и расветљују постављено питање, али сматрајући да је и ово мало доста ја ћу се ограничити само на наведене податке.

Позната је ствар да у колико мање болују од богиње, у толико ће мање бити богињавих, и што је важније, мање ће бити слепих и болесних од бубрега. Познато је да боловање од богиња и других тифозних болести изазива болест у бубрезима, и ово кад што остане жалосна

последица претрпљене болести. Ако се смањи боловање од богиња, смањиће се и боловање од бубрега. Често се пута богиње појаве у самим очима и слепоћа је обичан резултат тога, јер рожњача постане непрозрачна. Тако је на пример у Баварској 1839. године било слепах 3020; од њих ослеипли су 304 (10%) од богиња; у 1858. години и ако се становништво у Баварској увећавало било је слепих 2362; од богиња их је ослепило 97 (т. ј. само 4,1%).

Ово што је до сад речево јасно доказује законитост и потребност каламљења богиња. При овоме не треба заборавити да се каламљењем богиња могу пренети и заразне болести. Може се десити да се материја накалами, али ово је знак крајњег немара, и оваког случаја у литератури нема. Друга је ствар сифилис. Каламљење богиња од болесног сифилисом детета ма како да је ретко (у Њерманији 2—3 случаја на 12—13 милијуна) ипак је заразно. Дужност је матере да буде пажљива у пелцовању; тога ради она треба да позове савесног и пажљивог лекара; материју лекар треба да узима од здраве деце и здравих родитеља; деца не треба да су млађа од 12 недеља, јер зато време не показује се урођени сифилис. Још боље је узимати материју од телета, коме су накаламљене човичије богиње. Ово даје веће сигурности од сифилиса и даје материју бољу, јачу, јер је доказано да ова материја слаби, при преносу од нараштаја нараштају.

Матери је потребно знати да ли се на каламљење богиње развијају правилно или не како би на време могла спречити свако неправилно развијање. Најбоље је пелцовати децу лети, и то у добу од 3 до 12 месеца. Дете за време пелцовања треба да је здраво. бодро Ако у вароши владају богиње, онда и болесно дете не само да се може пелцовати него и треба. па и ако му још нема 3 месеца. Непелцовано дете не само да не треба да се ме-

ша са децом која од богиња болују, него не смеју доћи у додир ни са људима који су били код детета које лежи од богиња. Пелцовати треба ланцетом убадајући олако горњи део рамењаче; убад ваља да буде на три места, на растојању од једнога палца једно од другог. јер иначе се богиње могу слити, Не треба каламити лимфу, с којом се помешала и крв детета од кога се она узима. Одма после убода види се јасан црвени венчић. кад што мало надувен; после 20—30 минута венац се тај не види, и после три дана на каламљеном листу не види се ништа. После четвртог дана од убода види се нека белега, на лик на ону која постаје од уједа стенице, После 5 дана ова белега постаје већа, шира. и добије јајасти облик; њен врх изгледа као мало удубљен У исто време уболи засврбе. После 6 дана основа белеге постаје шира, а врх је више удубљен. После сеґам дана убод отече и постаје јасно црвен; оток постоје мали, одозго згњечени жућкасти мехур, окружен белим прстеном. После осам дана прстен под којим се накупила течност увећава се и окружава црвеним појасом Мехур је колико пасуљ; течност његова постане мутна. После девет дана црвенило једнога мехура прелива се у црвенило другог, само ако растојање међ убодима није веће од једнога палца. Сад већ место мехурића имамо гњојницу. Десетог дана се гњојница увећава; место каламљења а често пута и цео мишић је надувен, и дете осећа бол чим се и најмање дотакнемо болесног места. Једанаестог дана гнојница опада, постоје све тврђа и зувља, и покрива се кором. После 12 дана коре има више, она је дебља и сувља; црвенила више нема. Између 25—30 дана кора коначно опада.

За све то време детету не треба да се деси нешто особито. Дете треба купати и даље као и пређе. Неки лекари препоручују да се уболи обмотају мало платненим завојем. Док не спадне кора треба облачити детету оваке

кошуљице: предњак и леђа израде се засебно и вежу се испод мишке пантљикама, пошто се половине не упшивају; рукави се не сашију него се и они пантљиком увежу. Овака је кошуљица згодпа, јер се може навући и свући а да се ни у колико не повреди болесно место. Разуме се да рукави такве кошуље не смеју бити узани; пантљике треба свезати или на предњој страни руке или оздо, али никако на спрам убода.

Ако развиће ове болести није нормално, ако је различно од овога овде описа, треба се обратити лекару. Ако се прво каламљење не прими, онда га треба поновити.

Морам да споменем још један обичај који доиста чини срамоту деветнаестом веку. Тај је обичај: бушење ушију детета за минђуше. О овоме варварском обичају не би помињала да нема лекара који су толико подли да угађају овој варварској друштвеној предрасуди, и још подстичу глупе матере на тај сраман посао.

Знања наша *о брзини била и дисања* код деце веома су непоуздана; ово долази једно отуда што то питање још није разрађено како ваља а друго што се бијло у деце мења и од најслабијих утисака. Смис тврди да пулс детињи прве недеље чини 126 удараца у минуту, а кад је дете мало узнемирено пулс бије 148 пута. Од почетка друге недеље па до краја првога месеца пулс бије 139 пута кад дете не спава, *у спављу, пак, бије 118*, а кад ја дете узбуђено онда просечно удара 152 пута. *Другог, трећег месеца 132 пута на јави,* у сну 118, а кад је узбуђено 160 пута. Од четвртог месеца па до свршетка шестога пулс удара на јави 129 пута у минуту, у сну 108, у узбуђењу 147. Буше тврди да код здраве деце од 2 до 6 недеље пулс бије 140 пута на јави и 121 пута у сну. Леујс Смис тврди да дете дахне за први по сахата живота свога највише 104 пута у минуту, а најмање 25; прве недеље дете кад не спава дахне 64 а најмање 32

пута, а у *спавању у истом добу дахне* 64 пута највише а најмање 24 у минуту. Кетис набраја код деце тек рођене највише 70 даха у минуту а најмање 23. Смис наводи да од 1 недеље до краја првога месеца дете дахне на јави 96 највише, 40 пута најмање, у сну 60 највише а 28 најмање; од почетка другога месеца до краја трећега на јави дахне 68—32, у сну 52 — 28, од почетка 4-га до краја 6-га месеца на јави дахне 88—36, у сну 40—24; од почетка 7-га до краја 12-тога месеца дете на јави дахне у минуту 64 највише, а 28 најмање, у сну 36 пута највише а 24 најмање.

Сви податци лепо су нам руководство да по пулсу одредимо стање здравља детета, и они су нам много сигурнији него ли промена температуре свако одступање од изнесених података јасно нам казује болесно стање детета. Тако на пример Евстахије Смус показује да веома често дисање, које пропраћа јако ширење ноздрва, казује нам да је дете добило запаљење плућа или плућних цеви, а неједнако ширење половине грудног коша јасно нам казује ла је болесно оно плућно крило чија се половина грудног коша не диже од дисања као друга. Али без лекара сви ови знаци могу навести матер на погрешку, с тога треба свагда у таквим случајима звати лекара.

ГЛАВА IV.

Напред смо говорили како не само болести него и различне способности и особине прелазе од родитеља и предака на децу, прелазе од нараштаја нараштају. Ове наследне особине мењају се и зависе од погодаба у којима се трудна жена налази заједно са својим зачетком, од погодаба у којима се развија свака личност. Видесмо

да већина писаца тврди да је одгајивање и васпитање у свој општирности својој од већег уплива него наследност. То је појмљиво само по себи. Ако узмемо два детета једнаке способности, али да се једно од њих вецбало у математици и користило се свима добитцима које је наука прошлих векова задобила, а друго да се никад није занимало математичким истинама, онда видимо, да се прво дете развијало, неговало своју урођену способност ка математици, а код другога је она са свим упарложена, и потомци њихови разликоваће се више.

Мозак деце у Француској и Енглеској у 19 столећу мора се јако просечно разликовати у анатомском и физиолошком строју од мозга деце истих народности у 10 или 11 столећу; још се више мора разликовати од мозга деце у Грчкој и старом Риму, а тако исто и од мозга деце суврмених Бушмена. Тиндал је лепо исказао ову мисао овим речима: „Младенац нам се јавља са многим наследним способностима и наклоностима, које је оставила неопредељена прошлост неопредељеној будућности; али пре него стигну своме циљу оне ће проћи кроз васпитање садањега доба.“ Даљи ток историје и напретка зависиће од тога, у колико се потоњи нараштај уме користити ризницом добитака и наследних способности и наклоности, у колико буде умео упутити ту снагу, која је успавана у сваком детету и коју ваља пробудити. Са васпитањем су дакле скопчане јаким беочузима све задаће човештва.

Још у почетку напоменусмо да су велики значај васпитања појимали још пре 2000 година. Од тог доба бољи људи човештва и већи пријатељи његови непрестано су тврдили и доказивали новим нараштајима, да од васпитања зависи развиће, историја, начин живота па и срећа како појединих народа тако и целог човештва. И ако је све то тако, опет већина друштва сматра посао васпитања за маленкост, за ситницу око које не вреди лупати главу.

Због тога немара друштвеног према одгајивању и умире више од половине деце у првој години свога живота. Због оваког гледишта масе на васпитање и бива, да од 300.000 деце која доживе двадесету годину 100000 њих је болешљиво, кржљаво, зачамело. Ове су цифре ужасне; али оне би још ужасније биле, кад бисмо могли пронаћи целокупан број људи чије се способности због рђавог васпитања упарложе и траг им се изгуби. Они се једнострано развијају, постају праве друштвене карикатуре, а често пута и шкодљив, убитачан моменат у историји човештва. Страшно је и помислити колико снаге пропадне човештву у неврат, а међу тим би се живот могао удесити боље и срећније, само кад би се способности са којима се дете рађа неговале, развијале, упутиле да служе човештву а не да се пушта да расте као коров и трује своју околину својом неразвијеношћу, предрасудама и глупошћу. Жан-Пол вели да људи не упропашћују тако немилице ни државно имање као што сатиру друштвени подмладак. Ове речи немачког хумориста имају шири значај него што им он сам даје. Подмладак се сатире не само с тога, што се не развијају и не негују његове умне, физичке и моралне способности и наклоности, него што ее развијају сасвим једнострано и лажно. Још Монтен и Бекон Веруламски напоменули су, да се друштву јако шкоди што се подмладак не учи да мисли самостално, већ га кљукају бесмисленим речима без садржине, готовим појмовима и мишљењем. Од смрти Монтена протекло је 284 године а од смрти Беконове прошло је 247 година; и какво чудо ако се све оно што су та два мислиоца још тада говорили може потпуно применити и на садање васпитање?! За то време многи су научњаци нападали на такав начин обучавања, али се већина и данас придржава њега. Гледајући све ово и нехотице се сети човек шпаньолске пословице, која вели: „најгоре је кад се човек намерно прави

да је глув“ ; али ако се удубимо у садржину исказаних речи, онда ћемо појмити зашто све овако бива. Људима дају још у детињству више или мање обилну готовину израђених, премда нејасних појмова и мишљења, убијају још у самом зачетку самостално мишљење учењем на памет речи и само голих речи, не знајући да тиме убијају у самом почетку самостално кретање мисли. То чини те људи не умеју самостално да мисле, и морају се задовољити оним што су на памет научили; а да би могла каква нова мисао проћићи у читав свет умртвљених, треба да се такав ум преобрази, да васкрсне из мртвих! Та околност што човек не уме да мисли и може нам објаснити непојмљиву чињеницу, откуд се могу скрасити у једном мозгу са свим супротни идеали, мишљења, убеђења, која често пута искључују једно друго. Само се тиме и може објаснити откуд могу усред 19. столећа постојати такве предрасуде, глупост и обичаји, који су постали и имали свој логички смисао само у предисториском добу.

У овој књизи неколико сам пута свраћала пажњу читаоца на то како људи јогунасто вековима гаје не само несмислене него и штетне обичаје, предрасуде и гатке; али пошто сам о овоме помињала узгред овде онде, неће бити с горега навести овде нарочито неколико примера, који најјасније показују како се човек и нехотице навикава на нешто и не дајући себи довољно разлога и рачуна о томе. Познато је свакоме како поздрављамо онога који кине: велимо му „на здравље!“ Хиљадама пута ћемо рећи ономе који кине „на здравље“, али ретко је који помишљао: откуд је ово? Ово није само код нас, тако исто поздрављају и у Француској, Њемачкој, Енглеској, Италији; то исто постоји и код различних азијатских и африканских народа. И стари народи поздрављали су човека кад кине. То се исто може рећи и о обичају напијати здравице. Сваки, који обрати пажњу на све ово, зачудиће

се како у овим поступцима мисао не учествује ни уколико. Исто тако свака жена кад меси кисео хлебац меће квасац, а да ли се која замисли и упита: зашто то ради зашто ли се меће квасац, зашто ли хлебац постане кисео? И таквих примера има сувише!

Човек који слабо мисли, код кога се мишљење упарложило, не уме ни да посматра, јер да би могао правилно судити, мислити, треба да има много представа а за све ово он треба да се уме користити својим чулима, треба да уме посматрати. Кад се већина људи не би задовољила готовим појмовима, не би примала за готову истину мишљења других, него би само самостално сама мислила онда би и ситнице дневнога живота биле богата ризница нових проналазака и великих истина, тада би нам се и сав напредак, прогрес, показао кап у мору. И све ово зависи од васпитања наше деце! Па како да их васпитавамо? Кад су Волфа философа питали зашто не напише педагогику, он је одговорио да то не може учинити, јер би сва педагогика била само једна реченица: „мисли сам и буди мисао код других“. Надам се да нико неће рећи да је ова мисао погрешна; али се јавља питање како да будимо мисао код деце? Мало пре рекосмо да тачно суђење, мишљење, изискује тачне, подпуне и разностране представе, и у колико је ово боље достигнуто у толико ће и суђење бити правилније. Тачност и савршенство представа зависи од развијености наших чула, а разнолика посматрања показују да се чула могу разликовати у својој израђености и осетљивости. Тако Врангел прича да Јакути који живе у широкии равницама сибирским тако су извежбали свој вид, да могу голим оком видети сапутнике Јупитера. Слепа, глува и нема Луџза Брицмен, која је изгубила и укус и мирис, тако је имала осетљиву кожу, да је по најмањем потресу ваздуха, по најпажљивијем одању по патосу дознавала да јој се неко приближује. Кад ко хода с њом по

соби не може извадити што из џепа или метути у њега што год, а да она не осети и ако се то и најпажљивије ради. И таквих података има много. Природно је да Мозарт не би био Мозарт, да га отац није навикавао још од треће године да разликује музикалне гласове, и Линеј не би постао славан ботаничар да му отац није још у детињству обраћао пажњу на биљке и на њихову разлику.

Са свим је истинита опште позната истина: „nihil est in intelectu quod non fuerit in sensu“ („ничега нема у памети што није прошло кроз осећања“): желећи да развијамо и учврстимо мисао у детету, потребно је пре свега да развијамо и учврстимо органе осећања, чула, али пошто с једне стране развиће чула изискује да су она здрава и пошто с друге стране она могу поједнако оболети како од прекомерне тако и од слабе употребе, то сматрам за нужно да говорим овде и о томе: како треба неговати разна чула. Да почнемо са видом.

Напред видесмо да многе болести долазе са узрастом т. ј. у колико је дете старије у толико се ређе разболева. Статистички податци о слепоћи дају нам са свим супротну појаву. Завод за слепе у Филаделфији даје нам у 1866 години ове цифре: од 10729 слепих било их је

испод једне године				28 људи
Од 1 год.	до	5 година		235 »
« 5	»	10	»	500 »
» 10	»	15	»	662 »
» 15	»	20	»	822 »
» 20	»	30	«	1273 »

По Лохману од 28000 слепи било их је

до 7 године				1400 људи
од 7 г.	до	14 г.		1900 »
од 14 г.	до	21 г.		2240 »

Ови бројеви јасно казују да се упоредо са старошћу увећавају и штетни упливи који кваре и одузимају вид људима. У последње време обратио је на се пажњу рад доктора Кона, који је испитао вид 10060 ученика разних школа. Податци ови показују да међу старијим ђацима има све више кратковидих; у средњим и вишим школама Кон нигде није нашао школу, у којој не би било кратковидих и по селима налазио је такве школе. При том је приметио још и то да је кратковидих највише бивало у школама у уским улицама, где су супротне куће високе а школе ниске и тамне. Доста је и ових података па да се докаже да наша деца губе вид и ослепљују једино с тога, што се она још од детињства свога налазе у неприродним условима. И у свима овим и другим случајевима људи болују само због незнања свога. Знамо на памет све грчке и римске богове, али не умемо да уредимо наше улице, наше куће, наше школе тако, како бисмо могли живети, учити се а да не изгубимо вид. Деца могу очи своје да искваре не само у школама него и код куће, нарочито у првим годинама, кад су и очи као и сви други органи веома осетљиви, и с тога се матерама морају издати упутства како треба неговати очи детета. Већ смо напоменули да нездрав ваздух може јако да шкоди очима детињим, с тога треба освежавати ваздух собе у којој дете живи, треба из ње уклањати што може ма и на тренут да поквари ваздух, као што су влажне пелене, мириси и т. д. Дувански као и сваки други дим квари очи, с тога не треба пушити у детињој соби. Исто тако и прашина шкоди очима, с тога је у детињој соби не сме бити; а шетати треба по местима где прашине нема или има врло мало. Два пута дневно а и после сваке шетње треба прати очи детета чистом водом обичне температуре. Дадиље па и матере често пута овлаже мараму пљувачком па њоме бришу очи; али је ово шкодљиво, јер се пљувачка сама

распада па и меша се са распаднутим деловима хране што су у устима остали. Не треба потрошити ни једне речи око доказивања да је опасно по здравље детета брисати га пљувачком из уста рањавих или са поквареним зубима. Испирати очи детиње млеком материним ако и није шкодљиво опет је са свим излишно. Тако мисли Арнт. Ја пак држим да је испирање очију млеком са свим шкодљиво, јер се млеко укисне и распада, и задржавајући се на трепавицама дражи их и њихова слузна марамица постаје врло згодно земљиште за плођење нижих организма. Казали смо да не треба прати очи истим сунђером којим перу и цело тело. Пошто су испрали очи чистом водом треба их за тим добро избрисати сувим убрусом, јер ако се добро не избришу него остану влажне, капци могу лако добити запаљење. Јак ветар такође може шкодити детету, с тога никад не треба да шета уз ветар. Ако се дете ознојило никако га не треба умивати водом, јер може лако назепсти. Очима шкоди и кад их трљају, с тога треба пазити да деца то не раде кад се пробуде или кад им што западне у очи.

Сваки зрак који оздо у око пада дражи га и с тога је шкодљив; да овога не би било треба наместити у детињој соби завесе које би биле учвршћене доле, и дизале би се оздо на више, кад хоћемо да нам је у соби тамно а спуштале би се озго на ниже кад хоћемо да нам је светло. Трећина прозора треба да је застрта плавим или сивим завесама, нарочито ако су високи од патоса близу метар. Исто треба мотрити и на положај осветлења према човеку; свећа, лампа свагда треба да је изнад главе човека кад ради, чита, пише. За то су најбољи свећњаци, који су тако направљени, да се свећа може издизати шрафом колико је потребно. Све што је сјајно, полирано, позлаћено и веома бело, штетно је за очи, јер одбија сувише много зрака; с тога ничега оваког не сме бити у детињој

соби. С тога детету не треба дозвољавати да гледа у огледало, јер оно јако одбија светлост. Исто тако не треба му дозволити да гледа у светлост свеће, пећи а нарочито лампе у којој гори петролеум или у светлост светлећег гаса. У детињој соби све лампе треба покривати капаком — абажуром из тамно плаве материје. Најбољи су абажури четвртасти јер они не само да чувају очи од јаке светлости него у исто време расипају светлост на далеко, што не чине конусни капци. А као год што је шкодљива јака светлост исто је тако убитачна по здравље и недовољна светлост; знамо да ослепе животиње које остану дуго време у мраку. Исто су тако шкодљиви за очи и брзи прелази из мрака на светлост и обратно. Завесе треба да су од једнаке материје, оне не треба да су шарене, јер не једнако пропуштају светлост и с тога драже очи. Исто тако и вео за децу треба да је од материје једне боје и једнако збијене а не од тула или чипке; али најбоље је да се вео никако не употребљава.

Осим тога мати треба да пази да се дете у игри или раду не заседи дуго наклонивши се, јер у том случају крв тешко отиче из главе; услед тога, између осталога, и очни судови препуне се крвљу, притисак у очима постаје јачи, мрамице у задњој половини ока лако се растежу, издуље се, и осовина ока постане дужа. Честе такве промене мењају облик ока и човек постаје кратковид. По овоме дете не треба да седи на високој столици за ниским столом, јер се мора нагињати ако жели да прочита што ситно. Повоји јако стегнути око тела, узане јаке и вратне мараме, мидери, затвор помажу да се кратковидост увећа.

Деца не треба да седе ни за високим столом, јер је тада предмет близак очима, и она се мало по мало навикавају да гледају предмете из близа и постају у след тога кратковида. Исто тако мати треба да пази да деци не подноси под нос ни разне играчке, слике и т. д. јер и

то је за очи шкодљиво. Исто тако треба се бринути да оба ока раде подједнако, јер ако се деси да се једно око развије боље на штету другог, може дете доцније имати доста муке због тога; дете се тако може навикнути да ради једним оком, док друго заостаје у своме развићу и постаје доцније са свим неспособно за рад. На жалост на то се обраћа најмање пажње, и с тога ће се ретко наћи човек код кога би оба ока била потпуно и подједнако развијена. Мотрити за овим није тешко: треба само терати дете да изретка напр. два пута у месец дана гледа то једним то другим оком. Ако се опази каква разлика, онда треба слабије око гимнастицирати, т. ј. затворити око којим се боље види па гледати или читати четврт или по сахата само слабим оком. Да се дете не би морило, може тако гледати 4—6 пута дневно по 5 минута. Треба знати да се гимнастика као гимнастика деци не допада она им је монотона а циљ им је непојмљив, а то све јако мори дете; с тога мати све то треба да веже са каквом игром.

Пошто су очи детиње у прво време веома осетљиве, то у соби где је дете мора бити сумрак, да се може све видети али да се не може читати ни писати; прозор треба застрти не само обичном завесом него још каквом дебљом тканицом. Друге недеље треба отпочети пуштати светлост поступно тако да на крају треће недеље прозори могу бити без завесе за сво време кад сунчани зраци не падају у собу. Од вештачке светлости дете треба чувати још више, светлост не сме да допире до његових очију. Не треба заборавити да и вештачка светлост мора у прво време слабо осветљавати детињу собу; непажња у овоме може изазвати код детета запаљење очију, које се кад-што завршује потпуном слепоћом. Исто тако треба бити пажљив при испирању и брисању детињих очију, јер су очи детета првих дана после рођења и сувише осетљиве.

Много су говорили о томе, да ли дете чим се роди види или не види, па као о свачему тако и о овоме мишљења су различна. Једни на пр. тврде да дете при самом рођењу ништа не види и прима само утиске светлости; други говоре да оно види и предмете, али их не може себи представити засебно од свога тела. Питање је ово веома тешко, и с тога су испитивања Чезелдена и Вардрона над оперираним слепцима веома поучно. Чизелден је посматрао дечка од 13 година који је до операције очију разликовао не само светлост од таме, него је морао разликовати црну, белу и црвену боју, надмашио је дакле у томе дете одма после рођења, а Хелмхолц вели за тог дечка да је могао *донекле* управљати покретима својих очију. При свем том кад је прогледао није умео да се користи својим очима, није умео да одреди растојање, облик и величину предмета; у први мах му се чинило да све предмете додирује својим очима, и они у исто време чинили му се веома велики. Исто је то било кад су му оперирали и друго око; предмети су му се чинили већи него кад их је огледао једним, прво оперираним оком; кад је предмете посматрао са обадва ока, онда су му се они чинили мањи него кад их је посматрао само доцније оперираним оком, а већи него кад их је посматрао прво оперираним оком. Највише су му се допадали предмети глатки и правилног облика, а зашто, то он није умео објаснити; можда су му се с тога допадали што се правилни облици лакше усвајају. Још је интерсантнији случај Вардрона. Болесници је било 46 година кад је прогледала; дотле је она могла разликовати само светлост од мрака. Првих дана болесница је непрестано говорила да је мора бити и сувише глупа, јер ништа не разуме што види. Да би могла разумети шта види морала је пипати (то је исто радио и болесник Чизелдена); тако на пр. тек седмога дана спазила је на пећи поморанџу; али није знала шта је то,

морала ју је прво опипати. Брзо се навикла да разликује боје, и највише јој се допадала жута и бледо-црвена боја. Дванајестог дана казала је да јој се највише допада плаво небо, и оно јој се чинило да је свагда лепо. Предмети јој се чинили сувише велики као и болеснику Чизелдена и она такође није умела одредити растојање: удаљени предмети чинили су јој се сувише блиски и обратно. На осамнајест дана после операције она се силом старала да се заустави на каквом предмету; услед тога она је прво руком пипала оно што је гледала, личила је у опште на човека кад тумара по мраку који би желео да се за штогод ухвати. На 42 дана после операције она се још није могла навикнути да добро разликује растојања и облике; и да би се могла загледати у какав предмет морала је дуго да се усиљава, при том је обртала главу на све стране.

Навела сам потанко посматрања Чезелдена и Вардрона нарочито с тога, што се моји читаоци, размишљавајући о њима, могу коначно уверити, да је васпитање чула веома важна задаћа, јер није доста имати здраве органе него и научити се њима користити. Даље на основу ових посматрања можемо тврдити да дете чим се роди не може видети онако како се то обично разуме, и да се његов вид мора јако и јако разликовати од вида зрелога човека, ово у толико пре, што дете одма после рођења не уме да прилагођује своје очи и навикава се овоме са свим поступно. Тиме се и може објаснити зашто дете не трепће кад му се поднесе пред очи прутић, игла и т. д. Са свим је природно што дете не уме да види, јер прилагођивање очију зависи од одређених мишића, а дете се навикава само дугом практиком да овима управља. Можда ће неко рећи да дете може сисати и гутати одма у првим данима живота и да има дакле мишића којима може управљати не навикавајући се, али оваква тврдња биће неистинита,

јер знамо да животиње док су у утроби материној гутају нешто течности што их опкољава и тако се мишићи за гутање навикавају још док су у утроби. Исто тако нико неће одрицати, да се дете мигољи још у утроби материној, да се дакле навикло да креће своје ноге и руке без икаке циљи, да се овоме навикло онако исто као што се дете од две године навикне ходати.

У опште кад говоре о душевном животу детета одма у првим данима његовим, врло мало обраћају пажње на живот детета у утроби материној; међу тим нема сумње, да дете неминовно мора имати о себи свест различну од спољног света чим се додирује материце и чим осећа од времена на време непријатне, болне осећаје, мора се признати да дете чим се на пр. трбух матере додирне каквим хладним предметом, постаје веома покретљиво т. ј. рефлектира, одзива се, на осећање изненадне хладноће. То исто можемо рећи о слуху. Без сумње свакоме се дешавало да чисто субјективно чује како му у ушима шушти, брује или осећа музикалније звуке, па пошто ови појави долазе свакојако ,од раздражења нерва за слух, изазватих разним променама крвотока, то је појмљиво кад кажемо, да су така осећања слуха позната и детету у утроби материној. Из свега овога видимо да се дете богати утисцима и осећајима још у утроби материној, и с тога сва бенетања о томе да се душа детета буди први пут после рађања немају никаквог смисла, јер зора умног живота детета почиње се још пре него што се оно родило.

Говорили смо да је јака светлост шкодљива за очи и од ње човек може да ослепи; али исто је тако опасан по вид детета и мрак, јер очи треба умерено дражити, иначе се оне никад неће навикнути да гледају. Сушта је истина да ће се дете умно, а такође и морално развијати у толико брже и подпуније у колико се оно нави-

кне да боље прилагођује своје очи, без овога биће притупљена сва чула његова. Да би човечији створ могао мислити, осећати, пре свега су потребне представе, а оне се израђују само поновљеним утисцима на наша чула Човек лишен неких чула (на пр. слеп, глуво-нем) никад неће бити тако развијен као човек са нормално развијеним чулима. Кад све то признајемо, онда излази, да чула детета морамо систематички развијати а не остављати их на бог душу, као што обично радимо. При том се рађа питање: како да развијамо чула? Али пре него пређемо на потанко излагање: како треба да негујемо и систематички развијамо поједина чула детета, поменућемо општа правила, којих се треба придржавати у паметном васпитању деце. Према овоме прво) не треба заборавити да прекомерно напрезање и раздражење каквог нерва може са свим уништити његову радњу; познато је да су појединци оглували због јаке грмљавине топова, а неки су пак ослепли због изненадне и јаке светлости; друго) недовољно раздражење и нерадња нерва такође шкоди радњи њиховој. Исто тако знамо, да о каквом предмету можемо добити јасну представу само ако се утисци о њему поднове доста пута и то свагда јасно и често. Јасност осећаја зависи од тога у колико дете обраћа своју пажњу на дани предмет; пажња ће бити у толико потпунија у колико је већа, с тога не треба у исто време обраћати пажњу детета на разне предмете, изазивати у исти мах разне утиске. Ово је правило у толико важније у васпитању, што је његова цељ да и пажњу детета развија као и све остале способности. Дете које су из малена навикавали да се удуби у садржину и појединости сваке појаве или предмета т. ј. да усваја што потпуније сваки утисак, сваку представу — понављам да се тако дете може потпуније развити него ли дете које се не задржава на појединим предметима. У колико је јаснији утисак у толико

се он јаче зареже у душу детета; у колико се он чешће понавља у толико ће јаче трагове оставити; а што је трагова више и у колико су јачи, у толико ће и сама представа о предмету, о појави, бити јаснија и разумљивија. Хајд да објасним ово примером. Можда су многи од читалаца гледали слике у фотографском излогу; сетиће се сваки да све слике прегледа врло брзо и ни једна му од њих не остане јасна у глави, а да је то исто време утрошио на расматране две три слике, он би се за цело упознао са свима цртама њиховим, и оне би остале дуго у његовој памети.

Дете проспава прво време после рођења, и говорити о систематичком развићу чула прве недеље нема смисла. Друге недеље мати се може користити појединим трепутцима, кад дете мирно лежи у своме креветићу и упућивати му погледе на светлост. Испрва врло је добро тога ради узети какав комад бојадисане материје или хартије и обратити пажњу детињу на њих. Предмети за гледање не смеју бити ни сувише мали ни сувише велики; јер је детету у том случају тешко склопити представу о предмету, зато треба више вештачког прилагођивања него кад је предмет средње величине. Кад мати показује детету какав предмет, она се мора старати да предмет стоји на извесном растојању од очију. Док се дете није навикло да се загледа у какав предмет, дотле треба предмет кретати у месту, у колико се дете томе више прилагођује у толико кретање треба да је разноличније и брже; али у тај мах треба пазити да ли дете посматра предмет и кретање удешавати према његовој моћи прилагођивања. Не треба му дуго показивати, јер се нерв умори и забава детету постаје досадна. Од боја дете најлакше прима отворене, јер њих најбоље осећа, — али мени се чини да је овај извод преран. Мени се чини да јачи утисак зависи од јачег раздражења очног нерва; тиме се објашњава и

та истина што дете више обраћа пажњу на црвену него ли плаву тканицу, кад их обадве упоредо покажемо детету. Кад одрасли дуже гледа на сјајне предмете па на један пут после овога скрене своју пажњу на засењење предмете, тада их не може добро да види; зар не бива то исто и са децом кад погледају на отворене боје? На жалост о овоме знамо врло мало. Сигурно је да разни зраци упливишу различно на вид, али за свестрану потврду потребна су нова испитивања. Познато је да црвену боју можемо на великој даљини да видимо боље него ли плаву; али истина је и то да црвени зраци драже очни нерв јаче него ли плави. Жута и јасно-зелена боја, по Бему јако је шкодљива за очи; у опште јасне боје јаче драже око него ли тамне, и Велкер тврди, да то место ретине, на које су падали дуго време бели зраци не осећа за дуго тамније боје. Белу боју око јаче осећа него ли остале. Али у овоме игра улогу и јачина светлости. Не треба заборавити да се вид изоштрава кад слабија светлост постаје поступно све јача и јача; кад се пак на један пут осети јака светлост, онда се оштрина вида неће променити и ако светлот постаје све јача и јача. Ова чињеница јасно доказује да се наша чула више уморе па дакле и притупе, кад се јако раздраже. У васпитању дакле не сме бити таквих раздражења која би дете довела до умора. Али треба знати и то, да црна боја веома јако и брзо изнури око, и то свакојако или с тога што сувише мало или никако не раздражи ретину. О овоме су значајна испитивања Мак Кендрика и Девара, који су доказали да од светлости електро-покретна снага ока јача а од мрака слаби; а међу тим од електро-покретне снаге у очном нерву зависи и његово храњење У осталом све ово треба проверити. Сада, кад то питање није још коначно расправљено, не би сметало да се на то обрати пажња и с тога не бих саветовала да дете опкољују црвеним предметима.

Исто тако и ствари које деци показују бар у прво време треба да су плаве, љубичасте, зелене а никако не смеју бити јасно-црвене или јасно-жуте боје. Свагда упоредо са гледањем треба да ради и друго чуло, на пр. дете не само да треба да гледа какву ствар него треба и да је опипа. Кад је дете већ навикло колико-толико да гледа, онда треба бојадисану крпу или артију да замене каквом чегртаљком, звонцетом од челика и т. д. т. ј. треба бирати такве предмете који ће осим вида и пипања развијати још и слух, јер у колико су разноличнији утисци које организам детета упоредо прима, у толико ће развиће бити свестраније и потпуније Али ма каква била ствар не треба заборавити да ствар не сме остати дуго на једном месту, него се положај њен мора непрестано мењати. Кад се предмет креће дете мора гледајући за њиме кретати очним мишићима и тиме их снажити, пто не бива кад предмет стоји мирно; дете је свесно тога кретања и мало по мало услед мишићног осећања, добија и појам о кретању; добијању појма о кретању извесно помажу такође кретања других мишића на пр. кретање руку и ногу Ово кретање, пипање, гледање навикавају дете да све више и боље одељује своје тело од спољнег света. На пример, дете чује и материн глас и своју писку; овде оно и нехотице опажа разлику између свога и материњег гласа, јер свој глас пропраћа и покретима гласних мишића; осим тога свој глас осећа оно друкчије а другаче глас матере, овај долази споља у његово ухо, а појам о своме гласу добија још потресима лобањиних костију. Развиће вида зависи и од оне боје које највише има у соби детињој, од овога зависи и развиће укуса детињег. Не могу да улазим у потанка испитивања овога питања; напоменућу само да је најбоља за собу детињу светла, отворена боја, јер на њој се може лако опазити прашина и нечистота а такође је због тога и светлије у соби, јер мање гута светлости; из свега што

смо рекли појмљиво је да жуте боје не сме бити у дечијој соби.

Кад дете мало одрасте, онда му треба не само показивати предмете него га треба и навикавати да приближно одређује величину предмета, изопштравати тачност ока његова. Док је дете још мало онда му треба бацати лопту да је вата, да тражи на патосу ситне ствари и да се игра дрвцади. Не ћу да се упуштам у опис игара са лоптом, јер су разнолике игре са њоме и сувише познате. За дете од 1—3 године најбоље је узимати лопту разне боје и разне величине (ћу треба везати канапом јер обичном лоптом дете тих година неће моћи владати). Предмети, које дете на патосу одабира, треба да су упоредо са годинама све ситнији. Појмљиво је да такве предмете треба растурати на сред собе а не по угловима. За ово је најзгодније разнолико семе, јер је оно различне боје, а није ни опасно ако дете и прогута какву семенку. Дрвца се узимају разне величине и разнолике боје, и међу се или у ред по величини или се од њих граде разни облици. Свагда треба давати детету крај од дрвцета, како би дете могло другим крајем дотицирнути другу ручицу или сто; тако ће дете гледањем, пипањем добити појам о различној величини дрвцади. Пошто се дете навикло на дрвцад, дају му какво дрвце да га неко време подржи, за тим га преполове, а после га сломе на четири дела, и даду му да држи у руци сваки од тих делова; за тим ове делове међу један поред другог. Исто то треба урадити са јабуком, са комадом артије. Разуме се да дете треба навикавати овоме док му се допада. Осим овога дете треба навикавати да гледа из далека, јер ће иначе бити кратковидо. Тога ради треба га често износити у поље, на ширину, и обраћати му пажњу на разнолике животиње. Годинама бива и вид детета сложенији; петогодишње дете може се играти обичном лоптом, да гађа у одређено место

на дувару. Добра је за изоштравање вида и игра са прстеном који виси о канапу на сред собе, и дете га узима ручицом и баца на куку, која је закуцана гдегод на дуварy. Треба му давати да задељаним штапићем погађа у куглу од хлеба, која се котрља по столу. За тим га треба навикавати цртању; али пре него пређем на ово треба да кажем коју реч о сликама, које нежни родитељи дају својој деци још у раним годинама. Треба напоменути да деца у прво време не разуму слике, оне у њима виде само неко шаренило. Болесник Чезелдена могао је разумети слике тек на два месеца после операције, а дотле су му се чиниле као неке површине, обојадисане овде — онде. Па још и тада није могао добро да разуме суштину слике, јер се чудио откуд да слике кад се опипају не изгледају као њихови предмети. И болесница Вардрона није разумела слике. Колико је тешко разумети слике људима који их нису гледали, види се отуда што они често пута не могу да познају слике својих познаника. Из свега овога излази, да децу треба припремити да могу слике разумети па им их онда показивати.

А каква је та спрема? То је развијање вида, а цртање је зато најмоћније. Прву лекцију из цртања мати даје своме детету кад узме у руку писаљку и за тим мете ручицу двогодишњег детета на артију и шара писаљком око његових прстића. За тим се дете мора научити да само вуче писаљком око својих прстића на руци која лежи на чистој артији. После овога се могу узимати липће, кључеви и т. д. Кад се дете свему томе навикне онда му треба дати да писаљком заокружи око шоље и чаше. Деца обично окруже дно или врх, и чуде се зашто им не изађе сва чаша, као што је то било код прстију. Кад смо показали детету каквим цртама треба да обележи чашу, ми смо му тиме показали да тачно разуме и разне слике. После овога слике могу бити важан и потребан помагач у

васпитању, али и њима се ваља разумно користити, на пр. треба у почетку бирати што простије незамршене слике, бирати слике детету познатих животиња, биља, цвећа и т. д. Детету треба показивати само добре слике; њему не треба давати више слика на један пут, јер оно желећи да разгледа што пре све слике што су пред њим хита и не зауставља се ни на једној колико је потребно, и тиме се дете навикава на непажњу. Ако мати сама не уме да црта не би згорега било да се потражи нарочити човек за тај посао, јер цртање игра важну улогу у васпитању. Цртањем не само да се вежба тачност ока и руке, него се дете још навикава да уђе у све појединости предмета, оно развија пажњу и посматрање које је преко потребно за развиће бар у неколико потпуно, јер у колико човек има више представа, у толико ће сигурније и истинитије бити и његово суђење, па дакле и ум његов биће потпунији и разностранији. Да би у нашој памети остала јасна представа о ма чему, потребно је пре свега да та појава доста пута упливише на наше органе за гледање, пипање и слух, и да се ти утисци дубоко урежу у наш мозак. У исто време непосредно је огледима доказано да пажња не само појачава трагове што их осећање оставља, него и сама чула постају пријемљивија, извежбанија. Да би могли видети изненадну електричку варницу потребне су две десетине од једне секунде, а кад напрегнемо пажњу можемо видети како сказаљка хроноскопа пређе извесни простор за седемдесет и седам хиљадитих делова од секунде. Сваки је од мојих читалаца надам се опазио како се не може добро разумети нешто, кад се на њ не обрати довољна пажња, кад га не гледамо, не пипамо и не слушамо колико треба; свакоме се дешавало да и не осећа бољу, чим престане мислити о њој. Из овога ће се сваки уверити да велику улогу у развићу човека игра пажња, која није ништа друго до моћ да се свест прибере на у-

тиску, мисли и осећању. Људи, који не умеју да обрате своју пажњу на спољне предмете, појаве, свагда су површни како у мислима тако и у осећајима: такви људи заносе се час једним час другим, лаћају се час једног час другог посла, и напуштају све не свршив ништа. На обавезе, искреност, дружбу и обећања таких људи не треба никад веровати, брзо се све то мења. Тешко породици која има таквог члана, тешко родитељима који су дочекали да их теши такав син, таква ћерка. На жалост у данашњем друштву мало се брину о развићу пажње и с тога таквих личности има много. Пажња као и све друге способности могу се у човеку развити у различном ступњу.

У овом кратком нацрту старала сам се да изнесем тесну везу између пажње, посматрања и суђења. Остаје ми још да напоменем да је и памћење у тесној вези са пажњом, јер је памћење у толико боље, у колико су утисци јачи, а већ смо рекли да памћење може много да учини у овоме правцу. Глупост је већином последица слабе пажње, због чега човек долази у такво стање, да не може разликовати раст од букве, јелу од бора, него види све само шуму.

Цртање као што рекох јако помаже да се пажња развије, с тога га не треба пренебрећи. Из свега је овога појмљиво, да желим да дете отпочне цртати много раније него што почне читати и писати; цртање треба да је припрема за изучавање азбуке.

У наше време много говоре као да је убитачно отпочети учење сувише рано, него веле, треба пре свега дете развити физички, а затим умно и морално, и притом са свим губе из вида, да је физичко, умно и морално развиће једна органичка целина, и говорити о засебном развићу једне или друге стране организмове значи млатити сламу. С друге стране заборављају да развиће може шкодити само кад је једнострано, или кад оно не одговара годинама детета. На. пр. кад терамо децу од 4—6 година да уче на

памет стихове онда их са свим убијамо, јер је ретко наћи такве стихове које би дете разумело а кад тога нема онда деца уче на памет без сваког разумевања а тиме се убија сваки појетички укус и смисао. Чему се може научити дете из оваке бесмислене гомиле речи. Коларићу, Панићу, плетемо се самићу, сами себе уплићемо, сами себе расплићемо. Или, о јаворе, јаворе, чујем чујем здраворе, имате ли девојке, имам коло велико, дајте нама бар једну, ми не дамо ни једну ит. д. Деца учећи оваке речи без икаквог смисла, троше узалуд своју снагу, као и време, ми их моримо а они се ничему не науче. Можда ће ми когод рећи да такво учење на памет развија памћење, али притом не треба заборивити да памћење није некаква засебна способност, него мора признати да у мозгу има нарочитог места за запамћивање речи, представа, бројева и у опште за све покрете, за сва чула. Сваки спољни утисак одзива се на извесном месту у мозгу. Ово се потврђује и извесним болестима, кад болесник заборави све речи сем глагола или именица; кад памти бројеве а заборави све остале речи најзад познати су и случаји у којима човек зна све осим једног писмена. Из оваких стихова дете може да научи и запамти само голе речи, а већ смо казали како је штетно такво учење на памет. Морамо овде напоменути читаоцу да деца у првим годинама махом мисле у сликама, па и у то време кад дете зна толико језик да се може служити њиме у домаћем животу, јер и тада језик не игра у мишљењу главну улогу. Детету су у 5—7 години потребни предмети, чињенице, појаве, а речи само толико да могу исказати извесне представе. Мишљење на основу голих речи а не појава, одлучно мишљење, долази доцније, и пре овога морају бити представе. Да је заиста то тако доказује се још и тиме, што деца употребљују све именице у првом падежу а све глаголе у неодређеном начину, она нигда не могу да разуму речи «сутра,« »јуче,« не разуму упоређења па

с тога на питање ко је »бољи«? одговора да су оба »бољи.« Из свега овога је јасно, да је обучавање азбуци пре времена са свим излишно, несмислено па дакле и убитачно. Да бисмо могли разликовати једно писме од другог треба да су пажња и вид потпуно развијени; иначе ће учење азбуке уморити дете. Отпочети учење сувише рано, т. ј од 5—7 година, штетно је још и с те стране, што оно врло рано почиње да има посла са одлучним појмовима; дете кад се научи једном читати, стара се да још боље чита, јер га на то подстрекавају родитељи похвалама, књигама са сликама и разним другим средствима. И пре него дете прикупи доста потребних представа оно се задовољава знањем речи, ни уколико не вермајући ту истину, да је детету од 5—6 година учење речи на памет тако исто слаба храна, какво је ржани хлеб за дете на сиси. Међу тим деца само показују пажљивом посматрачу што им је корисно. Загледајте се у децу и ви ће те се уверити како је код деце јака жудња за новим. За што то? За то, што је детету веома пријатно осећати разностране, упражњавати у потребној мери сва чула и мишиће, стога је формално развиће свију органа у опште потребно, а нарочито за време детињства, кад се све ствара, гради у организму детињем. Чиме бисте објаснили оваку сцену: двогодишње дете коме су показивали како псето у природи тако и играчку под именом „уа—уа,“ одма је почело викати «уа-уа» чим је видело насликано псето, и ово се понављало свагда кадгод је виђало псето. Тен је бројао његове усклике, и бројање је показало да је он викнуо »уа—уа«! 53 пута у 45 минута, и његова радост и радозналост биле су истоветне као и први пут. Треба напоменути да ово није број усклика кад је дете први пут видело псето.

И тако још једном помињем, да код деце треба колико је могуће потпуније развијати њихова чула, њихову пажњу, а тим самим и њихово посматрање: а кад се деца обогате

многим представама, онда ће и одлучно мишљење доћи само по себи. Кад устајем против превременог учења азбуци, против превремена обучавања књизи и запамћивања речи, ја тиме не желим рећи да децу не треба учити речима, језику. На против, у колико дете зна више речи у толико је боље, само је потребно да оно има јасну представу о свакој речи. Но о томе ће бити говора доцније. Родитељи треба при том да се старају да дете самостално подводи више или мање једнородне представе под један општи појам. У томе је опет цртање добар помагач, јер оно најбоље научи дете да налази и опште особине и разлике у појединим деловима. Осим овога веома је корисно упознати дете са птицама, животињама, биљкама. Кад дете упознајемо са каквом птицом, свагда га треба упознати прво са именом саме птице, па тек после му казати да се она зове птица; дете мора пре свега знати шта је врана, врабац, сврака и, т. д. и тек после му казати шта је то птица. Док се дете није навикло да разгледа и посматра оно ће звати све птице именом оне тице, чије је име прво запамтило као год што зове све мушкарце „тата“; али из овога не може се закључити да дете уме да мисли одлучно, апстрактно, као што то држи Тен, који чак мисли да је човеку урођена способност да апстрактно мисли. Дете зове све мушкарце „тата“ с тога, што још не уме да схвати разлику која постоји међу појединим људима; да би могло појмити ту разлику, оно се мора навикнути да боље разгледа боље слуша и. т. д. Моје мишљење потврђује се између осталога још и непосредним испитивањима над болесницима Черидона и Вардрона. Дечко, коме беше тринајест година кад је прогледао могао је до оздрављења разликовати пипањем псето од мачке, али кад је оздравио за дуго је бркао назив мачка са називом псето, и те се погрешке стидео. Једном ухвати мачку и позна је пипањем, разгледа је добро и повиче: „Од сад те мачке моје не ћу заборавити, нећу

више мислити да си ти псето". Болесница Вардрона на 20 дана пошто је прогледала није могла разликовати велики кључ од сребрне дршаље за писаљку, и ако је она пре тога држала у рукама обе ствари једино у намери да их распозна. Исто тако дете треба испрва да зна шта је псето шта ли мачка, коњ, и. т. д. па тек после овога треба му говорити да су сви поменути створови животиње. И тако треба радити у свему јер дете треба васпитавати тако, како неће извесне појмове примати на веру, него ће до њих само доћи, ово је преко потребно, ако желимо да у детету развијамо самостално мишљење.

Матерама, које одма гледају какве очи дете има, напоминьем да у почетку сва деца имају мутне угасито плаве очи. Стална боја очију јавља се не пре треће и четврте, и не доцније шесте и осме недеље после рођења.

Узгред напоминьемо да лепота лица поглавито зависи од умног и моралног развића човека, јер је већ доказано да се мисли и осећања исказују нехотичним кретањима, т. ј. кретањем, грчењем, извесних мишића, од којих зависи израз лица. Појмљиво је да у изразу лица појединца надвлађује израз ове или оне црте, што са свим зависи од унутрашњег расположења његовог.

Пре него пређем развићу других чула напоминьем да упоредо са цртањем треба месити из глине или воска разне предмете.

Слух треба тако исто развијати као и вид, јер од већег или мањег упражњавања његовог зависи већа или мања израђеност ува, а од овога зависи и сама пажња. Неки су писци тврдили да дете у прво време ништа не чује, и као доказ овоме наводили су да је шупљина ува напуњена питијастом течношћу, и да кроз њу не могу пролазити таласи звука, али Вреден који је испитао до 80 трупова тврди, да те течности у бубној дупљи нестане за 2 сахата. Осим тога из живота се зна, да се деца првих дана свога живота плаше

од неочекиваних јаких звука. Већ смо казали да сувише слабо раздражење чула може рђаво упливисати на њихово развиће, а тако исто је опасно за развиће и сувише нагло и јако раздражење, с тога се мајка мора старати да подеси свој глас тако, како ће дете моћи добро да чује а опет да га не дражи сувише јаким гласом; тога ради мати треба тихо, благо, да се разговара са својим дететом кад год с њим има посла: буди, купа, облачи, дојн и. т. д. У другом и трећем месецу она му може већ певати песме, најбоље народне. После друге недеље може му подносити сахат час једном час другом уву, или шапутати му на једном и другом, и пазити да ли оно подједнако чује, и да ли се дете подједнако брзо окреће кад га зове на једном или другом уву ; тим путем може дознати да ли су му оба ува подједнако развијена. Код нас врло мало обраћају пажњу на уши детета, међу тим због болести ушију дете не само да оглуви, него често пута може добити болест у мозгу. Дечији лекари обично не обраћају ни најмање пажње не детиње уши, а међутим запаљење ушију није никако ретка ни лака болест.

Позната је ствар да се многе болести код деце зачињу док су она још у утроби материној, а пошто болесни органи захтевају са свим другачију негу него ли здрави, то и на стање дечијих ушију треба обратити особиту пажњу. Морам приметити да на здравље ува рђаво упливише све оно што подстиче прилив крви у главу т. ј. дуго нагибање, неуредна столица, обичај родитеља и наставника шамарисати дете преко ушију, вучење за уво, боловање од плућних органа. На уво штетно упливише такође и назеб; вода кад уђе у уво и нечистота у њему такође су од рђавих последица. Тако исто не треба притискивати уво глави, јер да би уво могло разликовати разне гласове. шкољка ува треба да је нешто мало удаљена од лобање, у противном случају ће звук пролазити мимо ува. Уво треба навикавати на разне звуке, очи детету треба зат-

ворити па га тако навикавати да распознаје звук метала од звука стакла, дрвета, камења, шуштање артије, разнога ткива и т. д. Дете треба навикавати да по звуку одреди даљину и положај предмета; кад у другој соби певају оно треба да распозна колико њих пева; у шуми да може разликовати птице по гласу. Треба дете навикавати да по звуку распозна даљину палога предмета и његову тежину, да распозна висину са које вода пада, да позна течност по звуку, који се чује кад је сипамо из једнога суда у други. Најбоље се слух развија кад навикамо детиње грло да разликује целе гласове од полу гласова.

У колико дете има више представа о слуху и мишићима, у толико му је јаснији и појам о времену; али при том оно усваја само појам о прошлости, појам пак о будућности усваја се много теже. Ово је са свим појмљиво, јер да се склопи појам о прошлости потребан је само низ осећања, а да би се створио појам о будућности потребна је творачка мисао, т. ј. способност групирања представа које су се зародиле у души.

Негујући слух треба имати на уму да се човек пре уплаши од изненадне лупњаве него ли од гледања; ово се може објаснити тиме, што утисци слуха изазивају јаче рефлексе него ли ма какви други утисци. Познато је да се сваки тргне кад ко изненада јако лупи, то опажамо и код људи, који су навикли на лупњаву, који могу вешто да прикрију сваки рефлекс; појмљиво је да на децу то више упливише него ли на зрелог човека. Већ вид није тако осетљив, с тога при васпитању треба обраћати пажњу више на слух и пазити да се пред дететом изненада не лупи, јер то може уплашити дете, а најгоре је кад се дете почне плашити; страх, плашња као и храброст и одважност никад нису урођени него се развијају под упливом васпитања. Са рођењем се рађа само наклоност томе, али је

васпитање у стању да га или развије или угуши у самом зачетку па да му се ни трага не зна.

О пипању, мирису, укусу и мишићном осећању можемо то исто рећи што рекосмо и о прошлим двема осећањима: сувишно и недовољно раздражење од штетног су уплива и по остала чула. Од јаког мириса добија се несвестица, а тако исто јаким мирисом друге врсте освешћују се људи, који су добили несвестицу услед ма каких узрока. Ово јасно доказује, да мирис јако утиче на нервну систему. Знамо из обичног живота да од сувише јаког мириса потече из носа крв. Познато је такође да мирис не осећамо тако јако кад је сувише велика хладноћа или сувише велика топлота или кад је прашина. С тога у детињој соби не треба држати никаквих јаких мириса а да би се код детета развила способност за мирисање не сме ни прашине бити, што је потребно и ради дисања.

Дете кад мало навикне па све утиске, треба да мирише, слуша, пипа и креће мишиће, са затвореним очима. Тако на пр. дете треба да уме разликовати по мирису разно цвеће, по укусу разне материје, а пипањем и мишићним осећањем да одређује облик, тежину и физичке особине ма каквог предмета. Мишићна осетљивост може бити тако развијена, да човек може одредити тежину предмета до милиграма, држећи предмет у руци; познато је такође да су слепци познавали да се нешто њима приближује по притиску усталасаног ваздуха; исто тако извештаност неких чула код дивљака тако је велика да они на пр. по мирису дознају да ли је у рупи лисица или није. Радње које могу развити пипање и мишићну осетљивост јесу: затворити очи и одредити да ли је кожа мачија, коњска, зечија и т. д.; од чега је направљена лопта, да ли од платна, сукна или коже; одредити да ли су куглице саливене од метала, стакла, направљене од камења, дрвета, умешене од глине и т. д., разликовати артију чисту од

штампане. Осим тога дете може да разликује дужину разне дрвцади, пантљика, само мишићним осећањем, т. ј. да затвори очи и да узима један крај дрвцета или штапића једном руком а други другом, или да се опире једним крајем о патос а други да држи у руци. Исто тако деца могу да ватају лопту жмурећи, или да бацају на јексер више описане калупе. Жмурка је за то врло згодна игра. Појмљиво је да радњу једног чула треба допуњавати радњом другог и радити у исто време и једним и другим. Исто тако треба навикавати дете да субјективно одређује топлоту разних предмета, разних течности, али то је могуће тек у петој — шестој години, раније смо казали да дете може разликовати шта је топло и шта је хладно тек после дугог упражњавања. Тиме се и може објаснити познати одговор детета на питање, која је јабука боља; оно ће вам прво одговорити да је једна боља; а после ће казати да је и друга „боља“.

О хигијени коже, као органа пипања, осећања, могу да поновим оно што сам казала у прошлој глави, — а то је, да кожу треба држати у највећој чистоти. Такође се треба старати да кожа прстију буде осетљива, тога ради треба носити зими рукавице, јер кожа може услед хладноће јако огрубети.

Уста такође треба држати чисто, јер храна заостане у њима и укисели се, грули и тиме више или мање дражи нерве укуса; међу тим је познато да свако раздражење кад траје дуго изнури, притупи нерве. С тога треба после сваког јела, па макар оно било и само млеко испрати уста млаком водом. Док је дете мало и не може да испира уста, мати — као што смо раније поменули — треба да избрише уста детету влажном меканом марамом после сваког дојења. Ово испирање уста чини те се зуби не кваре, а познато је да трулеж и киселине јако шкоде зубима. Чишћење здравих зуба четком и прашком не само да је

излишно него је и шкодљиво, јер употребљавајући је непрекидно, таре емаљ и помаже кварењу зуба. О прашковима и да не говорим, јер они не само да механички него често пута и хемиски кваре зубе. Не треба дозволавати деци да зубима крхају лешнике, орахе, шећер, јер тиме могу механички повредити емаљ.

Остаје нам да кажемо неколико речи о систематичком упражњавању мишића, о гимнастици. Рекли смо већ да мишић мора радити да би се развијао. Појмљиво је да се у нормалном животу свака група мишића развија сама по себи, јер су услови таки, да сваки мишић нађе себи посла. с тога нормалном животу није потребна вештачка гимнастика. Али наш варошки живот тако је неприродан да је гимнастика преко потребна, нарочито при гајењу деце; о потреби гимнастике у великим варошима убеђују се све више, и у многим кућама деца раде гимнастику рукама и ногама у одређене часове. Али таква систематичка гимнастика јако греши у томе, што деци не даје гимнастику према њиховом израсту и с тога није педагошка. Галар лепо примећује да се гимнастика дозволава по нужди баш онако исто као и цуцла у вештачком хранењу. Дете не разуме, а и не може разумети цељ гимнастике, с тога оно не даје себи никаква рачуна о њој; осим тога кад деца раде гимнастику по неком шаблону, она се јако уморе, јер постаје јако несносна. А да се човек јако умори несносним радом то ваљда нико неће одрицати коме се бар један пут то у животу десило. С тога гимнастика за децу треба да су игре а не само савијање и исправљање руку и ногу. Прво је правило у васпитању да у детету треба пробудити радозндлост, да њега занима оно што ради, иначе ће оно радити што мора и само незнајући зашто све то ради, и свака усиљена радња само се штетно одазива на умно и морално развиће. Обично гимнастику не почињу пре четврте године, а неки писци препоручују гимнастику

тек после 7—8-ме године; мени се пак чини да гимнастику треба отпочети још у првом месецу. Док је дете неповијено, оно ће само махати својим ручицама и тиме подмиривати природну потребу свога организма, навикавати се само да управља својим мишићима; али упоредо са таквим разноликим кретањем добро би било кретати и неколико засебних група мишића. На пр. ако су детињи родитељи болешљиви, а нарочито ако су јектичави, онда дете треба да развија гимнастиком грудне мишиће, али само по савету вештог и ученог лекара. Дете може да ради само пасивну гимнастику, јер му мати савија ручице како хоће. Али код оваке гимнастике потребна је велика опрезност, јер лако могу уганути, искривити па и сломити ножицу или ручицу; пасивна гимнастика од толике је важности, да се мора на њу обратити пажња. Често пута кад дете не иде на поље, матере, нарочито виших кругова, међу детету клистир и дају му на чишћење, међутим је пасивна гимнастика, на пр. стално (систематично) трљање трбушчића веома добро средство против затвора. Кад дете напуни годину и почне шврљати, онда се пасивна гимнастика замењује активном примајући све више облик игара. Тада се треба старати да се мишићи развијају подједнако а не један на штету другога. Напоминьем неке од игара, које су веома згодне за гимнастику, на пр. играње лопте, играње шуге, котрљање обруча, играње квочке и пилића и т. д. Врло згодно замењује гимнастику ова игра: једно дете продаје тице: вране, врапце, свраке, голубове, и т. д. купац дође продавцу тица и пита га пошто ће му продати врану, ако међу децом има неко које се се звало врана, оно ступа напред и купац је пушта у слободу. Тада дете врана чучне и неколико пута окрене главу то на лево то на десно (развија вратне мишиће), као што раде тице кад посматрају место. За тим подскочи у страну (као што обично врана скакуће) и полако испружи

руке у напред и почне трчати описивајући рукама круг. У опште дете треба да подражава тој тици коју предста вља. Кад је дете потрчало што представља да птица лети онда га јуре и продавалац и купац, ако га ко од ових ухвати оно мора за њим ићи; дотрчили пак до одређеног места а нико га не ухвати, то оно постаје купац. Дете тица мора непрестано махати рукама и правити фигуре које карактеришу тицу коју оно представља, ако пак то у трку заборави да ради оно долази опет у руке продаваоца и ако га није стигао. Сваки пут пре него дође купац, продавáоц мења имена тица; ако му отму све тице, он мора најзад сам постати тица; за тим купац, који имадне највише тица, постаје продавац а други купци и т. д. Шта ће деца играти то зависи сасвим од њихове жеље. Мати треба само да се стара да покрети у игри буду разнолики и да се деца не намештају тако, како лако могу искривити какву кост. На пр. кад дете гура обруч онда му треба поручити да гура час левом час десном руком. Ништа није глупље, него недозвољавати деци да раде и левом руком. Још је Платон доказивао да треба на радњу навикавати и леву и десну руку, и вели, да људи због глупости матера и дадиља остају скоро сакати у једној руци. Да се обадве руке могу добро развити уверавамо се најбоље код неких дивљачких племена, којима су обе руке полједнако развијене. Да је такво подједнако развиће руку веома корисно мислим да није потребно ни доказивати, јер једна другу може заменити у случају болести. Осим овога, кад радимо више десном него ли левом руком развиће се више десни грудни мишићи него ли леви, и с тога се и сам кош може искривити; тим самим и лево плућно крило слабо се развија, а ми знамо да неједнако развиће грудног коша диспонира (припрема.) јектику.

Осим тога треба пазити да се дете кад седи не нагиње грудима својим на сто, и да столица на којој седи одговара

његовом расту, т. ј. столица треба да је толико висока да се дете кад седи опире ногама о патос, ако пак дете седа за обичан сто, онда треба на његовој столици направити какву пречагу, јер се дете иначе умори и намешта се криво. Дете треба да има на што и да се наслони; у опште се треба старати да једно раме не држи више другог, да се не опире на једну ножицу више него ли на другу, да своје лутке и играчке носи подједнако час на једној а час на другој руци. Шкодљиво је да деца седе на једном месту, неки писци тврде да детету од 7—8 година шкоди кад седи дуже од једног сахата на једном месту; дакле казнити дете од 3—5 година да седи на столици непомично неколико сахата никако није добро. Кад дете треба понети низ и уз басамаке, никад га не треба пуштати да ода, јер оно желећи да ступи на други басамак никад се не пење на изменице и једном и другом ногом, него само једном, па том неумешношћу својом може искривити своју њежну ножицу. Никако не треба дизати децу за главу, као шта често раде из милости родитељи и гости, јер вратни прстенови лако могу добити запаљење.

Пливање је врло добра гимнастика, али овоме се могу деца навикавати тек после четврте и пете године и то врло пажљиво после предходног одобрења савестног лекара. Опште је правило у детињој гимнастици да се оно не умори, јер сваки умор шкоди развићу детета.

Матере се врло много баве питањем: да ли ће скоро њихово дете проходити и да би оно што пре проходало, оне га усправљају да стоји још кад му је тек 4—5 месеца, при том га придржавају за мишке. Та иста жеља руководи матер те мење дете да седи и навали га на руку, или га метне да седи између два јастучића; осим тога мати метне дете на леву руку а десном му придржава груди па га тако диже у вис и спушта толико, да дете ножицама својим додирује колена њена. За то време дете нехотично маше ру-

чицама и ножицама, и услед тога лупка ногама о материна колена, а то с тога, што дете хоће одупирући се ногама да још једном подскочи, и мати се стара да му у овом угоди. Али од тога јако пате нежне груди детета, њих притискује рука материна а мозак се потреса дизањем и спуштањем детета, дисање се ремети и крв застане више или мање; и варење се може пореметити при томе, а то је од рђавог уплива на здравље детета; дете цупка на материним коленима, и мати мисли да оно жели да подскочи, а неможе да разуме да детету од 5—8 месеци и не пада на памет да подскаче, јер оно још не уме да опружи и згрчи ноге. Матере примећују да дете ако је дотле плакало престане плакати кад га стану цупкати. Усамој ствари дете престане плакати прво што се занесе, онесвести, друго што уздржи дисање, с тога препоручујем материма да дете никад тако не цупкају, јер је то шкодљиво. Исто је тако шкодљиво усправити дете и оставити га да се држи на својим слабачким ногама јар се кости могу искривити. Дете може седети тек тада, кад може само да се подигне, и може му се дозволити да седи само онолико, колико оно може седети без умора. Кад је дете почело милити онда треба у соби саградити као неку ограду од дасака, која ће од прилике бити квадратни хват велика и висока једну и по стопу, добро је обавити материјом да се дете не би могло убити, па ту материју покрити мушемом. Утој огради простиру какав ћилим и чаршав и остављају дете да слободно мили: а кад му се прохте, или боље рећи, буде имао снаге, онда се може успровити и ходати, придржавајући се за ограду ручицама својим. Разуме се да деца здравија и добро развијена проходају раније него ли слабија и болешљива, што се врло добро види из ове таблице.

Од 710 добро развијене деце проходала су,

За седам месеци	1	дете
„ 8 „	1	„

»	8 и по	»	2	»
«	9	«	48	«
«	10	«	77	«
«	11	«	133	«
«	12	«	188	«
«	13	«	75	«
за	14	месеци	90	деце
«	15	«	57	«
«	16	«	21	«
«	17	«	5	«
«	18	«	7	«
«	19	«	5	«

свега 710 деце

Од 464 рђаво развијена детета проходала су:

од	9	месеца	0	дете
«	10	«	2	«
»	11	»	4	деце
«	12	»	18	»
»	13	»	4	»
»	14	»	17	»
»	15	»	25	»
«	16	»	30	»
»	17	»	27	»
Између 18 месеца и 3 године			200	»
После 3 године			16	»

343 детета.

Остало 121 деце нису проходала ни после три године Од 710 деце добро развијене проходала су пре 15 месеци 672 детета, т, ј. 94 и по процента, а само пет и по процената деце нису могла проходати: од 464 рђаво развијене деце проходало је пре петнајест месеца само 70 деце. т, ј. 15% а 85% није могло проходати. У опште се може рећи да је дете правилно развијено ако је проходало кроз 10—13 месеци.

Раније смо говорили о оделу детињем у првим данима његова живота; сад ћемо казати неколико речи о тим променама, које се морају чинити према узрасту. Док дете не промили дотле одело не треба мењати, мати треба да се стара да су рукави детиње кошуљице кад не спава засукани, како би прсти били слободни, у својим покретима. Кад дете почне милити, тада су му потребне кончане чарапе и шалваре, које се шију из два права комада и које личе на сукњу, горе сашивену, на којој има само два отвора за ноге, ногавице. Преко ових платнених шалвара треба зими навући једне од фланела. Ноћу треба шалваре скидати и утоплити дете пеленама.

Таке шалваре потребне су с тога, што оне спречавају тарење полних органа, што је веома опасно, јер дражи полне органе и навлачи децу на веома шкодљиву навику, на онанизам. Нечистота је по моме мишљењу много чешћи узрок онанизма, јер она дражи полне органе; од нечистоте долази свраб, дете се чеше и тиме се најзад навикава онанизму. Неки писци разложно говоре кад тврде да је опасно тући децу по дебелу месу. Да мала деца могу онанизирати о томе су говорили многи писци. Тако је на пр. Крафт видео девојчицу која је онанизирала у 11 месецу. Ф. Милер је видео дете од 10 месеца које је упорно онанизирало. Бамбеке је видео три таква случаја. Маржолен је такође виђао децу на сиси која су онанизирала. Осим тога, деца се лако науче онанизму од служитеља, што многи писци наводе. У колико дуготрајни и чести онанизам шкоди здрављу не треба ни да помињем. Мати, којој је драгоцено здравље и живот свога детета, мора на ово да пази; јер пишта тако, јако не поткопова умно и физично здравље детета, као овако раздражење полних органа. Кад дете дуго седи на једном месту, онда се увећа крвоток у полним органима и тиме се дете изазива на онанизам. Осим тога мати треба да пази да деца не укрштају ноге, нити пак да говоре

двосмислене речи и шале. Не треба деци говорити да неваља ако се случајно открију, док им се међутим дозвољава да су им руке голе; то одма изазива код деце радозналост; зашто да им се дозвољава да су им руке голе а неки деливи тела да несмеју бити. Мати треба да облачи децу тако да им се не виде полни органи и дебело месо, а ако се то деси, онда мати уместо што виче „срамота,“ треба да их сама покрије. Не треба заборавити да дете не може замислити ништа срамотног, ништа прљавог, (гадног) ако му ми не дамо такве представе. Исто тако треба избегавати свако сувишно узбуђење нервне системе детета. Људе болесне уобразиље, људе сантименталне не треба пуштати детету. Осим тога мати треба да мотри да деца не лешкаре у постељи пошто су се пробудила, јер такво лешкарење слаби организам, па дакле шкоди здрављу.

Кад дете почне ходати онда му треба обући кратку хаљину, која по крају своме личи на широку блузу (полонезу). Шалваре кроје се што шире и везују се или пантљикама или дугмадима за пруслук, који се облачи поврх кошуље а испод хаљинице. Ципелице треба да су комотне и без потковице. И мушку децу треба у првим годинама облачити као и женску, јер опасивати децу појасима веома је шкодљиво. Хаљинице детиње треба да су беле, јер се на белим стварима нечистота најбоље може видети. Већ смо говорили да тамна боја, тамне хаљинице, јако упијају разна испаравања.

И прва реч као и први зубић и први корак доноси матери нову радост. И у овоме као и у свему другоме дете се развија сасвим поступно; тако на пр. оно од рођења више рефликтивно чим га што заболе или непријатно дирне, па како писак изазива радњу гласних мишића, то се оно навикава да њима управља и кроз два-три месеца оно почиње да гуче, да пушта разне звуке, почиње да упражњава свој глас. Ове звуке оно понавља хиљадама пута и

навикава се боље да управља својим гласом и да разликује свој глас од гласа других. У исто време оно се навикава да виком може да добије много: с тога васпитавајући децу треба обраћати пажњу само на писак, који је израз болести а не на дреку која је само ћуд детета; али морам приметити да се дете срди само кад је навикнуто да се његовој срдњи покљања пажња, а то се чини свагда кад дете плаче, па у место да се нађе узрок плачу мати му даје сису, слатку воду, цуцлу и. т. д. Дете се убеђује, да после сваког плача њега умирују нечим пријатним за његове нерве с тога ће оно плакати свагда кад год му се прохте да једе што слатко. И тако мати, која трпа сису детету у уста свагда кад год се дете заплаче не може да зна, да ли дете плаче што је болесно или што је навикло да плачем тражи да му се ћуд задовољи. О рђавом упливу таког васпитања доста је говорено. Дете пре него почне говорити разуме многе речи; али прве речи оно не изговара што жели да искаже своје потребе, него што игра гласом, звуцима, пријатно му је да ларма као што му је пријатно да креће мишићима. Прва му је реч она, која је највише оставила трага у његовом мозгу и коју најлакше може да изговори. Многе матере и дадиље кад говоре са дететом често пута тепају му и уче га неправилном изговарању појединих речи. А међу тим је позната истина да строј и облик речи јако упливишу на умни развитак детета, јер у колико је језик богатији, разноврснијег облика код каквог народа у толико брже и разноврсније ради мисао његова, и анализа је разноликих појава код таквог народа подробнија, изврснија. Позната је ствар да човек образованији влада већом готовином речи, јер има више представа да искаже. Тако Макс Милер тврди да енглески радник употребљује у своме животу, само 300 речи, док је Шекспир исказивао своје мисли са петнајест хиљада речи. С тога ако дете расте у кругу образованих људи, чији је разговор и је-

зик правилан и богат, оно ће бити умно боље развијено. Познати научњак Јаков Грим тврди да је већи мислилац богатији језиком. Али у исто време не етреба заборавити, да реч исказује представу, и учити дете само речима не дајући му у исто време утиске, представе, значи падати у другу погрешку, учити децу звучним речима, које оно не разуме. Дете, које је навикло да употребљује речи у облику, које је речи научило на памет без одређене представе, никад не може да буде вредни научњак и у опште паметан мислилац, јер су га у детињству научили неким речима, које оно не разуме, и у које се није никад удубило, које није анализирало него се задовољавало само празним звуцима. Такво дете постаће велики брбљов и ништа више. Такви људи немају целине у своме карактеру, јер се такав карактер може израдити тек ако је човек усвојио извесне представе. На жалост такво је васпитање наше варошке деце, она уче речи не познавајући представе, значај њихов, док на против код сељака ћемо наћи целину у карактеру; код сељака је пак друга несрећа што не умеју да искажу своју мисао и поглед на ствари сувише им је узан. С тога детету треба давати по могућству јасних представа, а речи толико да их могу исказати. Испрва децу треба учити како се зову разни предмети, за тим упознати их са речима које казују каквоћу предмета, а после овога може се прећи на општије појмове, на птицу дрво, животињу и т. д,. У исто време дете треба водити у зоолошку и ботаничку башту, у музеје. Овде напоминьем да не треба прегледати са децом на један пут све старине у музеју, све животиње у зоолошкој и све биљке у ботаничкој башти, јер човек се умори а камо ли дете кад све на један пут прегледа; осим тога дете уморно само површно разгледа. Кад се са децом изађе у шетњу или кудгод да се што види, никад не треба деци на један пут све показати већ само нешто, и при том им причати и иза-

зивати у деци радозналост, запиткивање, упоређења, закључке. Услед оваких шетња дете ће имати све више представа и његове мисли биће разноличније и потпуније. У то време деци треба отпочети читати гласно. Гласно читање корисно је прво с тога, што се дете тиме навикава да прати мисли другог лица, и што је још важније навикава се да може дуго време непрестано пажљиво да прати своје мисли, а друго с тога, што мати може мало сигурније дознати наклоност свога детета, а најзад с тога, што мало одраслију децу можемо без по муке упознати са бољим појетама и можемо згодно избацити оно што није за децу у томе узрасту. Осим тога саветујем родитељима да причају о своме детињству, својим данима радости и жалости. Такве мисли корисне су с тога што изазивају код деце мисли о прошлости и будућности; свакоме је познато како деца причају „да су и отац и мати били мали,“ и „ја ћу бити велика и бићу мати“. Још у то време мати треба да говори детету да је оно члан велике човечанске породице. То неће достићи, ако му почне говорити о неким одлучним појавама, него ако почне причати да таке деце, као што је оно, има много на свету; такође и о разним проналасцима, које су појединци пронашли, како су и ти људи мали били, како су велики израсли и учинили добро целоме људству. Све што је око детета о свему томе може му се причати. Веома је корисно напоминьати деци да има њихових другара који живе у загушљивим, влажним собама, који немају добру храну и иду голи, боси; како се због тога поразболевају и врло често болују од заразних болести, које посећују и куће где живе здрава деца, која су одевена и сита.

Исто је тако потребно да су деца свесна свога јединства са осталом природом; у осталом код деце, неискварене васпитањем, ово долази само по себи. Исто је тако корисно навикавати децу да од свога залогаја натроше голубима, ко-

кошима, псима и. т. д. Кад је душа детета пуна таких утисака и кад их сваким даном бива све више, онда ће и свест о своме „*ја*“ бити јаснија, јер у колико је човек имао више разних утисака у толико ће му јаснија бити разлика између њега и спољњег света. Дете у почетку не уме да разликује себе од осталога света; али ево оно дира руку материну и добија одређени утисак, за тим случајно додирује своју руку и осећа као и пређе додир, али осећа још и то да дира своју руку: осим тога оно опажа да мичући својом руком креће мишиће. Ово се понавља неколико пута и дете се најзад навикне да разликује свој глас од туђег, своје тело од спољњег света. Упоредо са сваким новим осећањем, дете се упознаје све боље са новим околним предметима, и тиме добија више доказа да се оно разликује од свега што није оно; у колико човек више види и више чује, у толико је његова свест потпунија. Свака је представа везана са читавим низом пријатних и непријатних утисака, и због тога и мала деца појимају што је добро а шта рђаво. Дете које још не уме да говори јако се ражљути ако му кажете да је: „кака“ (реч, којом се бележи нешто непријатно), а радује се кад му се каже „чече“. Најзад дете добија све више представа, и појмова; размишљавањем о томе шта је „кака“ а шта „чече“ израђају се тако исто не само појмови него и идеал, који се развија заједно са дететом. Кад се најзад тај идеал тако угњезди у души детета да се дете њега ради може уздржати од својих непосредних, тако рећи, рефлективних жеља и тежња, онда се код детета развија свест о самом себи; у исто време почиње га гристи савест, јер све што је несагласно са његовим идеалом не задовољава га доводи га у супротност са самим собом. У исто време са појавом идеала јавља се у човеку и противречност, о којој су тако много говорили филозофи, психолози и богослови. Човек израђује свој идеал на основу више или ма-

ње општих и одлучних појмова, с тога је са свим појмљиво ако су конкретне чињенице и представе, жеље, тежње, често пута супротне идеалу. Појмљиво је да се такав идеал мора мењати са развићем човека; али нека свакога Бог избави (сачува) потпуног преврата и одступања од једном израђеног идеала, јер тиме „*ја*“ губи своју потпору, губи своју водиљу међу разноликим осећањима, страстима, тежњама и појмовима, који га као таласи запљускују са свију страна и бацају га час на једну час на другу страну, и свршава се све то највећом неуредношћу и опалошћу умних способности. И с тога сваки, коме је драгоцена срећа његове деце, мора се бринути, да његово дете зида свој идеал на чврстим основима истине и не на предрасудама појединих сталежа.

Познато је да деца у првим годинама живота говоре о себи највише у трећем лицу; али из овога се никако не може закључити да она не умеју да разликују себе од спољњег света. Не треба мислити да је дете свесно свога „ја“, чим га је оно почело употребљавати; кад дете почне употребљавати „*ја*“, то значи да је оно почело употребљавати личну заменицу. Хајфелдер наводи пример, да су деца почела употребљавати реч „*ја*“ у трећој и четвртој години а свест о томе јавила се код њих много доцније.

Од више или мање представа којима човек располаже развија се код њега јача уобразиља без које не може бити ни умног, ни моралног развића. Ако памћење сматрамо као способност да више или мање тачно обнавља старе утиске, готове представе, онда човек групира своје предстзве тако, како их никад у самој ствари не виђамо. У колико су оне подпуније, у толико је и самостално груписање њихово лакше јер имају много више заједничких црта. А пошто је суштина човековог мишлења у групирању извесних представа, размештању њиховом у опредељсие појмове онда је јасно, да ће разноличнија и тачнија

бити суђења, закључци и појмови ако су разноличије упо-ређене представе, па ће и сама мисао човека бити дубља. Без силе уобразиље не би било проналаска, не би било напредовања, прогреса.

Обично мисле да причања развијају, јачају уобра-зиљу. Разгледајмо, је ли баш то тако. Приче као и басна дају детету пример, који им стварају читаву поворку пред-става без икакога реда; не групишу се представе по слич-ности него остају без сваке свезе и реда. Тако на пр-дете је више пута видело псето и познаје га добро; у причи псето говори, претвара се у човека, псето лети као тица, из очију му сикће пламен и. т. д. Дете док није проч-тало причу никад није могло замислити да псето лети, да говори, али пошто је причу прочитало, у његовој се глави су-срећу сасвим супротне преставе о једним и истим појавима, на пр. представља лампу да лети, шета, лаје и много што шта друго, јер зашто не би лампа могла летити кад вели да псето лети. Приче дакле развијају уобразиљу али болеш-љиву. ненормалну, и нарушавајући таким начином опреде-љеност представа јако шкоде умном развићу детета. Међу тим је опредељеност представа и појмова тесно везана са свешћу о своме бићу или са целином карактера; приче су дакле шкодљиве и с' те стране што навикавају децу на површно упознавање са појавима и предметима. Осим о-вога приче обогате дете лажним, измишљеним, сликама, на викавају га на неуредну, дивљу игру представама и дете се тиме спрема за лудницу. Приче кад што јако узбуђују децу, плаше их; а то је шкодљиво како по целокупно здравље детета тако и по његово умно развиће. С тога сам миш-љења да деци не треба причати нарочито народне при-че, у толико пре, што се приче могу врло добро заменити, па и за малу децу, причањем о навикама. о наравима и животу разних животиња, а доцније и разних народа и. т, д. Басне и ако нису толико шкодљиве колико фанта-

Лука Ћеловић
БЕОГРАД
Luka Ćelović
BEOGRAD 157

стичне приче опет и оне износе често пута лажне слике, и осим тога, упознају их са таким загонетним цртама живота, о којима дете ништа не зна а није му потребно ни да зна. Морал басана је досадан за одрасле, за децу је непојмљив, а учити ма шта на памет не разумевајући и сувише је шкодљиво и оставља у умном развићу детета рђаве последице.

Уобразиља је важна и у моралном развићу детета, јер човек без уобразиље не може да представи себе у положају другог човека, и с тога ће такав човек свагда бити егојиста; никад он не ће моћи делити тугу и радост са другима, и с тога ће он бити усамљен усред многих јединака са којима долази у додир у борби за опстанак ипонаша ће се према њима непријатељски, напротив ако може себе да представи у положају других, он ће и нехотице сматрати као да осећа све оно што осећа та личност, сматраће себе као органски део целине. А то је преко потребно, јер тиме постаје идеал, поглед човеков широк и разностран.

Кад осуђујем приче и басне ја у исто време морам предложити друго средство за развијање дечије уобразиље: мени се чини да су игре за то најзгодније; дете играјући се опроба своју творачку моћ и тиме долази до разноликог знања. Не треба никад немарно гледати на игре детета, и веома је шкодљиво говорити детету да узалудно проводи време ако се игра, јер оно се услед тога почиње стидети својих игара и подражавати матором човеку, почиње лагати и самог себе и друге. Тешко матери која има дете које не уме да се игра, јер од таквог се детета немамо чему надати. Али не треба заборавити да је само та игра добра, која је пријатна детету, коју оно игра слободно, с тога мати не треба да се меша у дечије играње; ако се и она са дететом игра, онда мора да се претопи у дете а никако не сме кварити дечију игру, не сме је уде шавати по својој увиђавности, јер се дете игра како му

се допада и не тражи њене помоћи. Кад се детету на један пут дају многе играчке онда оно не може да задржи своју пажњу на једноме, смета му да се удуби у свој унутрашњи свет и тиме ништи битну врлину игара. Од играчака добре су оне, којима се дете може служити као алатом или сировином, на пр. ашов, иловача и, т. д. јер од иловаче може месити разне ствари, а ашовом може копати и уредити своју башту, неговати своје биљке, и једно и друго могу задовољити детињу живост. Играчке., које су само копија разних предмета не треба давати деци, јер јој оне не дају ничег новог; осим тога њему те играчке нису ни потребне, није му на пр. потребан коњ на слици јер је сваки штап њему коњ. За то животиње и биље могу бити дивна васпитана средства, с тога се њима увелико треба користити. Још одојче обраћа пажњу на цвркутање тица, на рибицу која час плива а час се праћака, на лавеж паса. Већ кад детету буде 9—10 месеца можемо га навикавати да даје псу комад меса, да ваби кокоши на истропене мрвице хлеба. За тим му можемо поклонити какву животињу, на пр. кокош, да потпуно расположење њоме. Дете ће хранити, гајати кокош и велика ће његова радост бити кад види да је његова кока јаје снела, а још већа кад види да се из леженог јајета помаља најпре глава а затим цело пиле, које проходи и с којим се оно после занима са таком насладом. За тим му ваља показати да се пилићи могу извести и без кокоши вештачком топлотом. Исто му се тако може показати како из ајвара постаје риба, како се развијају, мењају, жабе, лептири и, т. д. Лети се дете може занимати у башти, оно може сејати семе, и верујете да ће дете пливати у радости кад види да је из семена, које је оно посејало никла зелена биљчица или какав мирисави цветак; у исто време ум ће му се обогатити разноликим представама, у његовој души пробудиће се прва нејасна свест о тој вези, која постоји међу разним предметима, тамна свест о томе, да све живи

по вечитим, неизбежним законима. Тако васпитано дете волеће природу и она ће му бити жива и појмљива књига, која му неће дозволити да се ували у блато и ситне заћевице обичног човека, него ће га помагати и тешити у тешким тренутцима, у тузи. С тога ви матере ,ако вам је драгоцена срећа деце, научите их да разуме природу!.... Нека другују са животињама, биљкама!

У развићу деце игра велику улогу заједничка игра, јер се тада воља, жеља једнога судара са вољом, жељом, тежњом другога, и тада једноме остаје или да уступи у својим захтевима или да убеди свога супарника у неоснованости његових жеља. У оваком спору излазе на видик све погрешке у васпитању, и ту се даје прилика матери да те погрешке схвати и поправи. Такве препирке међу децом могу бити богата ризница за изучаване развића човековог логичког мишљења.

У играма дете примењује своју творачку моћ, па га с тога не би требало прекидати у игри, јер се тиме ремети његов правилни, нормални ток мисли и тиме оно постаје незадовољно и његов се дух буни више или мање,он се дражи.

Кад непрестано говоримо о развићу мисли, о њеним облицима, неможемо а да у исто време не поменемо и о урођеним основним облицима нашег мишљења, без којих не може бити ни саме мисли. За таке облике мишљења урођене нашем мозгу, морамо признати време, просторију и закон узрочности. Сав спор око прва два облика мишљења своди се на неразумеване Канта, јер мисле да је он учио да се људи рађају са готовим појмовима о времену и просторанству на основу тога што су време и пространство урођени облици нашег примања утисака. Да би човек могао склопити појам о времену и пространству треба да је толико развијен, да је у стању да сам посматра облик својих утисака, својих представа и да из њих добије појам

размишљавањем. Из свега што је речено појмљиво је, да су урођени облици мишљења развијени у различном ступњу; тако на пр. појмови о времену и пространству код номада, дивљака нису онакви, какви су код Јевропејца 19 столећа или каквог астронома. Херберт Спенсер јасно је представио у својој психологији зависност мисли од више или мање потпуног појма о времену. Он је нагласио да дивљаци мере своје време само по годишњим временима, јер не могу да посматрају појаве оном тачношћу, којом посматрају пајаве образовани људи, нити се могу користити у своме упоређивању и суђењу таким дугим низом представа каким се користимо ми. С тога се треба старати, да се васпитањем у души детета развију што потпунији појмови о времену, пространству и узрочности. Мати дакле треба да навикава дете, да дели време на сахате, минуте и секунде. У овоме се најбоље помажу играма; тако на пр. може се предложити деци да се играју лопте сахат времена, по сахата, четврт сахата и. т. д. Није ни уколико тешко мењати облике таких игара. Исто тако треба определити време на шетњу, причање, играње и. т. д. Пошто се појам о пространству развија оним истим мерама, којима се развија вид и осећање, то сматрам да је излишно поново о томе говорити. Напоминьем само да се дете треба да упозна и са таким мерама, које се не употребљују у домаћем животу

Најзад о закону узрочности помињем, да ће се овај облик мишљења развити код детета у толико боље, у колико се више детету обраћа пажња на строгу доследност и законост у различним појавама. Ако се дете развија нормално; оно ће пре или доцније, судећи по његовој индивидуалности, упитати матер за крајњи узрок свега што постоји.

Деца су веома осетљива према лажи, и ова у пливише на њих веома штетно јер ремети целину и јединство њихове свести, па дакле и њихов идеал, и тако задржава

а кадшто и сасвим обуставља развиће тих врлина. Понављам, мати треба да зна, да ништа тако штетно не утиче више на дете као лаж ма у каком се облику она јављала, с тога треба уклањати све што би изазвало дете да лаже. Дете само по себи никад не лаже. Истина је да деца од 2—4 године кадшто смишљају читаве приче; али она то не раде што желе да слажу него што желе да брбљају, ако она опажају да на њихово брбљање старији обраћају какву пажњу, да се они смеше, она ће се навићи и дробиће све више и више, док се не науче да формално лажу. С тога мати треба да прекида дете кад оно почне причати којекакве измишљотине, она треба да поправља нетачности и погрешке у његовом причању (мати ово треба да чини само онда кад зна како је било оно, о чему дете прича), али за то псовати дете никако не треба. Исто тако шкоди леци кад их у очи пред другима хвале, кад говоре о њиховој даровитости, послушности, способности; хвалећи пред њима другу децу она ће се умиљавати да и њих похвале, употребиће сва средства па и лаже, само да и о њима кажу добру реч. Још горе је за дете кад му отац или мати помогну да штогод нацрта, па се онда пред његовим очима хвале другим људима како њихов син лепо црта. Дете навикавају лагању и због наших друштвених одношаја; тако још из малена навикавају дете да облачи другу бољу хаљину кад иде у госте; осим тога родитељи рђаво говоре о људима, који њима долазе са којима се пред дететом љубазно разговарају; исто тако дете приморавају да оно воли човека кога не воли, али који заузима добар положај у друштву; а због свега тога дете се учи да лаже, правилно развиће његовог карактера губи целину, отвореност, које су му толико потребне. Уопште сва усиљавања да се дете понаша као какав маторац само гоне дете да лаже. Детету се неће никако да пољуби господина у великој бради али мама хоће и казниће га ако га не пољуби, дете мора да послуша и

навикава се да обманује своје рођено осећање. Држим да не треба ни једне речи потрошити на доказивање, да децу не треба обмањивати. Складно васпитање захтева да деца верују својим родитељима, а лаж, па макар она била невина, у шали, поткопава сваку веру. И с тога мати мора добро пазити, да све испуни што детету обећа.

И због самих казни деца могу неверовати родитељима: осим тога казна заплаши дете и тиме га натера да лаже само да га не казне, с тога је потребно да се неколико речи каже и о казнама. Кад знамо да карактер и наклоности детета зависе од прилика, од услова, којима га окољавамо од самога рођења, онда је са свим појмљиво, да казне нису потребне за дете нормално одгајено и здраво. Али пошто ни ми сами нисмо савршено нормално развијени, то не можемо ни дете савршено нормално развити и с тога ће се десити да ћемо морати и казну употребити. Али како и чиме га казнити? Не треба ни говорити да никако не треба употребљавати телесну казну, клечање, стајање на једној нози, оставити дете без ручка, јер све ово шкоди његовом физичком и моралном здрављу. О рђавој страни ових казна тако су много говорили, и то људи који су задобили у науци лепо име, да ја сматрам да је излишно утрошити и једну реч о томе, у толико пре, што су штетне последице таквих казни очевидне. Па како да казнимо „вевањано“ дете? Најбоља је и једина казна та која је последица ма каког поступка. Ако је на пр. дете узело нож и ако му је мати то забранила, казнити га треба тиме што му нож одузима и неко је време према њему хладна. Ако дете воли своју мајку, ова казна биће тежа него сва ка друга. Љубав и у васпитању најмоћније је и најсигурније средство као и у животу у опште. Ради веће очигледности узмимо други пример: дете је изгубило какву играчку. на пр. лопату, лопту; у таком случају оно треба да искуси последице своје нетачности, свога немара, неко време треба

га оставити без лопте, без лопате. Дете се ражљути, узјогуни се, природна је последица тога — туга и жалост оца, матере. Друга му казна није потребна. У осталом према њуди треба се понашати пажљиво, јер она често пута има дубљи узрок. Исто тако према лењости треба бити опрезан, јер дете је често пута лењо од умора, од јаког умног рада, од умора мозга, и у том случају казни нема места.

Мати може да забрани детету нешто да не ради само онда, кад дете може да се покори материној наредби; на пр. ако дете узме нож, мати ће му само рећи; »остави,« не хтедне ли оно на прву реч материну да нож остави, она га узима из његових руку без и једне речи. Али кад је једном забранила детету да нож у руке узима, онда се она мора те заповести придржавати свагда, јер несталност и попуштање матере побуђује дете да се њеним наредбама не покорава. Исто тако у првим годинама детињег живота од детета не треба тражити да оно обећава да ће радити овако или онако, јер оно има веома нејасан појам о будућем раду и још не уме да влада собом, с тога така обећања њихова могу остати сасвим јалова; а то шкоди јер се дете навикава да не одржи задану реч. Кад дете поодрасте онда се може узимати обећање од њега, али само на 2—3 сахата; за тим се тај рок може продужити. Кад је одржало своју реч, испунило своје обећање, онда треба да му је једина награда одобравање оца и матере; ничим га другим не треба наградити јер свака друга награда развратно утиче на њ. Белешке, усмене похвале, похвални листови и овоме сличне награде треба избрисати из дечијег васпитања, јер их све ово навикава више на спољне, уображене, него ли стварне добити, и тиме се подрива морална страна побуда. Дете ће се учити и без похвале само ако учитељ уме ла изазове љубав детета учењу, у противном случају треба казнити учитеља а не ученика. Укори детету треба да су исказани без срдње, жалостиво

ласкавим гласом, јер сваки груби тон дражи дете, њему бива досадно и постаје јогуница.

Толико сам пута помињала да је у васпитању особито важно, да мисао непрестано ради, а зато га треба навикавати да се удуби у мисао и паштити се да о свему добије објашњења. На жалост у животу видимо сасвим супротно овоме; детету се обично одговара: „још си млад, има времена, ако будеш све знао брзо ћеш остарити и. т. д. ;“ и многи мозак проспава вечити сан, успаван овом кобном изреком. Тако дете мора оглупети, јер му се никад не одговара на његово питање, и оно се на то навикне и пролази равнодушно поред најзанимљивијих предмета и појава. С тога нека је прво правило; у васпитању одговарати истинито, јасно, на свако детиње питање. Само треба пазити да оно не пита за два предмета у једно исто време, јер иначе дете се навикава да само пита а не сачека одговора и о њему не промисли.

У првим данима живота дете се одазива рефлективно свима својим мишићима скоро на сваки осећај. То је добро, ер оно од сваког предмета прима много више осећаја него што би га примио, кад тело неби било способно на јаке рефлексе. Али мало по мало и дете се почне навикавати да донекле уздржава рефлексе у исто време мишљење и слободна и брза употреба својих представа постаје јача. Мати треба да помаже детету и у овоме; она треба колико може више да развија центре за уздржавање рефлекса и вољу његову. У томе матери може много што — шта послужити: Мати на пр. тражи од свога детета играчку која му је у рукама и он је даје; детету изненада мете у руке какав хладан или рапав предмет — и оно се не тргне, јер хоће да покаже својој матери да и оно може да одржи као и она. Кад поодрасте, оно ће развијати своју вољу желећи да одржи своје обећање да не дира оно што је обећао да неће дирати. Да би вољу развијали и снажили, треба детету дати какав доса-

дан посао, који дете треба да сврши и ако му се игра; он треба да трпи без суза и плача и бол и глад (разуме се на кратко време); треба га навикнути да гута без плача гадљиве, непријатне лекове. И све ово дете треба да ради из љубави према својој матери а не због неких стварних награда. Веома је важно развити вољу код детета, јер од тога зависи каквог ће карактера бити дете; и значајно је да су људи јаке воље свагда људи истинити, поштени, а код лажова је воља свагда слаба. На жалост код нас кад говоре о васпитању још и данас говоре да треба у детету нешто угушити, савладати. И заиста данашње васпитање већином не само да не развија него систематички ломи вољу; васпитачу никако не долази у главу да он, убијајући вољу убија и сам карактер детета, убија његову индивидуалност.

Држим да није нужно да говорим о васпитању чула (осећања), јер је развиће његово у човеку тесно везано са његовим идеалом, који је суштина његове свести. У колико је који човек умно развијенији, у колико је ово умно развиће разностраније, у толико ће више стајати морално и обратно.

Морам рећи неколико речи и о служитељима. На њих мати мора обратити своју особиту пажњу, јер они могу привити детету таке навике, мисли и осећања, које ће оставити на свагда штетне последице на развиће човека. Исто је тако рђаво ако се дете поноша према млађима са пренебрежењем, грубо, гордо; то показује да су се у детету угњездиле сталешке предрасуде. Дете треба навикавати да поштује све живо а нарочито човека. Ово је питање тако испреплетано са постојећим друштвеним односајима да га није могуће решити засебно и потпуно. Служитељ ће свагда играти у васпитању деце штетну улогу по развиће детета, саопштаваће детегу своје навике, предрасуде појмове и т. д. Најбоље је средтво против тога да мати сама уз припомоћ својих укућана, оца или сигурних рођака,

васпитава дете. Ако дете има дадиљу, онда је треба мењати само у крајњем случају, јер као што треба у детету учвршћивати прве мисли његове, исто тако треба неговати и прва осећања његова. У противном случају бићемо сами криви, ако му његова чедност буде изнакарађена. Исто тако не треба заборавити да је нервна система детета нежнија него ли човека, с тога ће и сваки потрес шкодити детињем здрављу. Позната је истина да се од велике туге, изненадног страха поремети правилна радња срца, дисање се рефлективно задржи толико, да се човек загуши а све ово кад се код детета деси изазива озбиљне болести. (Из овога је појмљиво колико је опасно плашити децу оџакчарима, дротарима и т. д.)

На завршетку напомињем као што се лаж накалами деци васпитањем, исто то бива и са другим особинама. Дете које љуте само што им је пријатно гледати га како се срди биће раздражљивије и љуће, него ли дете, којим се у томе не наслађавају. Позната је ствар да су највише зли они пси које задиркују, с тога мати не треба да дозвољава да јој дете дирају. Исто тако не треба тући земљу кад дете падне на њу, или га тешити после овога каким слаткишима. У опште никад не треба обраћати пажњу детета на јестиво као на нешто важно, јер ћемо у таком случају сами криви бити кад однегујемо човека, коме ће све на свету бити његов желудац, код кога ће желудац бити стожер око когаће се окретати сви његови и друштвени интереси. С тога никад не треба питати дете шта му се једе шта би хтело јести, или казнити тиме, што му се једно јело даје а друго не даје. Сво су сво ситнице, али све оне од таквог су битног значаја по развиће карактера детета, да мати треба да поклони своју најозбиљнију пажњу на све те ситнице, да отклони од драгог јој детета све што га може омести у физичком, моралном и умном развићу. У васпитању је све важно, све оставља трага.

Немачка литература*

F. Kramer, Geschichte der Erziehung und des Unterrichts im Alterthume, Elberfeld, 1838 г.

F. H. Jchwarz, Geschichte der Erziehung, Leipzig 1829 г.

Engel, Beiträge zur Statistik des Unterrichts (Zeitschift des stat. Bür. in Berlin, 1865 г.)

A. Oettingen, Die Moralstatistik und die christliche Sittenlehre, Erlangen 1869 г.

A. Wagner, Die Gesetzmàssigkeit in den scheinbar willkührlichen menschlichen Handlungen, Hamburg, 1864

Friedmann, Ueber die Sterblichkeit der Kinder im ersten Lebensjahre und die Mittel zu ihrer Yerringerung, München, 1866 г.

Fr. Oesterlen, Handbuch der medicinischen Statistik, Tübingen, 1865 г.

Stamm, Nosophthorie, Leipzig, 1862.

J. L. Casper, Die wahrscheinliche Lebensdauer des Menschen, Berlin 1835.

E. Reich, Ueber die Entartung des Menschen, ihre Ursachen und Yerhütung, Erlangen, 1868.

---

*) *Примедба* У овоме додатку изнесена су имена писаца и књига којима аутор потврђује своје назоре о гајењу мале деце. Аутор је ради доказа својих потврђења износила у примедбама овог списа, оригиналне цитате из свију изложених списа, те је тако књига претрпана цитатима страних језика, што је за нашу читалачку публику по све излишно. Да бисмо пак задовољили радозналост оних читалаца, који би хтели да знају изворе из којих је аутор црпела своје назоре, дајемо уз књигу и преглед тих списа.

Преводиоц

Marx, Ueber die Abnahme der Krankheiten durch die Zunahme der Civilisation, Göttingen, 1844.

Wappäus, Allgemeine Bevölkerungsstatistik, Leipzig 1859.

E. Walser, Ueber die Ursachen der grossen Sterblichkeit der Kinder im ersten Lebensjahre (Archiv d. Heilkunde, 1860)

Majer, Die Sterblichkeit der Kinder während des ersten Lebensjahres in Bayern (Journal für Kinderkrankheiten 1871.)

Wittmaack, Populäres Handbuch der Diätetik, Leipzig. 1860.

Heinroth, Yon den Grundfehlern der Erziehung nnd ihren Folgen, Leipzig, 1860.

H. Deinhardt, und Georgens, Die Heilpädagogik, Leipzig, 1861.

A. Diesterweg, Wegweiser zur Bildung für deutsche Lehrer, Essen, 1850.

C. G. Carus, Psyche. Zur Entwickelungsgeschichte der Seele, Pforzheim, 1846.

Th. Waitz, Antropologie der Naturvölker Leipzig, 1859; Allgem. Pädagogig, Braunschweig.

Berghaus, Die Yölker des Erdballs, Brüssel, 1862.

S. E. Reimers, Yölkerkunde oder Lebensweise, Sitten und Gebräuche der verschiedenen Yölker der Erde, Jtzehoe, 1844.

Beneke, Psychologische Skizzen; Erziehungs und Unterrichtslehre. Lehrbuch der Psychologie als Naturwischenschaft.

Kant, Politik; Ueber Pädagogik, Sämmtliche Werke Leipzig, 1839.

Kapp, Aristoteles' Staatspädagogik, als Erziehungslehere für den Staat und die Einzelnen, 1837.

Kapp, Platon's Erziehungslehre als Pädagogik für die Einzelnen und als Staatspadagogik.

Oldenburg, Grundlinien der Pâdagogik Göthe's, Zittau 1858

Humboldt, Kosmos Stuttgart und Tübingen, 1845.
M. A. Waikard, Der philosophische Arzt, Frankfurt 1782.
Eckermann, Cornelia, oder freundliche Worte über Kinder nnd Kindererziehung, Hamburg, 1848.
Salzmann, Ameisenbüchlein oder Anweisung zu einer vernünftigen Erziehung der Erzieher, Stuttgart, 1845.
Moleschott, Der Kreislauf des Lebens, Mainz, 1862.
Ritter, Erdkunde, 11-ter Theil.
Tylor, Die Anfänge der Cultur, Leipzig 1873.
Jean Paul Richter, Levana oder Erziehlehre, 1845 Sämmtliche Werke, Berlin, 1862.
Fröbel, Der Mensch in der Periode seiner frühesten Kindheit; Gesammelte päd. Schriften.
Mauthner v. Mautstein, Kinder-Diätetik, 1857, Wien.
Löbisch, Entwickelungsgeschichte der Seele des Kindes, Wien, 1851.
A. Sigismund, Kind und Welt, Braunschweig 1856.
Kussmaul, Untersuchungen über das Seelenleben des neugebornen Menschen, 1859.
Necker de Saussure, Die Erziehung des Menschen in seiner fortschreitenden Entwicklung.
A. W. Grube, Yon der sittlichen Bildung der Jugend im ersten Jahrzehend des Lebens, Leipzig, 1855.
Braubach, Fundamentallehre der Pädagogik oder Begründung derselben zu einer strengen Wissenschaft Giessen, 1841.
Abbot, Die Mutterfreuden und die Mutterleiden, Stuttgart, 1844.
Ranke, Methode der Erziehung und Beschäftigung kleiner Kinder, Düsseldorf, 1848.
Raumer, Geschichte der Pädagogik.
Schmid's, Encyklopädie des Gesammten Erziehungs-Unterrichtswesen; Briefe an eine Mutter über Kinder und Kindererziehung.

Denzel, Eutwwrf des Anschauungsunterrichts, Altona 1853.
Schwarz, Erziehungslehre, Leipzig, 1829; System der Erziehung, Leipzig.
Anel le Rebours, Unterricht fur Mütter, welche ihre Kinder selbst tränken wollen.
Fölsing, Die Menschenerziehung, oder die naturgemässe Eziehung und Entwieckelung der Kindheit in den ersten Lebensjahren, Leipzig, 1850.
Middendorf, Die Kindergärten, 1848.
Griesinger, Die Pathologie und Therapie der psychischen Krankheiten Stuttgart, 1861.
C. N, Weller, Diätetik fur gesunde und schwache Augen, Berlin, 1821.
Krause, Geschichte der Erziehung, des Unterrichts und der Bildung bei den Grichen, Etrusken und Römer, Halle, 1851.
Wachsmuth, Allgemeine Pathologie der Seele, Frankfurt, 1859.
Virchov, Gesammelte Abhandlungen, 1856.
Fr. Nasse, Von der Beseelung des Kindes, (Zeitschrift für die Anthropologe 1824).
Fechner, Elemente der Psychophisik, Leipzig, 1860;
Schopenhauer, Die Welt als Wille und Vorstellung, Leipzig, 1859.
Lotze, Mikrokosmus, Jdeen zur Naturgeschichte und Geschichte der Menschheit, Leipzig 1856.
Fénélon, Ueber Töchtererziehung, Leipzig, 1859.
Ch. West, Ueber plötzlichen Tod in der Kindheit (Journal f. Kinderkrankheiten v. Behrend und Hied., XXXIV. 1860.
Hufeland, Guter Rath an Mütter über die wichtigsten Punkte der physichen Erziehung der Kinder in den ersten Jahren, Berlin, 1803.
Struve, Ueber die Erziehung und Behandlung der Kinder in den ersten Lebensjahren.

Schleiermacher, Erziehungslehre.
Baur, Gründzüge der Erziehungslehre, Giessen, 1849.
A. Schleicher, Einige Beobachtungen an Kindern.
Westermann, Beobachtungen auf dem Gebiete der Pädagogik, Leipzig 1870.
Wasserfuhr, Ueber die Sterblichkeit der Neugeborenen und Säuglinge in Deutschland.
Th. Wuaitz, Anthropologie der Naturvolker, I. Leipzig 1859.
E. Ricker, Die Seelenstörungen, Erlangen 1864.
Ullersperger, Die Frage über die Heilbarkeit der Lungenphthise, Würzburg, 1867.
Waldenburg, Die Tuberculose. Die Lungenschwindtsucht und Die Scrophulose, Berlin, 1869.
H. Zeissel, Lehrbuch der constitutionellen Syphilis, Erlangen, 1864.
Baerensprung, Dte hereditäre Syphilis, Berlin 1864.
Guggenbuhl, Die Heilung und Verhütung des Cretinismus und ihre neuesten Fortschritte Bern, 1853.
Heyfelder, Die Kindheit des Menschen, Erlangen, 1853.
Hagenbach-Burckhardt, Ueber Krankheitsursachen im Kindesalter, Basel 1872.
Paul Niemayer, Atmiatrie; Erlangen, 1872.
Deutsche Vierteljahrsschrift für öffentliche Gesunsheitspflege, 1869. I.
Frank, System einer vollständigen medicinischen Polizei, Frankenthal, 1791.
Sommern, Hebammen-Schule, Arnstadt, 1693.
Hoffmann, Wie können Frauenzimmer frohe Mütter gesunder Kinder werden und selbst dabei gesund und schön bleiben, Frankfurt, 1789.
Unzer, Diätetik der Schwangern, Braunschweig, 1796.
Hecker, Die Kuust, unsere Kinder zu gesunden Staatsbürgern zu erziehen, Erfurt, 1805.

Busch, Anführung des Landvolks zu der körperlichen Erziehung der Kinder, Marburg, 1794.
Roose, Ueber die Krankheiten der Gesunden, Göttingen 1801.
Pappenheim, Handbuch der Sanitâtspolizei, Berlin 1868.
Kirchner Lehrbuch der Militâr-Hygiene, Erlangen, 1869.
Ammon, Die ersten Mutterpflichten und die erste Kinderpflege, Leipzig, 1851.
Hyrtl, Haudbuch der topographischen Anatomie, I. Wien 1860.
Förster, Handbuch der speciellen patologischen Anatomie, Leipzig, 1863.
Donders, Physiologie des Menschen, Leipzig 1859.
Gorup-Besanez, Lehrbuch der physiologischen Ghemie, 1867.
Ed. Krieger, Die Menstruation, Berlin 1869.
Rummel, Die Krankheiten der Perioden des kindlichen Lebensalters, Neu-Ruppia 1866.
Hegel, Philosophie des Geistes.
Elsâsser, Der weiche Hinterkopf, Tübingen, 1843.
Mellin, Der Kinderarzt, 1829.
Liharzik, Die Pflege und Behandlung des gesunden und kranken Kindes wâhrend der ersten Lebensperioden, Wien 1867.
Beer, Pflege gesunder und geschwâchter Augen, Wien 1800.
Gietl, Die Ursachen des enterischen Typhus in München Leipzig, 1865.
C. N. Esse. Die Krankenhâuser, Berlin 1868.
Crusius, Von der Mittel, Kinder, zu gesunden Menschen zu erziehen, Leipzig, 1796.
A. Leich, Die Farbstoffe, ihr Gebrauch und Einflus auf die Gesundheit, Düsseldorf, 1865.
Zûckert, Unterricht fûr rechtschaffene Eltern zur diâtetischen Pflege ihrer Sâuglinge, Berlin 1794.

Marscher, Andeutungen über Erziehung, Leipzig, 1850.
Bednar, Kinder-Diatetik, Wien 1857.
Bille, Ueber die Exfoliation des Epidermis der Neugebornen, Königsberg. 1866.
Brinckmann, Vergleichung der Erziehung der Alten mit der heutigen, Leipzig, 1784.
Hebenstreit, Lehrsätze der medicinischen Polizeiwissenschaft, Leipzig. 1791.
Loebel, Hygiene für Frauen und Kinder, Leipzig' 1804.
Jörg, die Kunst, die Verkrümmnugen der Kinder zu verhüten, Leipzig. 1816.
Exxx, Betrachtung über das Einwindeln und die Kleidung der Kinder, Leipzig.
Frau L. Bericht an die Mütter, welche ihre Kinder, säugen wollen, Ausburg.
Nehr, Warum sterben die meisten Kinder? Mühlhausen 1733
Winterfeld. Ueber die physische Erziehung, für gebildete Mütter, 1841.
Piderit, Für junge Mütter, 1867.
Thomann, Ueber die physische Erziehung der Kinder, Würzburg. 1791.
Segnitz, Grundsätze einer vernüftigen Kinderflege in den ersten Lebensjahren, Löbau 1800.
Triederici. Von dem Wiegen der Kinder. Göttingen 1745
Camper, Behandlung neugebornen Kinder, 1766.
Schoepft, Jahresbeitrag zur practischen Medicin etc. Pest. 1841.
Gölis, Vorträge zur Yerbesserung der körperlichen Kinder-Erziehung etc. Wien, 1811.
Pappenheim, Handbuch der Sanitäts-Polizei, Berlin, 1868.
Ochswald, Beiträge zur Militär-Hygiene, Berlin, 1868.
Baginsky, Wohl und Wehe des Kindes, Berlin, 1873.
Platner, Von dem Schlaf der Kinder, 1740.

Besser, Die Benutzung der ersten Lebenstage des Säuglings zu dessen Eingewöhnung etc. Göttingen, 1853.

Wertheimber, Diätetik der Neugeborenen und Säuglinge, 1860.

Shreber, Die schädlichen Körperhaltungen und Gewohnheiten der Kinder 1853.

Weber, Handbuch der allgemeinen und speciellen Chirurgie.

Lorent, Die Aufgabe der Gesundheitspflege in Bezug auf die atmosph. Luft, Leipzig, 187-.

Hallier, Die pflanzlichen Parasiten des menschlichen Körpers, Leipzig, 1868.

Thomé, Cylindrotaenium cholerae asiaticae, ein neuer in den Cholera-Ausleerungen gefundenen Pilz, Arch. für pathol. Anat. XXXVIII.

Köhler, Die erste Kindheit, Schmid's Encyklopädie des ges. Erz. und Unterr. III. gotta 1862.

Passavant, Ueber Schulunterricht vom ärztlichen Standpunkte. Suchsland, 1863.

Artl, Pflege der Augen, Prag, 1865.

Cohn, Untersuchungen der Augen von 10060 Schulkindern Leipzig 1867.

Nicolai, Grundriss der Sanitäts-Polizei, Berlin 1835.

Tormay, Bewegung der Bevölkerung in Buda-Pest im Jahre 1854 Arch. der wissen. Heilk. 1858 III.

Moore, Beiträge zur Kinderpflege, journal der Kinderkrankheiten v. Behrend. 1859 XXXII.

Ploss, Die Kindersterblichkeit. Erlangen, 1869.

Rültner, Ueber den Einfluss des Geschlechts auf Kinderkrankheiten, Jour. der Kin Krank. 1859 XXXII.

Wreden, Die Otitis media neonatorum Berlin, 1868.

Lersch, Die Kur mit Milch und den daraus gemachten Getränken Bonn. 1869.

W o l f, Untersuchungen der Ursachen, warum die Kinder der Vornehmen etc. Alfdorf 1798.

S t r a c k. Aufruf an die Mütter, Frankfurt, 1802.

W e n d e l s t a d t. Ueber die Pflicht gesunder Mütter ihre Kinder selbst zu stillen.

H e n n i g, Ueber das Sebstsaügen der Kinder, Breslau 1797.

H a s s e, Die Verpflichtung der Mütter zum Selbststillen, Gütersloh. 1867.

S i m o n, Die Frauemilch nach ihrem chemischen und physysiologischen Verhalten Berlin 1838.

Z e t t w a c h, Ueber die fehlerhafte Ernâhrung der Kinder in Berlin, Rusts Magasin für gesam, Heilkunde, cb. 64, 1845 r.

B e n o c h, Annalen der Chemie und Pharmacie, LXI.

F e s e r, Der Werth der bestehenden Milchproben für die Milchpolizei, München, 1866.

H e s s l i n g, Ueber den Pilz der Milch, Virchow's Arch. für pathol. Anat. 1866 cb. 561.

F a l g e r, Die künstliche Frnâhrung der Kinder mit pilzfreier Milch, Münster, 1867.

F r a n k e n a u, Die öffentliche Gesundheitspolizei, Kopenhagen, 1804.

S c h ü b e r, Diâtetik der Kinder etc. Wien. 1866.

P a r r o t, Ueber die Ernâhrung neugeborner Kinder mit Kuhmilch, Mitau 1826.

N â g e l i, Anleitung zur körperlichen und geistigen Erziehung der Kinder. Zürich, 1849.

B r e h m e r, Die chronische Lungenschwindsucht, Berlin 1868.

F o r s y t h M e i g s, Ueber Semiotik etc. Journal für Kinderkrankheiten v. Behr. 1858 XXXI.

A r n o l d, Wolf in seinem Verhâltnisse zum Schulwesen etc. 1862.

E u s t a c e S m i t h, Ueber die Schlaflosigkeit bei Kindern Wien. medic. Woch. 1869. cb. 1435.

Ziemssen, Pleuritis und Pneumonie im Kindesalter, 1862.
Wunderlich, Das Verhalten der Eigenwärme in Krankheiten, Leipzig, 1868.
Keber, Ueber heisse Bäder als Ursache des Kinnbackenkrampfes, Monatsschrift für Geburtskunde und Frauenkrakheiten etc, herausgeg v, Credi. Berlin, 1868 XXX.
Kupteber, Ueber die Wirkung warmer und kalter Sitzbäder auf den gesunden Menschen, Virchow's Arch· 1861, XXII.
Auspitz, Die Seife und ihre Wirkung auf die gesunde und kranke Haut. Wien 1867.
Thornton, Ueber die Natur der Gesundheit und die Gesetze des Nerven und Muskelsystem, Göttingen 1801
Schreber, Die schädlichen Körperhaltungen und Gewöhuheiten der Kinder, 1855.
A. Lutze, Die Schutzpockenimpfung völlig unnütz und Verderben bringend, Coethen, 1857.
C. Nittinger, Das schwarze Buch vom Jmpfen, Leipzig 1859; u »Die Jmpfredie mit Blut und Eisen, Stutgart 1868.
Hirsch, Handb. der historisch geographischen Pathologie 1860.
Hoffert, Kritik der haupsächsten gegen Kuhpocken-Jmpfungen angeführten Einwürfe, Danzig, 1868,
Bulmering, Ergebnisse des bayerischen Jmpfgesetzes München, 1867.
A. Guttstedt, Zeitschrift d. preusischen statistischen Bureau, 1873.
Hallier, Parasitologische Untersuchungen, Leipzig, 1868·
Referat über die Jmpffrage, Wiener Medizin. Wochenschrift, 1873 ct. 8.
Bardeleben, Lehrbuch der Chirurgie und Operationslehre. Berlin, 1863.
Grudlienien, der philosophischen Etik, Wîen, 1868.

Bacon von Verulam, Neues Organon, übersetzt von Bartholdy Berlin 1793.

Körner. Der Menschengeist in seiner persönlichen und weltgeschichtlichen Entwickelung, Leipzig, 1870.

Westermann, Beobachtungen auf dem Gebiete der Pädagogik, Leipzig 1870.

Pädagogische Archiv von Langbein, 1865.

Helmholz, Die Lehre von den Tonempfindungen Braunschweig, 1870, Handb. d. physiologischen Optik, Leipzig. 1867.

Jessen, Physiologie des Denkens, Hanover, 1872.

Froriep's Neue Notizen aus dem Gebiete der Heilkund 1842.

Beyer, Die Erziehung zur Vernunft, Coburg, 1864.

M. Pablasek, Die Fürsorge für die Blinden Wien, 1867

Gräfe, Allgemeine Pädagogik, Leipzig, 1845,

Wundt, Vorlesungen über die Menschen und Thierseelə Leipzig. 1862.

Erasmus Darwin, Zoonomie oder Gesetze des organischen Lebens, Pest, 1801.

Romberg, Lehrbuch der Nervenkrankheiten des Menschen. Berlin. 1841.

Tröltsch, Lehrbuch der Ohrenheilkunde, Leipzig, 1873

Funke, Lehrbuch der Physiologie, Leipzig, 1863

H. Welcker, Ueber Jrritiation und einige andere Erscheinungen des Sehens, Giessen, 1852.

Böhl. Allgemeine Pädagogik. Wien, 1872.

Goldammer, Der Kindergarten, Berlin, 1869.

Döllen, Der erste Unterricht, Dorpat, 1865.

Fortlage, Acht psychologische Vorträge, Jena, 1869.

Ueber Dummheit, Rheinische Blätter für Erziehung und Unterricht, 1867.

Beust. Der wirkliche Anschanungsunterric Züzichh-t 18,

W ā g n e r's Handwörterbuch der Physiologie. II1.
R ü e t e, Die Physiologie in ihrer Anwendung auf Augenheilkunde.
V i e r o r d t, Grundriss der Physiologie des Menschen, Tübingen, 1871.
W e n d t, Ueber das Verhalten der Paukenhöle beim Fötus und bei Neugeb. Arch. d. Heilk. von Wagner, Leipzig, 1870.
J a c k s o n. Finger-und Handgelenk-Gymnastik, Leipzig, 1866,
B i d d e r, Riechen, Wagner's Handwört. etc. 1841, II.
S ü e r s e n, Anleitung zur Pflege der Zähne und des Mundes, Leipzig, 1868; Ueber Zahnbildung und Zahnpflege etc. Rerlin 1867.
S c h m i d t, Kunst schöne Zähne von Jugend auf zu erhalten, Gotha, 1801.
K l o s s, Die weibliche Turnkunst. Leipzig, 1867.
G r i m m, Ueber den Ursprung der Sprache.
A u e r b a c h e r, Pädagogische Phantasien, München 1838
R ï e c k e, Erziehungslehre, Stuttgart, 1870.
B a h n s e n, Beiträge zur charakterologie mit besonden Berücks. pädag. Fragen, Leipzig. 1867.
S c h o p e n h a u e r, Ueber die vierfache Wurzel des Satr zes vom zureichenden Grunde, Leipzig, 1864.
E i n ï g e, Jdeen zur Schöpfung-und Entwickelungsgeschichte der Organismen, Leipzig, 1873.
S t e i n, Die häusliche Erziehung, Leipzig, 1850.

Француска Литература.

A. Corne, Essai sur la criminalité, sur ses causes et sur les moyens d' y remédier (Journal des Economistes, 1868. Janvier).

Voisin, Mémoire en faveur de l' abolition de la peine de mort, и такође његово дело: De l' homme, Paris 1858.

Fonssagrives, Le rôle des mères, Paris 1868; Therapeutique de la phtisie pulmonaire, Paris 1866.

T. Arago, Voyage autour du monde, Paris.

Helvetius, De l' esprit, Amsterdam, 1759.

Friedländer, De l' éducation physique de l' homme, Paris, 1815.

Bichat, Recherches physiologiques sur la vie et la mort

Taine, De l' intelligence, Paris, 1870 I.

Luccas, Traité philosophique et physiologique de l' hérédité naturelle dans des états de santé et de maladie du système nerveux, Paris, 1847.

Luys, Des maladies héréditaires, Paris 1863.

Brierre de Boismont, Du suicide et de la folie suicide, Paris 1865.

Foissac, La longévité humaine, Paris, 1873

Bourgeois, De l' influence des maladies de la femme pendant la grossesse sur la constitution et la santé de l' enfant, Paris 1861.

Legrand du Saulle, La folie héréditaire, Paris, 1873

Gabet, Avis aux femmes enceintes et éducation physique des enfants, Strasbourg 1803.

L. Bouis, L' hygiène des femmes enceintes, Paris, 1830.
Begny, Nouveau guide des mères ou plan de conduite dès le moment de la conception, St. Petersbourg 1809.
Buchan, La conservation de la santé des mères et des enfants, traduit de l' anglais Paris. 1804.
Bartolozzy, Avis aux mères pour la conservation de leurs enfants pendant la grossesse. Vilna 1808.
Ballexserd, Dissertation sur l' éducation physique des enfants. Yverdon 1763.
Jacquemier, Manuel des accouchements, Paris 1846.
Th. S. Meza, De l' éducation des enfants tant physique que morale, Copenhague, 1769.
A. Tardieu, Dictionnaire d' Hygiène publique et de salubrité, Paris 1854.
Dessessartz, Traité de l' éducation corporelle des enfants en bas-âge, Paris Strassbourg, 1777.
Saucerotte, Examen des plusieurs préjugés et usages abusifs etc.
A. Le-Roy Recherches sur les habillements des femmes et des enfants. Paris 1772.
Devilliers, Avortement, Dict. de méd. et de chir. par Jaccoud, IV Paris 1866.
Bouvier, Etudes historiques et médicales sur l'usage de corsets, Paris 1853.
Labat, Hygiène de la gestation, Paris 1872.
Cerviotti, Etudes sur les vêtements chez la femme, Paris, 1872.
Fleury, Traité d'Hydrothérapïe, Paris, 1866.
Oré, Bains y Dic. de med. et de chir. par Jaccoud, IV Paris, 1866.
Bégin, Scrofule y Dict. des sciences médicals. Paris 1820 VI
Motard, Traité d' Hygiéne générale, Paris. 1868.
A. Fournier, Chancre simple, nouveau Dict. de med. et de chir. VII Paris 1867.

C a z e a u x, Traité théoretique et pratique de l'art des accouchements, Paris 1865.

B l a k e y, Observations très importantes pour les pères et les mères, Lausanne. 1782.

M. Ch. удова M i a c z i n s k y, Essai sur l'influence des moeurs du premier âge sur la longévité, Paris An XI

J. M. L x, Manuel des nourrices et des mères qui allaitent leurs enfents.

B a u l i n, Traïté de la conservation des enfants, Paris 1779

O d i e r et B l a n c h e, Quelques considerations sur les causes de la mortalité des nouveaux-nés. Paris 1867.

R o u s s e a u, Emile ou de l'éducation.

D e c l a t, Hygiène des enfants nouveau-nés. Paris. 1861

F r i e d l a n d e r, De l'education physique de l' homme, Paris 1815.

P o u c h e t, Nouvelles expériences sur la génération spontanée, Paris 1864.

Sur la mortalité des nourissons. у Bulletins de l' Académie impériale de med. 1870 XXXIV.

G u é r i n, Sur la mortalité des nourissons, у истом журналу за исту годину.

H u s s o n, Sur la mortalité des nourissons, у истом журналу за 1869, XXXIV.

C h a u f f a r d, Sur la mortalité des nourissons, у истом журналу стр. 1260 и 1261.

L e g o y t, La France et l' étranger, études de statistique comparée, 1865.

D i s c u s s i o n s u r l a m o r t a l i t é des nourissons en France etc. 1866-67.

D u c o u d r a y, De l' alimentation des nouveau-nés et du rachitisme, Paris 1871

D o n n é, Du lait et en particulier de celui des nourices considéré sous rapport de ses bonnes et de ses mauvaises qualitè etc. Paris 1837,

Vernois et Becquerel, Du lait chez la femme dans l'état de santé et dans l'etat de maladie, Paris 1853.
Joly et Tilhol, Recherches sur le lait, Bruxelles, 1856.
Verriet-Litardière, Etudes sur les avantages matériels de l'allaitment maternel, Paris, 1873.
Du devoir des méres avant et après la naissance de leurs enfants. Paris, 1675.
Allix, de l'alimentation des nouveux-nés, Paris 1866.
Brochard, de la mortalité des nourissons en France, Paris, 1868.
Chassinat, De l'allaitement maternel Paris, 1868.
Menville de Ponsan, Histoire philosophique et médicale de la femme, Paris, 1858.
Dinis Dumont, Mémoire relatif à l'enfluence etc. Bulletin de l' Ac. imp. XXXII ct. 716.
Blot, Sur la mortalité de nourissons, у истом журналу.
Deleurge, La mère selon l'ordre de la nature, Paris 1772.
Peligault, Annales de physique et de Chimie, 1836. LXXI.
D' Arcet, Revue médicale, II 1839.
Couderau, Recherches chimiques et physiol. sur l'alimentation des enfants, Paris, 1869.
Maheux, Conseils aux femmes, Paris, 1871.
Leroy, Médicine maternelle, Paris, 1803,
Henne, Du sommeil naturel, Paris, 1872.
Maury, Le sommeil et les rêves, Paris 1865.
Langlet, Etude critique sur quelques points de la physiologie du sommeil, Paris, 1872.
Kleinschmidt, Quelques mots sur le sommeil, Montpelier 1871.
Royez, De la température chez les enfants. Paris. 1844.
Gayot, Le chien, Paris, 1867.
H. Carnot, Essai de moralité comparée avant et après l'introduction de la vaccination en France, 1849.

Sanoix, Etude sur la vaccination animale, Paris, 1866
Depaul, Expériences, faites à l'académie impér. de méd. avec le con-pox ou vaccin animal, Paris. 1867.
Cordier, Causes du dépérissement de la population en France, Paris 1872.
Montaigne, Essais, Paris, 1853.
Barré, Hygiene du premier âge.
Klein, De l'influence de l'éclairage sur l'acuité visuelle Paris, 1872.
Barret, De la lumiére naturelle, envisagée comme modificateur etc. Montpellier, 1870.
Braun, Cours théoretique et pratique de pédagogie et de métodique, Bruxelles 1854,
Pauly, De l'habitude dans ses rapports avec la physiologie et hygiéne, Paris, 1872.
Gallard, La gymnastique et les exercices corporels dans lycées, Anal. d'hyg. etc. Paris 1869, Св. 31.
Marjolin, Propositions de chirurgie et de médecine, Paris, 1808.
Boudet, Principes d'éducation positive, Paris 1863.
Jiry, De l'education physique, morale, intelectue, Paris, 1873.
Depoisier De l'éducation, Paris 1866.

Енглеска Литература.

G. R. Porter, The progress of the nation, in its various social and economical relations, London, 1843.

J. Locke, Some thoughts concerning education, London, 1838.

Bureaud Riofrey, Treatise on Physical Education, London 1838.

Prichard, The Natural History of Man, London, 1843.

Henry, Thoughts on education, Barnard's American Journal of education, 1856.

Outis, The void in modern education, London, 1869.

Jouman, Observations on the scientific Study of human nature. The culture demanded by modern life, New-Jork, 1855.

Herbert Spencer, Education, intellectual, moral and physical, London, 1861.

Mandsly, The Physiology and Pathology of Mind London, 1868.

Nelson. An Essay on the Goverment of children.

Th. Babington, A pratical view of christian education in its early stages, 1831.

Richards, Mental and moral discipline (Barnard's Ameri. Jour of Educ. 1856, I.)

Webster Children's diseases in Massachussettes, The Boston Medical and Surgicae Journal 1873 св. LXXX IX, № 7.

Anstie, The influence of inheritance upon the carability of nervous diseases, Practitioner.

Crips Lawlence, Infantile Convulsions, The Obstetrical Journal of Great Britain and Jreland, 1873, IV.

Mac Cormac, Comsuption and the breath rebreathed, London, 1872.

Buchanan, On the destribution of phtisis as affected by dampness of soil, London, 1868.

Lewis Smith, A Treatise on the diseases of infaney and childhoad, Philadelphia 1869.

Parkes, A manuel of practical Hygiene, London 1866.

Dickson, The practitioner, VIII.

Humphry, The human foot and the human hand, London, 1861.

Curtis, A treatise on the Physiologie and diseases of the Eye, London 1835.

Gairdner, Public Health in relation to Air and Water.

Salisbury, A brief description of what appears to be two newly-discovered skin diseases, Amer. Jour. of med. Ss. 1867 Aprir

Forbes Winslow, Light its influence on Life and Health, London, 1867.

Graves, Studies in Physiology and Medicine, London, 1863.

Hammond, Some points relative tothe sanitary influence of light, The Sanitarian 1873, I.

Minchin, Observations on the Mortality of infants born in the Workhouse, Dublin. Quaterly Journ. of med. Science, 1860. XXIX.

Roberton, Observation on the Mortality and physical management of children, London, 1860.

Ira Oatman, Infantile Diarrhoea, y The Chicago med. Jour. 1873 XXX.

Report, of the infant mortality commite y Ttansactions of the Obstetrical Soc. of London 1870.

E. Smith, On the wasting diseases of infants and children, London, 1870.

Marshall, Remarks upon the Birthrate as affecting the Proportion etc. y Edin. Med. Jour. VI 1860.

M. Paine, Medical and Physiological Commentaries, New-York, 1840.

Prospero Sonsino, On the physioiogical Dyspepsia etc. The Practitioner, 1872.

Playfair, On the changes im composition of the milk of a cow etc., Phil. Magazine 1843, XXIII.

Ch. Wetherill, Artificial lactation, 1860.

Russel's Report on an outbreak of enteric fever connected with milk-supply, Glasgow Med. Jour. c. V.

Montgomery, Disease propagated by milk, The Tood Journal. 1873 IV.

Ballot, Pratical Remarks on the food of infants with etc. The Med. Times and Gasette 1870, I.

Tuke, Illustrations of the influence of the mind upon the body, London, 1872.

The Richmond and Louisville medical journal, 1872, IV

Thornhill, Froriep's Notizen, XI.

Hammond, On Wakefulness Philadelphia, 1866.

Seguin, Family Thermometry, Neu-Jork, 1873.

Tydall, Fragments of science for unscientific people, London, 1871.

Oubis, Hiatus, The void in modern education, 'its cause antidote, London 1869.

Houghton, On the present social results of classical education, Farrar's Essays etc. London, 1867.

Faraday, Observation on the education of the judgment, Neu-Jork 1867.

Barnard, On early mental training and the studies best fitted for it; и предходни и овај чланак изашли су у The culture demanded by modern life, edited by Jouman, Neu-Jork 1867.

Winslow, Light and its influence on life and health, London, 1867.

Chesselden, An Account of some etc. y Philosophical Transactions, 1728, № 402.

Wardrop, Case of lady born blind etc. Philosophical Transactions of the Royal Soc. of London, 1827, III 1826.

Currie, The principales and practice of early and infant school-education, Edinburgh, 1864.

Catharine Mekeen, Mental education of woman, Barnard's Am. Jour of Educ. 1856, I.

Wiltshire, On the colour of the eyes of the newly born, The Lancet, 1871, I.

Darvin, The expression of the emotions in man and animal, London, 1872.

Underwood, A treatise of the diseases of children, London, 1835.

Miss Sewell, Principles of education, London, 1865 II.

Bray, The education of the feelings or affections, London 1860; The principles of psychology, 1872.

Warren Burton, The culture of the observing faculties in the family and the school, New-Jork, 1865.

Thommas Carlyle The French Revolution, Leipzig 1851.

Dunn, Principles of teaching, London.

John Stuart Mill, On Liberty, London.

Руска Литература.

Флеровскій, Положеніе рабочаго класса въ Рос . С-Петербургъ, 1869.

Кривошапкинъ, Енисейскій округъ и его жизнь, С-Петербургъ, 1868.

Н. Зерновъ, Теорія вѣроятностей съ приложеніемъ преимущественно къ смертности и страхованію, Москва, 1843,

Сѣченовъ Рефлексы головнаго мозга, С-Петербургъ 1866; Физіологія органовъ чувствъ. Сп. 1866.

Лазаревичъ, Вниманіе къ дѣтямъ и къ матерямъ. Харьковъ. 1869

Комбъ, Уходъ за дѣтьми, С-Петербургъ 1868.

Дарвинъ, О произхожденіи видовъ.

Леви, Руководство гігіэнѣ и медицинской полиціи.

Лебертъ. Опытное ученіе о золотушныхъ и бугорчатыхъ болѣзняхъ. Спб. 1860.

Труссо, Клиническія лекціи, Москва 1-69.

Манасеинъ, чланак въ Архивѣ клиники внутрених болѣзней, Боткина, III. 1870; Къ ученію о жаропонижающихъ средствахъ Вое., Мед. журналъ, 1871.

Шпигельбергъ. Руководство къ акушерству, Казанъ 1862.

Николаевъ, Военно-Медицинскій журналъ. II, 1874.

Смѣлскій, Диэтетика юношества, Спб. 1829.

Максимовичъ Амбодикъ. краткое испитаніе многихъ закостиѣлыхъ мнѣній и злоупотребленій до беременыхъ женщинъ и повор-млад. относ.

Паппенгеймъ. Руководство къ гигіэнѣ, изданіе Хана Спб. 1861.

Тиндаль. Теплота разсматриваемая какъ родъ движенія. СП. 1864.

Бильротъ, Общее ученіе о повязкахъ и инструментахъ Въ Руководствѣ къ Общей и частной Хирургіи.

Буняковскій, Опытъ о законахъ смертности въ Россіи додатак VIII св. записокъ Имп. Акад. наук. 1859.

Клейнъ, Статистика главныхъ болѣзныхъ формъ и ихъ осложненій, которыя найдены при вскрыти дѣтей Мед. отч. Моск. Воспит. Домя са 1872. г.

Ели. Физико-медическія примѣчанія о вредѣ, происходящемъ отъ употребленія рожковъ для кормленія младенцевъ, СП. 1785.

Жуковскій, О вліяніи пищи на количество жировъ въ женскомъ молокѣ, Москва 1871.

Субботинъ О вліяніи пищи на количественный составъ молока, Воен. Мед. Жур. 1865, II.

Нечаевъ, О способахъ отвращать смерность младенцевъ на 1-вомъ году жизни ,Казанъ 1837.

Клементовскій, Прикармливаніе грудныхъ дѣтей и искуственное кормленіе, 1871. Москва.

Левенсонъ. Отчетъ о рожковомъ прикармливаніи грудныхъ дѣтей въ 1872 г. Москва.

Брайгэмъ. О вліяніи умственнаго образованія и умственнаго раздраженія, Москва, 1847.

Боткинъ. Курсъ клиники внутренних болѣзней СП, 1868.

Чесноковъ. Матеріялы для изученія дѣйствія холодныхъ ваннъ въ различ. тифозныхъ болѣзняхъ, Арх. клиники внут бол. Боткина.

Браунъ-Секаръ, Лекціи о физіологіи и патологіи нервной системы, СП. 1867

Красильниковъ, Сифилитическая вакцина. Архивъ Суд. Мед. и Общ. Гігіэны, 1865, св. II.

Здекауеръ, Отчетъ объ оспенной эпидеміи etc. Воен. Мед. Жур. 1867. II.

Вундтъ, Душа человѣка и животныхъ, Пет. 1865.

Водовозова, Умственное развитіе дѣтей, СП. 1871.

Исправке

стр.	ред	место	треба
4	2	оздо	убијање цвета напредује деце	убијање деце, цвета напредују
33	1	оздо	квр	крв
47	8	оздо	испарава	успорава
50	14	оздо	створи	отвори
54	16	оздо	Бенаустин и Шатонев	Бенаустин де Шатонев
55	9	озго	(Morbile)	(Morbille)
58	4	озго	спуштају	дижу
58	4	оздо	што је ваздуху	што је у ваздуху
62	8	оздо	1,0000	10.000
63	11	озго	у свом	у овом
63	6	оздо	који су	који су се
66	11	оздо	1-4	1-2
78	4	оздо	Serhardt	Gerhardt
79	2	оздо	препис	пропис
83	17	оздо	$^{0}/_{0}$	$2\,^{1}/_{2}$
90	4	озго	где	иде
99	7	оздо	од 30^{0} Ц	до 30^{0} Ц
100	16	оздо	у Елбину	у Елбингу
101	5	озго	19	10
105	15	озго	да говоримо	да не говоримо
105	9	оздо	зиме	дима
107	8	оздо	пиок	песак
107	4	оздо	допустити да деци	допустити деци
108	3	озго	у сувљи	и сувљи
124	10	озго	морао	могао

Молим П. П. Читаоце да ситније погрешке сами исправе.